

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A propos de ce livre

Ceci est une copie numérique d'un ouvrage conservé depuis des générations dans les rayonnages d'une bibliothèque avant d'être numérisé avec précaution par Google dans le cadre d'un projet visant à permettre aux internautes de découvrir l'ensemble du patrimoine littéraire mondial en ligne.

Ce livre étant relativement ancien, il n'est plus protégé par la loi sur les droits d'auteur et appartient à présent au domaine public. L'expression "appartenir au domaine public" signifie que le livre en question n'a jamais été soumis aux droits d'auteur ou que ses droits légaux sont arrivés à expiration. Les conditions requises pour qu'un livre tombe dans le domaine public peuvent varier d'un pays à l'autre. Les livres libres de droit sont autant de liens avec le passé. Ils sont les témoins de la richesse de notre histoire, de notre patrimoine culturel et de la connaissance humaine et sont trop souvent difficilement accessibles au public.

Les notes de bas de page et autres annotations en marge du texte présentes dans le volume original sont reprises dans ce fichier, comme un souvenir du long chemin parcouru par l'ouvrage depuis la maison d'édition en passant par la bibliothèque pour finalement se retrouver entre vos mains.

Consignes d'utilisation

Google est fier de travailler en partenariat avec des bibliothèques à la numérisation des ouvrages appartenant au domaine public et de les rendre ainsi accessibles à tous. Ces livres sont en effet la propriété de tous et de toutes et nous sommes tout simplement les gardiens de ce patrimoine. Il s'agit toutefois d'un projet coûteux. Par conséquent et en vue de poursuivre la diffusion de ces ressources inépuisables, nous avons pris les dispositions nécessaires afin de prévenir les éventuels abus auxquels pourraient se livrer des sites marchands tiers, notamment en instaurant des contraintes techniques relatives aux requêtes automatisées.

Nous vous demandons également de:

- + *Ne pas utiliser les fichiers à des fins commerciales* Nous avons conçu le programme Google Recherche de Livres à l'usage des particuliers. Nous vous demandons donc d'utiliser uniquement ces fichiers à des fins personnelles. Ils ne sauraient en effet être employés dans un quelconque but commercial.
- + *Ne pas procéder à des requêtes automatisées* N'envoyez aucune requête automatisée quelle qu'elle soit au système Google. Si vous effectuez des recherches concernant les logiciels de traduction, la reconnaissance optique de caractères ou tout autre domaine nécessitant de disposer d'importantes quantités de texte, n'hésitez pas à nous contacter. Nous encourageons pour la réalisation de ce type de travaux l'utilisation des ouvrages et documents appartenant au domaine public et serions heureux de vous être utile.
- + *Ne pas supprimer l'attribution* Le filigrane Google contenu dans chaque fichier est indispensable pour informer les internautes de notre projet et leur permettre d'accéder à davantage de documents par l'intermédiaire du Programme Google Recherche de Livres. Ne le supprimez en aucun cas.
- + *Rester dans la légalité* Quelle que soit l'utilisation que vous comptez faire des fichiers, n'oubliez pas qu'il est de votre responsabilité de veiller à respecter la loi. Si un ouvrage appartient au domaine public américain, n'en déduisez pas pour autant qu'il en va de même dans les autres pays. La durée légale des droits d'auteur d'un livre varie d'un pays à l'autre. Nous ne sommes donc pas en mesure de répertorier les ouvrages dont l'utilisation est autorisée et ceux dont elle ne l'est pas. Ne croyez pas que le simple fait d'afficher un livre sur Google Recherche de Livres signifie que celui-ci peut être utilisé de quelque façon que ce soit dans le monde entier. La condamnation à laquelle vous vous exposeriez en cas de violation des droits d'auteur peut être sévère.

À propos du service Google Recherche de Livres

En favorisant la recherche et l'accès à un nombre croissant de livres disponibles dans de nombreuses langues, dont le français, Google souhaite contribuer à promouvoir la diversité culturelle grâce à Google Recherche de Livres. En effet, le Programme Google Recherche de Livres permet aux internautes de découvrir le patrimoine littéraire mondial, tout en aidant les auteurs et les éditeurs à élargir leur public. Vous pouvez effectuer des recherches en ligne dans le texte intégral de cet ouvrage à l'adresse <http://books.google.com>

Géographie de Moïse de Corène d'après Ptolémée, texte ...

GÉOGRAPHIE
DE MOÏSE DE CORÈNE
D'APRÈS PTOLÉMÉE

TEXTE ARMÉNIEN, TRADUIT EN FRANÇAIS

PAR

LE P. ARSÈNE SOUKRY

MÉKHITARISTE

VENISE
IMPRIMERIE ARMÉNIENNE
1881

PRÉFACE

La Géographie de Moïse de Corène a été plusieurs fois critiquée, rejetée même comme apocryphe. Le premier qui l'a ouvertement rejetée, c'est le savant Saint-Martin, qui osa la stigmatiser du nom de fausseté, en l'appelant Pseudo-Corenensis ¹, et en déclarant que cet ouvrage ne peut être que de beaucoup postérieur au Vème siècle. Je ne m'arrêterai pas ici à réfuter les objections de ce critique; il me suffit de montrer que cette Géographie est bien l'œuvre de Moïse de Corène, et que, par conséquent, elle remonte au Vème siècle. Que beaucoup d'interpolations y aient été faites, je ne le conteste point; je les fais même remonter entre les années 600 et 700 de notre ère. L'ouvrage que nous publions aujourd'hui est la traduction d'un manuscrit arménien, bien différent de ceux qui ont motivé les critiques dont nous parlons.

Nous suivons maintenant ce texte, à l'aide duquel nous pouvons établir que la Géographie de Moïse de Corène est un abrégé de celle de Ptolémée. L'observation attentive montre clairement que notre géographe arménien a suivi pas à pas Ptolémée. On le voit dans la description de chaque pays, dans leur délimitation, dans la division des provinces, dans les noms qu'il donne à chacun de ces pays. Voilà pourquoi nous avons voulu diviser aussi les chapitres d'après ceux de

¹ M. Saint-Martin a eu des successeurs, moins hardis toutefois dans la critique. M. Patcanian, savant arménien, a publié dans ces dernières années l'ouvrage de Moïse, traduit en russe et abondamment annoté; malheureusement, il a suivi l'opinion de ses devanciers, en la modifiant quelque peu. Il le dit écrit au VIIème siècle, probablement par Ananias de Schirag, qui était versé dans l'astronomie et l'histoire naturelle.

Cf. sur la Géographie de Moïse de Corène, dans le *Journal des Savants*, 1789, p. 217. Baron de Sainte-Croix.

Ptolémée, pour en montrer la ressemblance. Nous avons divisé, par conséquent, l'ouvrage en VII livres, d'après la division de Ptolémée, excepté quelque peu de changement, comme on le voit en le comparant avec le texte grec. Cela sera noté dans le chapitre de chaque pays.

L'auteur ou le compilateur arménien, qui est assurément un des écrivains du siècle le plus brillant de l'Arménie, est aussi un savant dans la langue grecque, lequel a montré une grande sagacité dans cet ouvrage très difficile à abrégé, et plus difficile encore quand il s'agit de préciser les noms des provinces, des pays et des villes. Bien qu'il suive Ptolémée, il ose quelquefois le corriger, en disant qu'il n'est pas de l'avis de cet auteur, ou qu'il ne connaît pas tel ou tel nom écrit dans le livre du géographe grec. Je ne sais pas si ces corrections faites sur le livre de Ptolémée sont de sa propre érudition, ou de quelque autre auteur ancien. Mais, dans l'ensemble, il se fie plus à Ptolémée qu'à tout autre; parce que la Géographie de Ptolémée était faite après beaucoup de travaux et de voyages, comme il le montre lui-même.

Les autres auteurs cités dans cet ouvrage sont Hipparque, Marine de Tyr, Constantin d'Antioche, Pappé d'Alexandrie, Denys et Apollon. Les deux premiers sont tirés par Moïse de Corène immédiatement du livre de Ptolémée, avec leurs citations. Hipparque a montré l'éclipse de la lune dans la ville d'Arbèle; et Marine de Tyr est cité à cause de l'Horoscope. Quant à Constantin d'Antioche, nous ne saurions dire quel est ce personnage; mais par son ouvrage nommé ici *Topographie Chrétienne*, on a voulu l'identifier avec Cosmas Indicopleustes. Cet auteur de la *Topographie Chrétienne* est appelé aussi *Constantin le moine*, ce qui justifie l'appellation que lui donne l'auteur arménien. L'extrait que notre géographe a voulu faire de la *Topographie Chrétienne* forme la moitié du premier chapitre du présent ouvrage, que j'ai séparé sous le titre *Extrait de Constantin d'Antioche*. Cet extrait offre aussi la réfutation de quelques idées de Cosmas, et l'éloge de Ptolémée, auteur préféré du compilateur arménien.

Pappé ou Pappus d'Alexandrie était bien connu par les anciens et cité plusieurs fois, même par Suidas, dans son lexicon. Malheureusement, nous n'avons aujourd'hui que ses traités de Mathématiques; l'autre ouvrage s'est perdu. Je crois que la seconde partie, ou le second chapitre de notre géographe arménien, peut former un autre extrait de la Géographie de Pappé, avec des additions de l'auteur arménien. Il existe, dit-on, un abrégé de la Géographie de Pappé en

langue latine; il m'a été impossible de le trouver. Mais qu'il ait écrit un livre de Géographie, c'est un fait incontestable, et on ne peut raisonnablement le mettre en doute.

Quant aux deux derniers, Dionyse et Apollon, je ne puis rien dire de certain; seulement j'incline à croire qu'Apollon cité une fois dans ce livre, est Apollodore déjà mentionné dans l'histoire de Moïse de Corène. Parmi les Géographes on en connaît deux qui portent le nom de Dionyse: l'un, Dionyse de Milète (A. C. 510), et l'autre, Dionyse le Périégète (300 A. C.)

Après avoir traité, dans les deux premiers chapitres de la Géographie en général, l'auteur arménien nous promet de traiter en particulier de chaque pays et de chaque ville. Par conséquent, il reprend le système de Ptolémée, quoiqu'il prétend faire un abrégé du livre de Pappé, qui avait fait déjà lui-même l'abrégé de la Géographie de Ptolémée. Peut-être il aura suivi l'abrégé de Pappé; mais, en l'absence de l'original de ce dernier, il faut nous borner au texte de Ptolémée, dont l'abrégé sera sans doute notre texte arménien, semblable à celui de Pappé. Pour la comparaison du texte grec avec l'arménien, pour les citations et les emprunts que l'arménien a faits du grec, on consultera les notes qui accompagnent notre ouvrage. Quant aux autres difficultés, nous les laissons aux savants et aux critiques les plus distingués.

Il nous reste maintenant à chercher l'auteur de cet ouvrage arménien, et à montrer presque à l'évidence ses sources légendaires et les interpolations faites après l'auteur. Cela montré, j'espère qu'il ne restera aucun doute dans l'esprit des érudits, qui ont contesté jusqu'à notre époque, l'authenticité de cet ouvrage.

Moïse de Corène, le savant historien de l'Arménie, vivait dans le Vème siècle, vers 440 de notre ère. Il avait fait ses études dans les plus célèbres villes du monde, qui à cette époque étaient la résidence des savants. Il savait tout: la philosophie, la géographie, la poésie et jusqu'à la plus élémentaire des sciences, la grammaire de son temps; il était très versé dans les langues étrangères, grecque, syriaque et persane, qui lui furent d'une grande utilité pour la composition de son histoire. Passionné surtout pour l'histoire, il est considéré comme le père des historiens de l'Arménie.

Parmi ses nombreux ouvrages, on connaissait dès l'année 1736 ¹

¹ Je renvoie les lecteurs aux ouvrages faits avant nous, qui parlent plus longuement de cette géographie. (Mosis Chorenensis... Epitome Geographiae, Gulielmus et Georgius Whistoni; Londoni, 1736). Ces deux frères ont fait la tra-

l'œuvre intitulée *Géographie de Moïse de Corène*, qui lui était attribuée par tous les écrivains et les géographes de la nation arménienne. Aujourd'hui, nous osons lui restituer, malgré les critiques modernes, son nom et son titre: *Géographie de Moïse de Corène*. Cela pourra faire l'objet de deux chapitres; l'un, examinant le style de l'écrivain, et l'autre, les ressemblances qui se trouvent dans cette *Géographie* et dans l'*Histoire* du même auteur. Le premier étant inutile pour ceux qui ne connaissent pas la langue de l'auteur, je me borne ici au second. Je dirai toutefois que *la langue* et le style de l'auteur ne sont pas postérieurs au V.^m siècle, excepté en quelques endroits interpolés.

Quant à la partie historique, je trouve plusieurs endroits qui correspondent, ou font écho à l'histoire de notre Moïse; ce qui prouve que l'auteur de ces deux livres est le même. Par exemple, dans l'histoire du roi Ardaschez, qui étendit son empire jusqu'à l'Eubée, et posséda l'île d'Atalante. Quoique l'histoire de Moïse de Corène ne donne pas le nom du pays conquis, cependant nous le connaissons à coup sûr par la *Géographie* du même auteur. C'est ainsi que nous avons trouvé un passage difficile de l'auteur de l'histoire arménienne, expliqué par cette *Géographie*. Il dit dans son histoire que le roi Valarsaces « descendit dans les lieux fertiles près des confins de Chara, que les anciens appelaient *Sans-bois* (Anpaïd) et Bassian supérieur, qui fut appelé Vanant, à cause de la fuite de Bulgar Ouloundour, nommé Vount. » Dans cette *Géographie* nous trouvons donc la division des Bulgares en trois parties, dont l'une s'appelle *Ouloundour* (Ուլաւնդուր) Bulgares.

Il y a d'autres ressemblances, qui seront l'objet de notes particulières. Ces preuves incontestables ne se trouvent que dans les livres de cet auteur. Il cite aussi, à l'occasion des Amazones, l'histoire d'Alexandre le Grand. Cette histoire, bien que remplie de légendes et d'anecdotes controuvées, est néanmoins l'œuvre ou la traduction d'un auteur du V.^m siècle; et quelqu'un s'y attribuent à ce même Moïse de Corène, avec raison, selon nous. Aucun auteur arménien, à ma connaissance, n'a cité cette histoire d'Alexandre, excepté Moïse. Les autres la regardaient comme une chose peu digne des chrétiens.

Il donne la même qualification au pays des Sines ou des Chinois dans ses deux ouvrages; et il parle de la même manière de *Djanus du*

duction de l'ouvrage entier de Moïse de Corène. — *J. Saint-Martin: Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie... et la Géographie attribuée à Moyse de Khoren.* Enfin l'ouvrage du savant arménien M. Patcanian, en langue russe.

Pont dans cette Géographie et dans son histoire. Nous trouvons ici une excellente division de l'Arménie, de l'Ibérie, de l'Albanie et de la Perse. Il puise à d'autres sources pour traiter de ces pays. Quant à l'Arménie, surtout, il émet la même opinion, et nous donne les mêmes noms que dans son histoire : ils sont précis, justes, incontestables. Il parle des Chinois, comme de ceux qui adorent toujours la justice et la probité ; c'est la même expression dans son histoire.

Il me reste encore à dire quelques mots sur les emprunts et les interpolations de ce livre. Au premier abord, on pourrait croire que les légendes, les extravagances même, qui se trouvent semées abondamment dans ce livre géographique, sont une raison de contester l'authenticité de l'ouvrage et trahissent la main d'un imposteur. Mais je ne suis nullement de cet avis. La lecture attentive des livres géographiques anciens donne raison à notre auteur ; je crois, en résumé, qu'il n'a rien dit qui ne se trouve écrit avant lui par quelque auteur crédule. Si l'on se plaçait au point de vue de la critique moderne, il faudrait rejeter plusieurs ouvrages écrits par les anciens et avant même le Vme siècle, tels que Plin. Je dis donc que Moïse de Corène, appuyé sur les livres autorisés par l'antiquité, comme ceux de Ptolémée, de Marine de Tyr, de Constantin Cosmas Indicopleustes, l'histoire d'Alexandre le Grand, a dit et répété ce qu'il a trouvé dans leurs ouvrages, et ce que croyait son siècle, crédule aux légendes et aux miraculeux. Au milieu de cet amas de merveilles incohérentes, notre auteur ne laisse pas de donner son avis : il déclare en deux mots qu'il ne croit nullement à ces absurdités. Ne trouvons-nous pas de semblables monstruosité racontées et rejetées en même temps par quelque auteur ancien, comme Pomponius Mela, qui nous dit des merveilles sur quelque pays du monde, par exemple, sur les Indes, sur Tabrobane et autres ? C'est, ce me semble, en général, le défaut de tous les anciens, surtout des Orientaux, sans excepter les Grecs, pour ne point parler des Occidentaux. En un mot, je ne trouve rien qui autorise à rejeter l'authenticité de cet ouvrage ; je vois, au contraire, bien des arguments solides pour l'affirmer ; et je tiens, avec tous les anciens littérateurs arméniens, que le texte de l'ouvrage est de Moïse de Corène, par conséquent, composé au Vme siècle. Quant aux interpolations, elles sont aussi incontestables que l'authenticité même de cet ouvrage.

La Géographie, sujette, plus que toute autre science, aux changements, aux additions, devait subir les altérations que l'on relève à bon droit. C'est ce qui est arrivé à ce livre. Les interpolations sont

moitié historiques, moitié explicatives. Les interpolations historiques sont, par exemple, l'histoire d'un certain *Aspar-hroug* ou *Asaparrouch*, qui remonte à l'année 668 de l'ère chrétienne; la conversion des Rachabites au Christianisme par le moyen d'un moine appelé Zozime; l'histoire qui regarde le patrice arménien Nerseh Gamsaragan, lequel, d'après notre géographe, est devenu gouverneur et prince aux trois îles. Nerseh Gamsaragan porte le titre de *patrice de Schirag et seigneur des Archarouni*, dès le VIIème siècle, et est mentionné par Ananias de Schirag et par Philon arménien, son compatriote. Ce même Nerseh reçut la dignité de *κυροπαλάτης*, de l'empereur Justinien II (688-91). Voici une autre interpolation du VIIème siècle, probablement par un des compatriotes de ce Nerseh.

J' ai dit, en outre, que la moitié des interpolations sont explicatives, c'est-à-dire, expliquent les noms anciens des villes par les noms modernes. On le voit aisément dans le cours de cet ouvrage par quelques passages ajoutés comme supplément: tels que la division des poids et des mesures; quelques descriptions d'animaux, de bêtes sauvages ou de monstres; certains produits de la terre, et les genres d'aromates particuliers à tel ou tel pays. On peut encore relever d'autres interpolations; mais on ne saurait admettre que l'ouvrage soit rédigé deux ou trois siècles après Moïse de Corène; encore moins qu'il soit attribué au mathématicien Ananias de Schirag dont les connaissances et le style sont bien au dessous de l'auteur de cet ouvrage, si ce n'est que certaines interpolations doivent s'attribuer à lui ou à quelque autre contemporain.

Les passages qui s'éloignent du style habituel de l'auteur, nous les avons mis entre parenthèses.

C'est un des plus courts abrégés transmis par l'antiquité, nous croyons néanmoins qu'il peut jeter quelque lumière sur la géographie de l'ancien monde, encore mal connue, malgré un grand nombre de publications; et nous aimons à penser que notre modeste travail ne sera pas mal accueilli par les illustres savants qui, de toutes les parties de l'Europe, se sont donné rendez-vous au Congrès de Venise.

LA GÉOGRAPHIE

DE MOÏSE DE CORÈNE

(d'après Ptolémée)

Dans l'Ecriture sainte nous ne trouvons rien sur la géographie; nous sommes donc obligés de nous servir des auteurs profanes, qui établirent la géographie par les voyages et la navigation ¹, et aussi la formèrent par la géométrie. La géométrie s'assimile l'astronomie.

Nos ancêtres observaient attentivement sous quel degré du cercle céleste étaient situés les lieux; puis ils cherchaient la durée du jour et de la nuit, les astres qui se trouvaient soit sur la terre, soit sous la terre ².

Ils ont commencé à mesurer l'habitation humaine par la ligne méridionale; puis ils trouvèrent la géographie par la navigation et par les voyages.

1 C'est l'expression de Ptolémée: κατ' ὁδοῦς καὶ πλοῦς.

2 Les manuscrits disaient *les astres qui se trouvent sur la terre et sous la terre*, d'après les mots de Ptolémée, qui dit: καὶ ἔτι καὶ τῶν ἐν τούτῳ τόπων ἐκάστους ὑπὸ τίνος εἰσὶ τῆς οὐρανίου σφαίρας παραλλήλους· ἐξ ὧν τὰ μεγέθη τῶν νυχθημέρων, καὶ τοὺς κατὰ κορυφὴν γενομένους τῶν ἀπλανῶν, καὶ τοὺς ὑπὲρ γῆν, καὶ ὑπὸ γῆν αἰετ φερομένους... ce qui correspond mot à mot au texte arménien. (Ptolémée, Ch. I.).

Ils constatèrent les situations des astres, leurs changements et leurs phases.

Les signes zodiacaux circulent sur la zone torride, ils y couchent et s'y lèvent.

Mais la petite Ourse se trouve au dessus de la terre vers le nord, par la distance de 502 cinquièmes de stades ¹.

L'île de Thulé sépare le nord de la terre connue, à la distance de 63 et 17, comme le montre le cercle méridien, de 363 myriades et de 6,000 cinquièmes parties (μοίρας), ayant la périphérie de 500 stades ².

Mais le ciel du nord, se courbant vers l'horizon, donne diverses phases aux astres.

Diodore de Samos dit, pour les Indes, qu'en voyageant vers la Lymérique, on voit Taurus au milieu du ciel, et les Pleïades au milieu de Céréa.

En voyageant vers l'Azanie, il faut prendre la direction de l'astre de Canabus, qui est Ippus, et de l'Aproticion ³.

1 Voici le texte grec qui correspond précisément à l'arménien ; c'est le même Ptolémée qui, dans le chapitre septième, cite les paroles de Marine de Tyr, en parlant de la latitude de la terre inconnue.

Ἐν γάρ τῃ διακεχυμένη ζώνῃ ὁ ζωδιακὸς ὁλὸς ὑπὲρ αὐτὴν φέρεται, διόπερ ἐν αὐτῇ μεταβάλλουσιν αἱ σκιαί, καὶ πάντα τὰ ἄστρα δύνει καὶ ἀνατέλλει· μόνη γὰρ ἡ μικρὰ ἄρκτος ἄρχεται ὅλη ὑπὲρ γῆν φαίνεσθαι ἐν τοῖς Ὀκήλεως βορειότεροις σταδίοις πεντακοσίοις. Ὁ γὰρ διὰ Ὀκήλεως παράλληλος, ἐξήρται μοίρας ια, καὶ δύο πέμπτα.

2 Dans le texte arménien, l'ordre du texte grec est tout-à-fait renversé ; quant à l'île de Thulé, dans le grec de Ptolémée nous la trouvons au commencement du même chapitre : en voici l'original :

Ἐπὶ τοίνυν τοῦ πλάτους πρῶτον ὑποτίθεται μὲν καὶ αὐτὸς τὴν Θούλην νήσον, ὑπὸ τὸν παράλληλον τὸν ἀφορίζοντα βορειότατον πέρας τῆς ἐγνωσμένης γῆς, τὴν δὲ παράλληλον τοῦτον ἀποδείκνυσιν ὡς ἐνὶ μάλιστα ἀπέχοντα τοῦ ἰσημερινοῦ μοίρας, ξγ. οἷων ἐσὶν ὁ μεσημβρινὸς κύκλος τξ σταδίου καὶ τρισμυρίου χιλίου πεντακοσίου, ὡς τῆς μοίρας πεντακοσίου ἑγγιστα σταδίου περιεχούσης.

3 C'est ainsi que parle Ptolémée dans le chapitre VII : Φησὶ γάρ ὅτι καὶ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς εἰς τὴν Λιμυρικὴν πλέοντες, ὡς φησὶ Διόδωρος ὁ

Selon les géographes, la zone aride commence à l'Ethiopie, au lieu appelé Acisimpa, ou au golfe de Prason sous le tropique d'hiver, près de l'horizon de la terre inconnue ¹.

Le premier des sept climats se trouve vers le sud de l'équateur, les autres sont situés vers le pôle arctique.

Le second passe par Syène, en 13 heures.

Le troisième passe par Alexandrie, en 13 heures et demie, ainsi que tous les autres.

Le quatrième par Rhodes, qui est au milieu des climats, et nécessaire pour mesurer la superficie du globe.

Le cinquième passe par Rome.

Le sixième par Constantinople.

Le septième par la Scythie.

Tous les lieux sont divisés d'après ces climats ².

Pour traiter de la cosmographie il faut d'abord former une sphère, et en séparer une demi-sphère, qui forme 180°, c'est-à-dire le monde habitable.

Pour observer la durée des jours, il faut avoir les instruments, l'astrolabe et le sciothère, mais il est nécessaire aussi d'employer le diopthère pour mesurer la terre ³.

Hipparque ⁴ nous a donné par écrit la mesure des villes, et

Σάμιος ἐν τῇ τρίτῳ, ἔχουσι τὸν Ταβρον μεσουρανοῦντα, καὶ τὴν Πλειάδα κατὰ μέσην τὴν Κεραίαν. Οἱ δ' εἰς τὴν Ἀζανιάν ἀπὸ τῆς Ἀρραβίας ἀναγόμενοι, εὐθύνουσι τὸν πλοῦν πρὸς μοσημβρίαν, καὶ τὸν κάνωβον ἀστέρα, ὅστις ἐκεῖ λέγεται Ἰππος, καὶ ἐστὶ νοτιώτατος. Ἄστρον δὲ φαίνεται παρ' αὐτοῖς, ἃ παρ' ἡμῖν οὐδὲ ὀνομάζεται, καὶ ὁ κύων τοῦ Προκυνος πρότερος ἐπιτέλλων.

1 Ptolémée, livre I. chap. VIII. ὥς τε τὸ Πράσον ἀκρωτήριον, καὶ τὴν Ἀγίσυμβα χώραν, Αἰθιοπῶν οὖσαν, καὶ ὥς αὐτὸς φησὶ, μὴδὲ περιορίζουσαν ἀπὸ νότου τὴν Αἰθιοπίαν, ἐπὶ τὴν κατεψυγμένην ζώνην φέρειν τῆς ἀντοικουμένης.

2 Il est question ici des sept zones, dont l'invention fut attribuée à Posidonius d'Apamée (135-51 av. J. C.).

3 Ptolémée, livre I. chap. II. Μετεωροσκόπιον δὲ, τὸ διὰ τῶν φαινομένων ἀπὸ τῶν ἀστρολάβων καὶ σκιοθήρων ὀργάνων.

4 Ce passage manque dans les autres manuscrits; pourtant on n'en peut contester l'authenticité, parce que nous le trouvons déjà cité dans la Géographie de Ptolémée, livre I, chap. IV. Ἐπεὶ δὲ μόνος ὁ Ἰππαρχος ἐπ'ὸ-

l'éclipse de la lune dans la ville d'Arbèle, à la cinquième heure, et dans Carthage vers deux heures.

Marine de Tyr ¹, dans son cercle terrestre, voulant corriger autant que possible l'horoscope, fait la cosmographie d'après la conjonction des astres : passant en l'air, il observe avec les instruments la lumière du soleil, de la lune et des astres, d'après les changements qu'on voit dans chacun des sept climats. (La définition est un exposé bref, qui montre avec toute évidence la nature d'un objet; cet exposé rejette tout ce qui n'appartient pas à l'objet, et donne uniquement ce qui lui appartient ².) La mesure est un degré; le degré 500 stades; le stade est la distance du plèthre; mais, d'après l'aérométrie, 107 pas; le pas est de six pieds; le pied de 16 doigts; le stade fait donc 643 pieds (moins un); le mille fait 7 stades. Mais le stade des Perses est de 144 pas, et d'après la géométrie, 1000 pas; la parasange fait 3 milles; d'après la géographie, la partie est de 500 stades carrés; ainsi, la partie fait 71 milles et quatre fois sept et vingt-huitième) ³.

λίγων πόλεων... ἐν διαφόροις τόποις τετηρημένων σεληνιακῶν ἐκλείψεων, ὡς τὴν μὲν Ἀρβήλοις πεμπτῆς ὥρας φανεῖσαν, ἐν δὲ Καρχηδόνι δευτέρως ἀναγραφῆς ἡξιῶσθαι...

1 Marine de Tyr avait modifié la cosmographie de ses devanciers, comme le dit aussi Ptolémée (Livre I. ch. VI.) ὡς ἐκ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ τῆς τοῦ γεωγραφικοῦ πίνακος διορθώσεως πλείονων οὐσῶν ἔνεστι σκοπεῖν : « comme on voit dans les cartes géographiques, dont il a composé plusieurs », et il dit ailleurs : ἀπῆρκεσεν ἡμῖν ἀπὸ τούτων μόνον τῶν ὑπομνημάτων ποιεῖσθαι τὴν τῆς οἰκουμένης καταγραφὴν.

Ce passage de Marine de Tyr est nouveau comme le précédent, et manque dans tous les manuscrits, excepté celui dont nous nous sommes servi.

2 « La définition... jusqu'à *uniquement* ». Ce passage ne me semble pas bon à insérer ici; c'est plutôt une espèce de sophisme, et un jeu de mot, produit par le mot arménien, qui signifie en même temps *définition* (d'un mot) et les *limites* ou *frontières*.

3 Ici notre texte s'éloigne du texte grec, pour puiser à d'autres sources que celles de Ptolémée, d'Hipparque et de Marine de Tyr. La mesure principale, qu'on emploie dans notre ouvrage, c'est la *partie* (ἡ μέρη),

Ils mesurèrent ainsi la terre et la mer, en commençant par la zone torride, où rien ne croît, à cause du soleil qui y règne de l'été jusqu' à l'hiver. Ils disent le soleil plus petit que la terre ; ils disent que le soleil est de 66 degrés, parce qu' il comprend, comme ils ajoutent, deux climats, c'est à dire 40 haltes. Par l'effusion de la lumière se produit la chaleur dans la zone torride. Des deux côtés de cette zone, l'Océan, sépare l'habitation de l'homme et l'hémisphère du sud, appelé *ἀντιχθών* ¹, qui est grand comme l'hémisphère du nord, appelé Aride, parce qu' il est plus petit et plus étroit. Ils disent que l'Océan non seulement entoure la zone torride, mais aussi la terre entière.

(L'Extrait de Constantin d' Antioche.)

Constantin d' Antioche ², dans la Topographie Chrétienne, dit que l' arche a passé de l'orient vers nous au milieu de la terre. Toutefois Ptolémée, dont les hommes mesurèrent la terre entière, ne dit jamais que l'Océan l'entoure complètement, mais d'un seul côté, au sud-ouest ; qu' une partie seulement s'étend vers le nord-est, et trois parties de l'occident vers le sud. Il dit

qui correspond, dans Ptolémée, au mot *μοῖρα*, souvent cité dans la géographie des anciens. Les mesures principales employées par l'auteur grec, sont *μοῖρα*, *πλέθρον*, *στάδιον* ; on y ajoute encore le *ποῦς*, *δάκτυλος* etc. etc.

La mesure persane *Parasange* était très employée par nos anciens.

1 Pomponius Mela, le géographe, dit la même chose des Antichthones : *Mediam aestus infestat, frigus ultimas : reliquae habitabiles paria agunt anni tempora, verum non pariter. Antichthones alteram, nos alteram incolimus.* (Pomp. Mel. I. ch. I.) Mais il ajoute son incapacité de traiter des Antichthones, qui habitent le côté inconnu (*illius situs incognitus*).

2 Dans les manuscrits arméniens nous trouvons mentionné Constantin d'Antioche, personnage dont l'existence n'est pas certaine. Mais d'après les renseignements de l'ouvrage qu'on lui attribue sous le titre de Topographie Chrétienne, nous le pouvons identifier avec Cosmas Indicopleustes, dont l'ouvrage est intitulé *Τοπογραφία χρηστιανική*. Probablement le surnom *Indicopleustes* aura trompé l'auteur de notre Géographie, ou ses copistes, et, au lieu d'écrire Indicopleustes, ils ont écrit *Antiochenus*.

aussi que la terre inconnue entoure toute l'habitation humaine ¹. Quant aux trois autres mers, c'est-à-dire la mer des Indes, l'Ionienne et la Caspienne, qui est l'Hyrcaïenne, il avoue que celles-ci sont entourées de l'habitation humaine; c'est vrai, car les mers Ionienne et Caspienne sont explorées par nos hommes. Cela, je le pense aussi pour la mer Indienne, et non pas, comme quelques-uns des profanes, Denis et Apollon ², et leurs imitateurs, qui disaient que l'Océan entoure tout. Constantin d'Antioche discute sur le même sujet; et il cite des exemples tirés de la Sainte Ecriture. Mais nous n'avons obtenu aucun résultat, parce que l'Ecriture sainte emploie tous les deux, au pluriel et au singulier indifféremment: « Que les eaux soient recueillies dans leur réunion » et « dans leurs réunions », et « Dieu appela les réunions des eaux, mers. » Pour l'habitation de l'homme, de l'orient à l'occident, et pour la température, et pour le nord et le sud, qui sont inhabitables, pour le froid et la gelée, Constantin fait des discussions sur les exemples tirés de l'Ecriture sainte: voici; « Dieu dit à Job: Connais-tu bien la largeur intérieure de la terre? quel est le pays où habite la lumière? » C'est ainsi qu'il interroge relativement au sud inhabitable et aux montagnes neigeuses, derrière lesquelles se couche le soleil. Sophar d'Amine avait dit d'abord, comme savant, que la terre est longue. Contre ceux-ci on peut répondre par les paroles d'Isaïe, que Dieu créa la terre habitable; qu'il n'a rien fait d'inutile; mais qu'il l'a faite pour l'habitation. Contre ceux-ci voici les paroles de David: « Tu as établi le monde entier, le nord et le sud ». Salomon a dit: « Le Seigneur fit la terre habitable et l'inhabitable, les extrémités habitables, » etc.

Je suis persuadé de ce que disent les hommes de Ptolémée, qui voyagèrent autour de la zone torride, et décrivirent les na-

1 Hérodote, l'historien, a d'abord mis en doute que l'Océan pût entourer le monde ou la terre entière. C'est lui qui a dit que l'Europe est baignée d'un seul côté.

2 *Denis* et *Apollon* nous sont inconnus: peut-être l'Apollon nommé ci est l'Apollodore d'Artémite, qui vivait à peu près, comme on croit, 100 ans avant notre ère, et qui a écrit un ouvrage sur les Parthes.

tions minutieusement, les confins de leur pâturage, mesurèrent l'Acisimpa, de Mont de la lune jusqu'à la terre inconnue. Ils allèrent près de la terre inconnue, d'un bout de l'Océan jusqu'à l'autre bout. Ils passèrent sous silence tous les lieux que ne foula pas le pied de l'homme, comme on lit dans Job : « qu'il étendit le nord sur le néant » ; et « l'ordre conserva la surface de l'eau », c'est à dire l'ordre divin peut contenir les bords de l'eau de la mer inconnue sans le secours de la terre ; ainsi il est capable de raffermir les extrémités de la terre inconnue sans le secours de l'eau. Mais que l'eau soit entourée par le continent, ou le continent par l'eau, nous ne savons rien. Nous décrivons seulement ce que nous avons vu, et ce qu'a foulé le pied de l'homme. Nous laisserons tout le reste à la volonté divine par la foi ; tout ce que nous voyons sur la terre, et tout ce qui est sous la terre, comme dit Job : « Dieu a établi la terre sur le néant. » Cela est approuvé aussi par notre Illuminateur, qui a dit que la terre est bâtie sur le néant ¹. Le Psaume dit : « Il a mis les fondements sur la mer, et il l'a disposée sur les fleuves ». Nous croyons que les mers s'entre-percent, comme dit St Basile ². Il y a de l'eau dans les fondements de la terre, d'après ce qu'on dit : L'abîme est son vêtement. Saint Grégoire de Nazianze disait : Les fonds de la mer s'entremêlent et se confondent avec la terre.

(L'extrait de la Géographie de Pappé.)

Nous commencerons donc d'après la géographie du Pappé d'Alexandrie ³, qui a suivi le cercle ou la carte particulière de Claude Ptolémée, commençant à prendre ses mesures de la zone torride, du nord et du sud. La zone torride commence au pays in-

1 On peut voir tout cela dans le livre de Cosmas ou Constantin Indicopleustes, dans la Topographie Chrétienne. S. Grégoire l'Illuminateur dit la même chose dans son livre, qui est une espèce de Stromates.

2 Saint Basile dit dans son Héxaméron que les mers communiquent les unes avec les autres.

3 Voir dans notre préface.

connu de la Chine; elle passe au nord par le promontoire des Satyres ¹; puis par ses îles jusqu'à Taprobane et à ses extrémités; elle passe à travers le lac de Callus, et l'Asope, source des fleuves; elle passe aussi par le mont Pella et le Nil et l'Ethiopie, du côté du sud; par le mont appelé Θεῶν ὄχνηα, qui signifie, Siège des Dieux; par l'Auxomis des Ethiopiens Ichtyophages, jusqu'à la terre inconnue ².

Quant à l'Océan, comme j'ai dit plus haut, il est vers le vent de zéphyr; il commence à vingt et une parties de latitude, près des Ethiopiens Ichtyophages, et le mont appelé le Siège des dieux; il va autour de l'ouest jusqu'à l'extrémité, et il retourne vers le nord, puis vers l'est jusqu'au 60° degré de longitude, en face du golfe du Pont qui s'appelle Carcinitis, près de Cherson, sur la même ligne que Diospolis, ville d'Anoriad (Honorade?) ³ et de Hérapolis, des Phrygiens et des Tétales, vers la mer de Libye, qui s'appelle aujourd'hui Egypte.

Mais, comme nous avons dit déjà, l'Océan arrive jusqu'au 60° degré, où il y a la terre inconnue; il circule autour des autres parties du nord, du sud et de l'est; mais de l'ouest jusqu'à l'Océan, il y a 20 parties. Nul n'a vu au delà de ces termes,

1 Les Satyres sont mentionnés comme peuple de l'Ethiopie. (Pomp. Mel. III. ch. IX, où se trouve la description de ce peuple barbare.)

2 D'après Ptolémée, livre III.

Ἄσωπος παταμοῦ ἐκβολαί est dans l'Achaïe; quant à Théon Ochema, (θεῶν ὄχνηα) qui signifie *char des Dieux*, il est le mont *Sierra Leone* dans la Libye intérieure. « Ultra hunc sinum mons altus, ut Græci vocant, Θεῶν ὄχνηα, perpetuis ignibus flagrat. (Pomp. Mel. III. ch. IX.) Le lac de Callus (Կալλῆνυ Լիճ) est peut-être le célèbre lac de Tébé, appelé Hylica, aujourd'hui *Livadhi*. On trouve dans Ptolémée Καλὸς λιμὴν dans la Sarmatie. Le mont de Pilla, d'après la prononciation arménienne, est le Pelion d'Homère, dans la Thessalie. Auxonis? (Իւքիս Լիան), les *Ozii Montes* sont bien connus (entre l'Oxus et l'Iaxarte); mais je crois que nous avons ici une faute de copiste dans le texte arménien; dans l'Ethiopie il y a *Regio Auxomitarum* et l'*Auxume* ville de l'Ethiopie, à laquelle fait allusion notre auteur.

3 La province d'*Anoriad* (Սանորիա) sera probablement la province d'Honorade, formée de la Paphlagonie et de la Bithynie.

et c'est de là que vient le nom de terre inconnue et Océan; mais l'Océan est connu. Les îles navigables sont au nombre de six du côté du sud; elles s'appellent les Îles des Heureux (*Μακάρων νῆσοι*); vers l'ouest, il y a également six îles, qui se trouvent en face de la Libye Intérieure; au nord il y en a quatre.

Les fleuves qui entrent dans l'Océan de l'ouest sont: Missithlus, qui vient du mont Théochim; Nicas, qui vient des Ethiopiens blancs; Stachir, du mont Russidaria, qui forme un lac, puis entre dans la mer; Dardus, qui, uni aux six autres fleuves, entre dans le Grand Port; Massas, Opsis, Chussarius et Salathus: ceux-ci viennent du mont Mandron ¹, et Sebus ², grand fleuve.

Entre l'Atlas Major et l'Atlas Minor coulent les fleuves suivants: d'abord Sala, puis Agnus, Phuddiur? Sanas, Cussas; entre l'Atlas Minor et la ville de Tinghin, sont les fleuves Lius, Subour, Lix, Zygus, Gaditien (étroit appelé Septe, c'est-à-dire sept, parce qu'il a sept milles de latitude ³), et, comme un

1 Ici nous avons toute une compilation des noms géographiques de Ptolémée. D'après le géographe grec, le mont appelé Théochim, (*Θεῶν ὄρημα*, *Պէթրիմ լեւան*) donne naissance au fleuve Masithole (*Μασίθολος*, *Մսիթլոս*). Du mont Rysadius (Russidaria d'après l'arménien, *Ռիւսիւսաւորա լեւան*), coule le fleuve Stachir (*Στάχηρ*, *Ստաքիր*). Mais le lac formé de ce fleuve s'appelle *Λίμνη Κλονία*, Clonia palus. Dardus, c'est *Daradis*, fleuve mentionné par le même Ptolémée (arm. *Դարադոս*). Quant aux autres, dit Ptolémée: « Du mont Mandrus (*Μάνδρος*, *Մանդրոս*) sortent tous les fleuves qui se trouvent entre le fleuve Salathus (*Σαλάθος*, *Սաղաթոս*) et le Massa (*Μασσα*) ». Le *Grand Port* (*Μέγας λιμήν*, *Մեծ Դաւանդանքիստ*), où entre le Dardus sus-mentionné. Le fleuve *Opsis* (*Οψίς*, *Օփիս*) est l'*Ophiodes* (*Οφιώδης*) de Ptolémée, Chusarius (*Χουσάριος*) est le fleuve *Χουσάριος*. Les Ethiopiens Blancs sont sans doute les *Λευκαίθιοι* de Ptolémée, qui habitent sous le mont de Ryssade. Le *Nicas* (*Νίκας*) est peut-être la *Nia* de Ptolémée.

2 Sébus, le grec *Σεβος* (*Սեբոս*), qui coule, d'après le géographe Ptolémée, du mont de Salapola ou Sagapola (*Σαλάπολα*, *Σαγάπολα*), dans la Libye.

3 Le texte arménien a subi plusieurs changements par les copistes; voici: « Եւ Սեբոս մեծ գետ է ի մեծ Ատղաս, մինչև ի փոքր Ատղաս »

fleuve, entre de l'Océan à la mer Ibérienne ¹, qui est le commencement de *Ionium Mare*. Vers l'ouest il y a une autre île nommée *Saga* dans l'Océan.

Macario, île de l'Océan. Cet isthme sépare la *Tinghis* et l'Espagne; mais l'Océan, après avoir coulé vers le nord, retourne vers l'est, et forme deux grandes îles, *Ibérie* et *Albion*, qui s'appelle la *Bretagne* ².

L'île de *Thulé*, dont la plus grande partie est considérée comme inconnue, et a donné lieu à des contes incroyables, a en face une autre île portant le nom de *Scandia*, laquelle contient la *Sarmatie* et la *Germanie* où sont les *Goths* et d'autres nations encore ³. Aucun navire n'a dépassé cette île; c'est ce qu'on appelle la *Mer inconnue*.

Les grandes mers, qui sont entourées du continent, sont au nombre de trois: la première, *Mare Indicum*, c'est à dire la mer Rouge, dont la longitude est de 113 degrés; de ce golfe sort *Barsa*, et *Arabicum Mare* ⁴. *Barsa* a la forme d'une brique,

մտանեն գետքս այս. նախ Սագաս, Ագագնոս, Փուգգիուռ, Սանաս. Իսկ
ընդ փոքր Սողաս և ընդ Տինգին քաղաք մտանեն գետք Լիոս Սուրուռ.
Լիկըս, Չիլաս Կատն գիսռ որ Կոչի Սետտէ, որ է Էւթնեկ... ».

1 Le Grand et le Petit Atlas sont bien connus; nous avons ensuite ceux-ci: *Saga* (Σαγα), *Agna* (Ἄγνα), *Phocra* (Φόκρα ὄρος *Gebel el Hadisch*?) *Diour* (Διούρ), Ἀσάμα? *Tigris*, qui s'appelle aussi *Césarée*: les fleuves *Lius* (Λίος?) *Subur* (Σούβουρ), *Lix* (Λίξ), *Zilia* (Ζιλία?)

2 La Grande Bretagne est divisée en deux grandes îles, qui s'appellent *Iouerniá nḡsos* (*Ivernia insula*), et Ἀλουίων νῆσος (*Albion insula*). La découverte des îles Britanniques fut attribuée à *Himilcus*, 500 av. J. C.

3 Les îles très célèbres de *Scandia*, Scandinavie, sont mentionnées par plusieurs auteurs grecs et latins. *Ptolémée*, entre autres, dit qu'il y a quatre îles, -qui s'appellent Σκάνδια; Σκάνδεια, est plutôt le nom de la partie méridionale, où habitent les Γούται. C'est ce que dit aussi notre auteur.

4 Je crois que l'auteur du texte arménien, faute d'attention, a mis *Barsa*, au lieu de *Persicum* (et *Arabicum mare*). Quant à la forme de ces deux golfes, nous lisons dans la *Géographie* de *Pomponius Mela*: « *Persicus, qua mare accipit, utriusque rectis lateribus grande ostium, quasi cervice,*

à peu près vers le nord-ouest: mais l'Arabicum mare qui a la forme d'un coloquinte a, au sud, la terre inconnue et inhabitable. A l'est, se présente le pays des Sinæ, au nord les Indes, la Carmanie, la Perse et l'Arabie. Du côté de l'ouest, l'Egypte et l'Ethiopie, qui sont contenues dans la Libye.

La seconde mer est celle des Grecs, Mare Ionicum ¹, qui naît de l'Océan, sous le sixième degré de longitude, et le trente-sixième de latitude. Ce pays s'appelle Septa ², qui veut dire Septième, parce qu'il a sept milles de latitude. Il a vers l'ouest l'île de Catiron ³, et il est plus large vers le nord et le sud; il s'étend jusqu'à la Syrie, ayant 30 degrés; il a pour côtes la Syrie et la Phénicie à l'est; au sud-est, la Judée jusqu'à l'Egypte; au nord-est, la Cilicie, l'Isaurie, la Pamphylie, la Séleucie, la Carie, et la Mysie, l'Hellespont, la Bithynie, jusqu'à Chalcédoine; de ce golfe sort le Mare Ponticum: il s'étend jusqu'à l'Egypte, 18 degrés. Au nord, il a l'Europe jusqu'à Septa: au sud, la Libye jusqu'à la même Septa.

La troisième mer est l'Hyrcanienne ⁴, c'est-à-dire Caspienne, (elle est entouré de l'Europe): elle s'étend de l'embouchure de l'Araxe et du Cyrus jusqu'au fleuve Polytimetus ⁵, qui signifie Précieux. Elle a 23 degrés (d'étendue) et pour confins, du côté du nord-ouest, l'Albanie près du fleuve Cœsius; et puis les embouchures des fleuves Chéras, Sontas, Alonta et

complectitur: dein terris in omnem partem vaste et aqua portione cedentibus, magno litorum orbe pelagus incingens, reddit formam capitis humani. Arabici et os arctius et latitudo minor est, major aliquanto recessus, et multo magis longa latera (Livre III., ch. VIII.)

1 'Ιονεῖον πέλαγος, d'après Ptolémée.

2 Voyez la Note, page 9.

3 L'île de *Catiron*, c'est le Gadeira des Grecs, aujourd'hui Cadice, qui était autrefois située sur une île appelée *Isla de Lion*. Gades, (Pomp. Mela, III. ch. VI.)

4 Hyrcanienne ou Caspienne, ὑρκανία θάλασσα.

5 Le mot *précieux* est la traduction du nom du fleuve de Πολυτίμητος de Ptolémée.

Du côté du sud-est se trouve la nation Theoxia, près de laquelle il y a le fleuve Margus, dans le pays de Margiana, ce qui me semble le même que Merv et Mervi-rud. On y trouve les Astabaniens, le fleuve Maxira ¹ (dont une province porte le nom), jusqu' au fleuve Chrintas ², qui tous appartiennent au pays d'Hyrcanie, près duquel s'étend le mont appelé Second Agron.

Du côté du sud, il y a le pays des Mèdes, à partir du même fleuve Chrintas; à l'ouest, les Mèdes Anariens ³; ici passe le fleuve Sararor, et se trouve la province appelée Derbices, que je crois être le Dilumi, et les Gelæ. Là coule le fleuve Omtas, jusqu' à l'entrée du fleuve Cordus, et les Cadusi, où sont les Gabarubaghin, jusqu' au fleuve appelé Cambyse. ⁴

Du côté de l'ouest sont deux îles, qui s'appellent Dôdéis; et une autre du côté de l'est appelée Salca.

1 Le fleuve de Maxera (Μαξήρα) dans l'Hyrcanie. Κατανέμονται δὲ τῆς Ὑρκανίας, τὰ μὲν ἐπὶ θαλάσσης, Μάξηραι. Καὶ Ἀταβηνοί: καὶ ὑπὸ μὲν τοῦς Μάξηρας, Χρήνδοι.

2 Le fleuve de Chrintas dans la Médie; c'est probablement Charinda (Χαρίνδα) de Ptolémée.

3 Les Mèdes, appelés *Anariens*, (Անարական Մարք) sont, d'après la Géographie de Ptolémée, les *Amariacæ* (Ἀμαριακαί) dans la Médie.

4 Le fleuve *Sararor*, appelé en arménien (Մարտիրոսյանի որդի Մարտիրոս). Il m'a été impossible de trouver un nom correspondant à ce fleuve dans la Géographie de Ptolémée. Serait-ce Strathon? Les pays qui suivent dans le texte arménien sont *Derbices* (Դերբիկէս, Դերբիկէս), les *Dribyces* (Δρίβυκες) de Ptolémée; *Ghéla* (Գեղաւք) les *Geli* (Γήλοι), pays où entre, d'après notre auteur, le fleuve *Ontus*, qui probablement tire son nom des monts Orontes (Ὀρόντης). Le fleuve *Cordus* (Կորդոս) si ce n'est pas le même que Cyrus; il n'a aucune relation avec les Carduchi. Les peuples nommés *Cadusi* (Կադուսիք), qui sont cités encore dans les autres écrivains de la littérature Arménienne, sont sans doute les *Cadusii* (Καδοῦσιοι) de Ptolémée. Les *Gabarubaghin* (Գաբարուբաղինք) dont le pays s'étend jusqu'au fleuve de Cambyse, sont les peuples de Gabarou près de Païdagaran, province de l'Arménie.

La terre se divise encore en trois parties : l'Europe, la Libye et l'Asie : l'Europe et la Libye occupent la partie de l'ouest, celle du nord jusqu' au fleuve de Tanaïs, qui sort du mont de Rha ¹ et entre dans le Mæotis Palus, appartient aussi à l'Europe; mais la Libye occupe le sud jusqu' à la Mer Rouge, et de la Mer Rouge et de la ville appelée Anthidon ², qui est entre Rincorure et la ville de Gaza, à l'extrémité du golfe Phénicien, qui passe à travers les fles jusqu' à Ténédos ³, jusqu' à la Chalcedoine de la Bithynie et jusqu' au Tanaïs. ⁴

Mais l'Asie occupe le nord, le sud et le milieu du côté de l'est jusqu' à la terre inconnue. Elle est plus grande que les autres parties du monde, et elle en est la première, ayant des pays et des confins plus vastes que ceux de l'Europe; la Libye vient en second : l'Europe est la troisième. Les trois parties, ce me semble, sont de Sem, de Cham et de Japhet.

Quant au milieu du monde, qui est l'habitation du genre humain, Ptolémée l'appelle l'Arabie Heureuse ⁵, vers l'extrémité sud de la mer de Barsa, qui se nomme le golfe des Ichtyophages.

Mais je ne ne suis pas de son avis; parce que l'Evangile, en parlant de l'Arabie heureuse, d'où était venue la reine de Saba, l'appelle l'extrémité de la terre; ce que l'on dirait plutôt de l'Ethiopie, car elle est plus voisine des isthmes. Mais par

1 Le mont de Rhéa (Ῥῆα) est le même que Rhea (Ῥῆα), d'où sortent des fleuves. (Ptol. *Margiana*).

2 La ville d'Anthédon est comptée parmi les villes de la Palestine de la Syrie. Ἀνθηδών. (Ptolémée).

3 Ténédos. Τένεδος νῆσος καὶ πόλις ὁμώνυμος. (Ptolémée).

4 Χαλκηδών (Ptolémée, Πόντου καὶ Βιθυνίας θέσις).

5 Ptolémée, dans le chapitre qui traite de l'Arabie Heureuse, dit ces paroles : ἐπιλαμβανόμενα ἐπὶ πλέον καὶ τῆς μεσογαίας, c'est-à-dire, ils (les monts) occupent le milieu des terres. Il répète les mêmes paroles dans le même chapitre. Quant au *Barsa*, nous l'avons déjà mentionné plus haut, en disant que notre auteur l'a sans doute pris pour le Golfe Persique; cela devient plus clair dans cet endroit. Il dit *la mer de Barsa, qui est le Golfe des Ichtyophages*. Ptolémée disait dans le chapitre de l'Arabie Heureuse : « Περσικοῦ κόλπου, Ἰχθυοφάγων κόλποι, ἐπὶ πολὺ διήκοντες, ὧν ἐντὸς εἰσὶν οἱ Μάκαι ».

Milieu de la terre j'entends Jérusalem, qui est également éloignée des extrémités de la terre, comme a dit le Seigneur lui-même, et David, « Il fit la rédemption au milieu de la terre » ; cela est très bien commenté par Eusèbe qui dit : « Ce n'est pas pour les Juifs, (que le Seigneur a souffert dans la ville de Jérusalem), mais parce qu'elle (Jérusalem) est le milieu du monde des élus ; car le Seigneur est le roi de toutes les nations, comme il dit : Dieu, le roi, avant tous les siècles ». Donc, Jérusalem est le milieu de la terre, quoiqu'elle s'étende beaucoup vers l'est, d'après la mesure de Ptolémée ¹. Mais on peut unir les deux mesures ensemble ; par conséquent, la partie du sud compte huit parties de plus, d'après Ptolémée.

Nous conservons intact le nombre 60, (parce que le nord offre peu de parties habitables), et 381 ; nous redoublons encore le 100 et nous avons 50 ². De même pour le côté du sud, commençant par la zone torride, le 8 en 4, que produit exactement la géographie de Ptolémée.

Ayant parlé de la géographie en général, nous commençons maintenant à expliquer chacun des pays, d'après Pappé d'Alexandrie ³ ; de l'ouest de l'Océan du premier degré de longitude, de l'Espagne, de ce cap appelé Hiéron, c'est-à-dire grand et merveilleux ⁴. Ce cap entre plus que les autres dans l'Océan, 3 parties, qui forment 1550 degrés, comme nous décrirons ci-après.

1 La mesure de la longueur de Jérusalem était 66, 31, 40, d'après Ptolémée. Mais dans les tableaux des pays, nous avons vu celui de Jérusalem : Ἡ δὲ Ἀῖλλα Καπετωλιάς Ἱεροσόλυμα ἔχει τὴν μεγίστην ἡμέραν ὥρων ἰ δ ἡ. καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς ἑω μιᾶς ὥρας γ καὶ ἰ ε.

2 Ce passage est inintelligible ; je l'ai traduit mot à mot.

3 D'après ce que dit notre auteur, on pourrait croire que Pappé d'Alexandrie a écrit un livre de Géographie. Mais le temps ne nous a rien conservé. On connaît son ouvrage sur les Mathématiques. Quoique Pappé ait écrit une Géographie, notre auteur continue à suivre Ptolémée, excepté en quelques endroits.

4 Hiéron (Ἱεράριον ἢ Ἱερόν) c'est le Hiéron ou Sacrum Promontorium (Ἱερὸν ἀκρον) des Géographes et de Ptolémée. C'est le même promontoire dont il s'agit dans le chapitre suivant, sur l'Espagne.

(Livre II, d'après Ptolémée).

L'ESPAGNE

I. Le premier pays de l'Europe, c'est l'Espagne, triangulaire, entre deux mers, comme une île. Du côté de l'ouest elle a l'Océan pour frontière, à commencer par le cap Hiéron au premier degré de longitude, et sous le trente-huitième de latitude, jusqu'à l'autre cap, qui s'appelle Nérion, ¹ étant dans le cinquantième degré de longitude, et dans le 46me de latitude. Du côté de l'est sont les Pyrénées. Du sud à la mer Ionique (*Mare Ionicum*), commençant des mêmes Pyrénées, se trouvent des fleuves, le Dubas et le Verius ². Je veux décrire seulement les fleuves et les villes célèbres, en passant sous silence tous les autres.

II. Le second pays de l'Europe est la Bretagne : elle est composée de deux îles dans l'Océan du nord, au dessus de l'Espagne et la Gallia. Le nom de l'île occidentale est Hibernia. Elle a dans sa partie S. O. la forme d'un grain d'orge, ³ sous le 8me degré de longitude, et sous le 58me de latitude. Il y a 16 fleuves puissants, et diverses nations. L'autre île s'appelle Albion ; entre ces deux îles on en trouve de plus petites au nombre de quatre.

III. Le pays de Gallia, qui s'appelle aussi Celtica - Galatia ⁴, à l'est de l'Espagne ; 30 de longitude, et 47 de latitude. Il y a dans Gallia de grandes montagnes, et 29 fleuves, dont huit tombent dans le *Mare Ionicum*, et vingt et un dans l'Océan. On y trouve le buffle blanc qui attaque l'homme, et la grande na-

1 Ce cap de Nérion, (*Νηρίον*) c'est le *Νέριον ἀκρωτήριον*.

2 Les fleuves Dubas (*Δούβας*) et Virius (*Βίριος*) sont les *Δηρύα* et *Ούρις* de Ptolémée, dans l'Espagne Tarraconaise.

3 L'Hibernie a la forme d'un grain d'orge, *κριθώδης*, c'est-à-dire, la forme oblongue ; c'est ce que dit Pomponius Méla, « Super Britanniam Ivernia est, pæne par spatio, sed utrinque æquali tractu littorum oblonga. »

4 *Celtica Galatia*, c'est *Κελτογαλατία* de Ptolémée, (arm. *Գիլտաղա-տիա*) :

tion des Francs. La moitié de ces derniers demeurent en Gallia, et l'autre moitié dans la Germanie.

4. Germanie à l'est de Gallia et au nord. Elle a du côté du nord le fleuve du Danube, trois montagnes célèbres et onze grands fleuves, dont deux coulent au Danube. Il y a quatre forêts pleines de grands arbres, la plaine *Satrapene* ¹, le désert d'*Ilimaei* ², et le cheval sauvage.

5. *Dalmatia*, au S. E. de l'extrémité de Gallia, par 43° de longitude et 48° de latitude. A l'est, elle a le Danube et six petites provinces. Il y a là le *bonasus*; c'est une bête sauvage qui laisse ses excréments aux chasseurs et les brûle ³. Elle a quatre îles, en Macédoine près de *Bachar*, qui s'appellent *Stragon* ⁴ et *Issa*, en face de la petite Dalmatie jusqu'au *Coschita* ⁵ et *Melana*, en face du golfe *Prisimum* ⁶, à l'entrée du fleuve de *Dilon*. ⁷ Dans cette île s'abrita le bienheureux Apôtre.

1 Pomponius Mela dit de la Germanie: "Terra ipsa, multis impedita fluminibus, multis montibus aspera, et magna ex parte silvis ac paludibus inuia." Quant à la plaine *Satrapene*, ce pourrait être les *Σαρματικά ἔρη* de Ptolémée.

2 Le désert d'*Ilimaei* est peut-être ἡ τῶν Ἑλαουητίων ἔρημος.

3 *Bonasus*, le taureau sauvage nous est connu aussi par Pline.

4 Le texte arménien dit: Ընդ Մակեդոնիա Պարաբար ուր կոչին Ստրագոն. Dans la Géographie de Ptolémée τὸ Σκάρδον ὄρος en Dalmatie. Les Balkans s'appelaient anciennement *Scorpios*.

5 *Coschita* (Կոսկիրտա) est peut-être *Κορίνθα* de Ptolémée; ou plutôt le nom *Melana*, qui figure dans le texte arménien comme un nom propre, doit être probablement un adjectif, ou *Melata*, *Μελιτηνή* de Ptolémée. Dans notre texte nous avons *Coschita et Melana* (Կոսկիրտա և Մελան), et *Κόρχουρα ἡ μέλαινα* (*Corcyra nigra*) dans Ptolémée.

6 Le golfe de *Prisimum* (Քρισημίνος ὄρυς), c'est Ῥιζωνικός κόλπος, *Rhizonicus Sinus* de Ptolémée.

7 Le fleuve de *Dilon* (Դիլոն գետ); il y a une confusion dans le texte arménien; je crois que nous devons lire *Drilon*, fleuve. Ptolémée dit: Ὁ Δρεϊλων ποταμός... ἀφ' οὗ δὲ ἕτερος ποταμός Δρεϊνός ὀνομα.

(Livre III. D'après Ptolémée).

6. Italie, dans un angle de Gallia, près de Dalmatie vers le sud ¹; où se trouve Venise, pays situé dans l'eau, et 45 provinces continentales, et six pays: dont l'un Bœi Galli ² avec la célèbre ville de Ravenne; trois grands fleuves, l'Atérinus ³, Padus ⁴ Rubicone, qui entrent dans le Sinus Ionicum. Du côté du sud sont les pays Saterina ⁵ et Latina, dont la capitale est Rome. Les grands Hellènes (Græcia Magna), auprès desquels est Campania, contrée délicieuse, qui, voisine de l'île de Sicile, a 13 fleuves; mais ses montagnes ne sont pas célèbres.

7. Sardis, grande île, près de l'île de Cynus, 20 provinces, et de petites îles; elle a la circonférence de 780 milles.

8. Sicilia, grande île, à l'est de Sardinia, 350 milles de cette dernière, elle compte de petites îles; elle a une forme triangulaire d'un bout à l'autre 100 milles: 5 provinces, 18 fleuves, deux montagnes Parthenus et Bornus ⁶, dont la sommité est toujours en feu.

1 Ptolémée commence son troisième livre par l'Italie.

Venise bâtie dans l'eau, (l'arm. Ջրաբնակ գաւառն Վենետիկ), ici l'auteur du texte arm., ou plutôt un autre, qui a fait des interpolations dans le texte, a ajouté la qualification de *bâtie dans l'eau*, à la province des Vénètes, qu'il a trouvée dans l'original. C'est Οὐβεντία, bien connue de tous les géographes anciens et modernes.

2 Les Bœi Galli (l'arm. Բիւլ Գալլու) sont les Βοιωτοὶ Ἰάλλοι de Ptolémée; à qui appartient, d'après le même géographe, la ville de Ravenne.

3 Le fleuve Atérinus, (Վտերինոս) c'est l'Ἀττιανὸς ποταμὸς (Adrias).

4 Le fleuve de Padus était nommé, d'après le texte arménien, Panus (Պանոս).

5 Sateriana (Սատերինա աշխարհք), Σατουρνιανα Κολώνια d'après Ptolémée. Latina (Լատինա?), c'est Λατίναι, dont la capitale est Rome (Ptolémée).

6 Les montagnes Parthenius et Bornus (Պարթենիոս և Բորնոս) ne se trouvent pas dans Ptolémée. Les autres manuscrits arméniens portent, au lieu de Bornus, Etna (Աἷτνη).

C'est assez; revenons vers les pays du nord, que nous avons abandonnés de l'autre côté de l'Océan et de la terre inconnue. Nous continuerons la partie de l'Europe vers le sud jusqu' à la mer des Grecs (Mare Ionicum).

9. La Sarmatie, à l'est de la Germanie, commence au fleuve Vistula, a des montagnes qui portent le même nom; près de l'Océan du nord jusqu' à la terre inconnue et à l'extrémité orientale des montagnes qui s'appellent Ripaei, d'où sort le fleuve de Tanaïs; mais tout cela se trouve vers le sud. Tanaïs sépare la Sarmatie en deux, l'Asie du côté de l'est, et l'Europe du côté de l'ouest; et il entre dans le Mæotis palus.

On y fait la navigation jusqu' à la mer du Pont, puis par le Pont et le fleuve de Tyras (auj. Dniester). Du côté du sud il sépare la Dacie de la Sarmatie. Il y a de petits pays ¹. Des pays chrétiens, il y a le continent Taurica, c'est-à-dire la Chersonèse, qui est entre le lac de Byce et le Mæotis Palus et le Pont, et le fleuve Carcinitis au golfe du même nom. Mais il y a plusieurs contrées païennes, dont l'une s'appelle Hamaxobii, qui signifie vivants dans les chars; il y a sept (ou cinq)

1 D'après Ptolémée: Μετά τὰς τοῦ Οὐιστοῦλα (Ἰσχυιωννησῶ?) ποταμοῦ ἐκβολὰς... καὶ αὐτοῖς ὄρεσιν... Μεθ' ἃς τοῦ διορίζοντος ἰσθμοῦ τὴν Ταυρικὴν Χερσονήσον τὸ μὲν, πρὸς τῷ Καρκινίτῃ κόλπῳ... (arm. Տաւրական ցամաք հղահիւ, այս բնքն զԳեղուսն որ հայ 'ի մէջ Բիւհեան լճին (πρὸς τῇ Βύκῃ λίμνῃ...) ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν περιέχεται τῷ τε ἀπὸ τοῦ Καρκινίτου ποταμοῦ ἰσθμῷ, καὶ τῇ Βύκῃ λίμνῃ ('ի մէջ Բիւհեան լճին) καὶ τῇ μέχρι τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ τῆς Μαιώτιδος λίμνης πλευρᾷ, καὶ αὐτῷ τῷ Τανάϊδι ποταμῷ, καὶ ἔτι τῷ ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ, ἐπὶ τὴν ἄγνωστον γῆν μεσημβρινῶν.. Καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Βορυσθένην δὲ ποταμῶν, ὃ μὲν Τύρας (Տիրաս) ποταμὸς αὐτὸς ὀρίζει τὰ μέρη τῆς Δακίας καὶ τῆς Σαρματίας. Notre auteur adopte la division de la Sarmatie en Chrétienne et en païenne. La Chrétienne était appelée Ταυρικὴ Χερσονήσος, et la Païenne, Ἀμαξοβίοι (Ամաքսωβրիւ, որ են Սլաւեհնցաղբ, lisez Սայլահնցաղբ). Les deux temples sont, d'après Ptolémée, Ἀλεξάνδρου βωμοί (Alexandri Arae), et Καίσαρος βωμοί (Cæsaris Arae). Je laisse aux savants la difficulté de deviner le nom du fleuve Cotocho (arm. Անուանեն զմին հոյն):

montagnes, d'où sortent plusieurs fleuves qui se jettent dans le Pont, et dont l'un a le nom de Cotcho; il y a un petit lac, deux îles et deux temples.

10. La Thrace, à l'est de la Dalmatie, près de la Sarmatie, commence du fleuve Tarus jusqu'au Danube. Il y a cinq petits pays, et d'autres comme *Vérumus* et *Dardania* qui est *Tetrapoli*.¹

Il a du côté du midi la Thrace propre et du côté arctique le grand pays de *Dacie*, habitation des *Sclavines*, qui forment 25 races; le pays tomba au pouvoir des *Goths*, venus de l'île de *Scania* (ou *Scandia*) qui est l'*Hoemius* des *Germanis*.² Mais les *Sclavines* passèrent le fleuve *Tanaïs* et s'emparèrent des autres pays de la Thrace et de la *Macédoine*, et ils allèrent dans l'*Achaïe* et la *Dalmatie*. Les armées de Thrace étaient composées de *Tantalides*, *Sardiens*, *Siciliens*, etc.³ Il y a deux montagnes et un fleuve, le *Danube*, lequel se divise en six affluents, et forme un lac et une île du nom de *Peuce*. (Dans cette île habite *Aspar-Hroug*, fils de *Khoubraâtha*, fugitif des *Chasuari*, du mont des *Bulgares*, qui chassa les *Avares* et demeura là⁴.) C'est

1 Θράκης θέσις. Ptol. Tarus (*Σαυου γέων*) c'est l'*Ἀθύρα ποταμός* du géographe grec. Le pays de *Verimus* est peut-être la *Mysie* (*Μυσία*, qui se divise en Supérieure et en Inférieure: l'arm. *վերինմաս*). Et la *Dardanie* de Ptolémée est composée de quatre villes *Καὶ τῆς Δαρδανίας πόλεις...*

2 Νῆσοι δὲ ὑπέρκεινται τῆς Γερμανίας, κατὰ τὰς τοῦ Ἀλβίου ἐκβολάς. (Arm. *Երևոս Գերմանացոց* ?) Ici habitent, selon Ptolémée, les *Saxones*. Dans le même chapitre il cite les îles de *Σκάνδια*. (*Սկանիա կղզի*). Voyez la note suivante pour le mont *Eminus*.

3 Les armées de la Thrace sont, d'après la Géographie de Ptolémée : *Στρατηγίαὶ δὲ εἰσὶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, πρὸς μὲν τοῖς Μυσίαις, καὶ τὸ Αἶμιον τὸ ἕρος ἀρχομινούσις ἀπὸ δεσμών: Δανθηγητική, Σαρδική, Σελλητική.*

(L'arm. *Բայց յառաջ Թրակ զորավարութիւնք էին այսորիկ. Թանգրիկեանք, Սաղղիկեանք, Սկիդիկեանք և այլք*.)

4 L'un des cinq fils de *Cröbat*, prince de *Cotragues* et des *Bulgares*, nommé *Apsarouch*, parvint par le *Dnieper* et le *Dniester* sur le fleuve *Hondus* ou *Ogl*, au nord du *Danube*. (Voy. les *Historiens Byzantins*, *Nic.*, *Théoph.*, et *Constat. Th. II. 1.*) Ce fait arriva l'an 668 de notre ère; par conséquent c'est une interpolation après l'auteur.

à la Thrace qu'appartient Constantinople, ville délicieuse, à l'entrée du détroit du Pont, qui s'appelle Bosphore de Thrace. À vingt milles de Constantinople il y a la ville Heraclea, où se trouve le Théâtre qui est une des sept merveilles du monde; d'ici vers le nord, jusqu' à Rome, il y a 200 milles.

11. La Macédoine, à l'est de Pelagus graecum, près de la Dalmatie et de la Thrace, a six montagnes, parmi lesquelles le Citarius ¹ et l'Olympe; six grands fleuves et 30 provinces; la grande Thessalie, d'où les Arméniens sont sortis. Ella a de marbre vert et grivelé ². Il y a six golfes. La longitude est de 7 (degrés) et la latitude de 5.

12. L'Hellade est près de la Macédoine; elle a de petits pays: l'Achaïe, l'Epire, Corinthe ville d'Achaïe, et Athènes; elle a aussi trois montagnes, cinq fleuves, 38 villes, 30 provinces; l'Achaïe propre ³, l'Arcadie, l'Argie, la Laconie, l'Élide, la Messénie, la Sicyonie, où sont les temples de Neptune. Le Péloponèse, qui a plusieurs citadelles et des golfes portant le même nom. Il y a quatre montagnes, six fleuves, 60 villes, dont la principale est Lacédémone, où se trouve le marbre vert. Il y a dans l'Hellade plusieurs villes et des provinces, et neuf montagnes, parmi lesquelles le Parnasse, l'Hélicon, Dodone ⁴, dont parle la mythologie. Elle a 44 îles, entre autres la Crète. Là se trouvent Ceraunii Montes, l'Eleusine, la grande île d'Eubée, et une autre petite île appelée Atalante; ⁵ on a dit de cette dernière qu'elle fut très utile à Ardaschès, roi d'Arménie, pour ravitailler

1 Le mont Citarius (Կիթարիոն) Κιτάριος ὄρος de Ptolémée.

2 On connaît bien la tradition d'Arménus compagnon de Jason le Thessalien, et l'Arménium ville de Thessalie Pelagiotis.

3 L'Achaïe propre, c'est Ἡ ἰδίως καλουμένη Ἀχαΐα de Ptolémée. La Laconie Λακωνική, (Լափոնիկէ), l'Elide (Ηλεία, Էլիա). Les temples de Neptune indiquent le Poseidon Isthmien.

4 Le mont Dodone, d'après le texte arménien Թոփրոն, peut être Cithéron, fort célèbre.

5 L'Atalante, petite île, est l'Ἀταλάντης νησίον de Ptolémée, qu'il met dans l'Eubée.

son armée qui assiégeait le célèbre château, tandis que les vaisseaux, chargés de vivres, étaient retardés par la violence des courants contraires.

On dit que le roi Ardaschès est mort là. Aristote y mourut ; cette ville porte aujourd' hui le nom d' Euripos ¹.

Jusqu' ici l' Europe, la troisième partie du monde.

¹ Ce morceau d' histoire arménienne, que notre auteur a voulu insérer ici, nous affirme, du moins ce nous semble, les documents historiques que nous a laissés l' auteur supposé de cet ouvrage, Moïse de Corène. Il nous a montré déjà dans son Histoire d' Arménie, les conquêtes du roi Ardaschez, et il le loue en ces termes, en s'appuyant sur l' autorité d' un certain Phlegonius : « Phlegonius a écrit : Ardaschez le Parthe, plus puissant que « tous les autres rois, non seulement détruisit la puissance de la Lydie et « enchaina Crésus ; mais il changea la nature des éléments dans l' Helles- « pont et dans la Thrace. Il traversa le continent comme une mer, et il « marcha à pied sur la mer ; il menaça les Thessaliens ; sa renommée épou- « vantait les Hellènes. Il détruisit les Lacédémoniens, mit en fuite les Pho- « céens, soumit les Locriens, et les Béotiens furent domptés »... Sur ce fond de l' histoire, nous pouvons prononcer clairement que l' auteur de ces deux ouvrages est le même, qui a voulu confirmer dans les deux endroits ce même fait. Mais la Géographie de Ptolémée nous assigne trois lieux différents, que nous pouvons prendre pour théâtre de la conquête d' Ardaschez. Quoique nous n' y trouvions pas la petite île d' Atalante νήσιον, néanmoins nous y voyons une autre île près d' Euripus, nommée Chalchis (Χαλχίς) où mourut Aristote le philosophe. Mais notre Géographe arménien identifie ici l' *Atalante* avec l' Euripus (Եւրօքոս և անուն Եւրօք) ; tandis que nous connaissons aujourd' hui l' identité de Chalchis avec Euripus, ce terrible courant d' eau très dangereux à la navigation. Quant au château surnommé ici *Merveilleux*, il me semble que c' est l' Ὠραλός de Ptolémée dans la même Eubée.

(Livre IV, d'après Ptolémée).

LE SECONDE PARTIE DU MONDE, LA LIBYE

1. Le premier pays de Libye, c'est la Mauritanie ¹, qui s'appelle Tingitana à cause de la ville de Tingis, dans l'isthme d'Heraclea, c'est-à-dire Septa à l'est de Gadiron ², où sort de l'Océan le Mare Ionicum. Ce pays a 26 degrés de longitude et 36 de latitude. Il y a 5 montagnes, dont la plus célèbre est Atlas Minor, puis la montagne de Dordon ³; 12 fleuves qui se jettent dans l'Océan; et quatre autres qui se jettent dans Mare Ionicum. Il y a 16 nations, et la Pyron-Pédion, qui signifie plaine couleur de feu.

2. Le second pays, Mauritania Cæsariensis, à l'est de Tingitana, s'étend vers le sud; il a 17 fleuves, 3 lacs, 7 montagnes; 27 provinces habitées. On dit qu'il y a des cuprides dans ses montagnes, qui produisent aussi le cinabre.

3. L'Afrique propre est à l'est de la Mauritanie Cæsariensis; elle a 8 montagnes, 19 fleuves, 8 lacs, 41 provinces, 5 golfes, dont deux s'appellent les Syrtes ⁴. On y trouve un arbre appelé Lotus, dont le fruit fait oublier la patrie, comme dit Homère ⁵. Il a six îles dont l'une est Mélita, d'où l'on portait la laine, c'est-à-dire la laine marine qui est le bysse, à Tyr, comme dit le prophète Ézéchiel ⁶. On y trouve l'ambre, plante

1 Μαυριτανία Τηγγίτανη. (Ptolémée).

2 L'île de Gadès, Gadiron. Κώπτης ἄκρον (de Ptolémée).

3 Le mont Dordon (Γουνδον), Δούρδα de Ptolémée. Là sont aussi Ἄτλας μελίων καὶ ἐλάττων.

4 Les deux Syrtes de l'Afrique, sont Σύρτις μικρά, et Σύρτις μεγάλη.

5 On connaît les habitants de l'Afrique nommés Lotophages (Λωτοφάγοι). Homère dit dans l'Odyssée αὐτὰρ δεκάτη ἐπέβημεν Γαίης λωτοφάγων, οἳ τ' ἀνδινον εἶδαρ ἔδουσιν, (Ch. X. 83, 84); il dit un peu plus bas (97) λωτὸν ἔρεπτόμενοι μενέμεν νόστου τε λαθέσθαι.

6 L'île de *Mélita* (Μελίτη), c'est Μελίτη νήσος de Ptolémée, qui s'ap-

délicate, qui se pétrifie au soleil; et l'hyacinthe rouge. La capitale est Carthage, puis le Tripoli, c'est-à-dire les trois villes: Chiopi, Calania, Eusi¹; après se sont élevées trois autres villes: Tisoba, Idisia, Pontica, (qui eurent pour prince le sage Nerseh Gamsaragan², patricien de Chirac et seigneur des Archarouni.)

4. La Cyrénaïque, qui s'appelle aussi Pentapolis³, à l'est de l'Afrique, où sont les jardins des Hespérides. Elle a 12 provinces, dont l'une s'appelle Luk⁴; deux îles, 3 fleuves qui, réunis en un seul, s'appellent Alathon⁵ et se jettent dans la mer; un lac, nommé Livaria. Elle a des cavernes Lésanices, où sont des monstres anthropophages⁶, le centaure, dont la queue est sem-

pelle aujourd'hui Malte. La laine de Mélita est mentionnée dans Ezéchiel (Ch. XXVII. 18.)

1 *Tripoli*, c'est Tripolis (Τριπολις) de Ptolémée. Les trois villes de Tripolitaine sont les suivantes: Sabrata, Oea et Leptis Magna.

2 Les villes nommées *Tisoba*, *Idisia*, *Pontica*, sont, d'après Ptolémée, Αἰθούσα (ἡγήθυσα) et Ποντία νήσος (ἡγήθησα). Je ne sais à quel nom géographique peut correspondre le troisième *Tisoba*. D'après ce géographe, notre *Nerseh Gamsaragan* fut le seigneur et le prince de ces pays. Mais nous ne trouvons pas ailleurs cette histoire curieuse. Nous savons, d'après une lettre du pape Léon III, (du 26 août), que l'empereur Byzantin, Michel I, avait envoyé un patrice et deux spathaires contre les Mauresques qui avaient pillé les îles nommées Lampadousia, Pontia et Isola major. (Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine*, p. 339.) Ce fait arriva dans l'année 812 de notre ère. Ceci ne coïncide pas avec le temps du patrice arménien Nerséh qui vivait probablement vers la fin du VIIme siècle.

3 Κυρήνη, Πεντάπολις, où se trouve d'après Ptolémée, le Κῆπος τῶν Ὑσπερίδων.

4 Le pays de *Luk* (Λυκία), si ce n'est pas le Phycus, je n'ai pu le trouver dans la Géographie de Ptolémée. Je crois qu'il y a quelque faute dans l'écriture de ce mot.

5 *Alathon*, Λάθων ποταμός d'après Ptolémée.

6 Les cavernes Lesanices (Λεσανικαὶ Λαυρηλαγγοὶ) τὰ σπήλαια τῶν Λεσανικῶν, d'après Ptolémée, qui ajoute immédiatement « καὶ ἐφεξῆς τόποι τε θηριώδεις, » dont l'arménien est la traduction fidèle; seulement il aime à y ajouter les noms des monstres qu'il a trouvés dans quelque livre de

blable à celle de l'oiseau, des lynx, des hippocentaures, des marmottes et d'autres monstres.

5. La Libye *Marmarica* et l'Egypte entière ¹ sont un seul pays. Elle est vers l'est de la Cyrénaïque, dont la mer porte le même nom, jusqu' à la ville maritime d'Anthedon ² située entre Rhinocorura et l'Ascalon, dans le golfe occidental, à la bifurcation de la Mer Rouge, en face de la ville des Héros ³. Là sont 12 montagnes, dont l'une s'appelle *Purpurata* ⁴. Il y a deux citernes artificielles, trois lacs naturels, trois autres lacs formés par les affluents du Nil, dont l'un, près d'Alexandrie, est nommé *Ravanitenia* ⁵; je crois que ce dernier est le lac de Marea. Le Nil est le fleuve d'Egypte, c'est le même que le Géhon (de la Bible ⁶;) il sort du mont de la Lune près de la terre inconnue, du côté du sud, et se dirige directement vers l'Egypte, où il forme quatre îles; il se divise ensuite en plusieurs branches, qui, se réunissant encore, forment des îles nouvelles et les lacs sus-mentionnés. L'un de ces bras tombe dans le Sinus Heroopolites (Golfe de Suez), qui est le golfe occidental de la Mer Rouge. Les autres bras vont tomber dans le Mare Ioni-

légendes. De ce nombre sont les centaures (*ἑβήκοντες*?) hippocentaures (*ὑποκυβέντες ἑβήκοντες*?), marmottes (*μαρμαριχίαι, ἀρχτομύς*).

1 Le titre de ce chapitre est le même dans Ptolémée: *Μαρμαρικῆς Λυδίας, καὶ Αἰγύπτου ὁλης, « Ὑπερμαρμαρικῆς ἡρῶν καὶ ἀνθηδωνῆς ἡμετέρας »*:

2 Les villes d'Anthédon, Rhinocorura, sont Ἀνθηδών, Ῥινοκορούρα de Ptolémée.

3 « À la bifurcation de la mer Rouge, en face de la ville des Héros. » D'après Ptolémée: *καθ' Ἡρώων πόλιν μυχοῦ τοῦ Ἀραβίου κάλπου*; l'arm. *Երեմիկ Կարմիր ծովուն, Հանդէպ Փաշայ քաղաքի*:

4 La montagne *Purpurata*, Πορφύριτος ὄρος. l'arm. *Միրանական լեռան*.

5 Ravanitéria, d'après notre géographe, est le lac de Marea (*ἡ Μάρεια λίμνη, Մարեայ լիճն*).

6 Plusieurs auteurs anciens comme le juif Josèphe et d'autres, croyaient que le Nil est le même que le Géhon de l'Écriture sainte.

cum. L'Egypte a 41 provinces, dont l'une s'appelle Tania ¹. Près de la Mer Rouge et du Golfe Arabique sont les Ichtyophages, qui s'appellent Arabes-Egyptiens ². L'Egypte a 11 petites îles dans le Mare Ionicum près de ses côtes.

6. La Libye Intérieure ³, à l'est de l'Océan occidental, commence par l'Atlas Major, à côté des deux Mauritanies et de l'Afrique. Elle s'étend jusqu'au mont Théon Ochéma ⁴, (Char des Dieux), qui est une plaine rouge ⁵ du côté du nord. Elle a huit montagnes, dix fleuves qui tombent dans l'Océan occidental; elle a encore deux autres fleuves, Bagradas et Cinyphe ⁶. Dans la Libye Intérieure, habitent treize nations, l'une, les Ethiopiens Blancs ⁷, l'autre, les Ethiopiens des bois ⁸; là se trouvent des Pygmées appelés par quelques personnes Pichiths, et par d'autres Thriphix ⁹. Il y a ici les Montagnes Blanches, parce que leur terre est blanche comme la neige, quoique Ptolémée n'en dise rien. (On dit des rhinocéros qu'ils passent de l'Océan à la Libye Intérieure jusqu'au Nil; ils ont de la ressemblance avec les hippopotames, et sont tous mâles; nul ne sait la manière de leur procréation; ils portent sur le nez une corne qui

1 *Tania*, Տանիա (τῆς δὲ Μαρεώτου, τὰ μὲν ἐπὶ θαλάσσης, καλεῖται Ταινίας). Ptolémée.

2 Ptol. παρὰ τὸν Ἀράβιον κόλπον ἔλην παράλιον, κατέχουσιν Ἀραβαί-γύπτιοι, Ἰχθυοφάγοι: l'arm. Առ կարմիր ծովովն՝ Արարացոց ծոցովն, բնակին Ջինակեր աղզն, որ կոչին Արար-կզիպտացիք:

3 Libye Intérieure, Λιβύη ἡ ἐντὸς, ταῖς δυοῖ Μαυριτανίαις, առ հրի կալով յերկուց Մարիտանացն:

4 Théon Ochéma, θεῶν ἔχημα (Թէոքիմա լեան):

5 Plaine Rouge, Πύρρον πεδίον (Կարմրագույն դաշտն):

6 Βαγράδας ποταμός, Κίνυφος ποταμός.

7 Λευκαίθιοιτες. Սպիտակ եթովպացիք:

8 Les Ethiopiens des bois, οἱ ξυλίκαις Αἰθίοιτες, փայտեղէն եթովպացիք:

9 « Fuere interius Pygmaei, minutum genus, et quod pro satis frugibus contra grues dimicando defecit. » (Pomp. Mela, III, 8.) Puis-je croire que les Pygmées soient désignés dans la Géographie de Ptolémée par le nom de Νανόσθεις?

a la force de casser les pierres dures; ils tuent facilement l'éléphant ¹. Il y a là des bêtes anthropomorphes et œnophiles, et six îles, où sont les descendants des Rhachabims, qui y allèrent avant la destruction de Jérusalem, comme on dit que Zosime le moine y prêcha; mais, à mon avis, c'est une allégorie ²).

7. A la Libye appartient l'Ethiopie, qui est sous l'Egypte ³, près de l'Egypte propre, à côté de la Mer Rouge et du golfe Arabique, en passant la zone torride vers le sud. Il y a deux fleuves, bras du Nil, qui s'unissent d'abord, et puis, en se séparant, forment l'île de Memnos, et ensuite se réunissent de nouveau ⁴. L'autre fleuve, appelé Astapus, sort du lac de Coloe et tombe dans le Nil près de l'île ⁵. Le pays a huit montagnes, et trois contrées, la Barbaria près du Sinus Barbaricum ⁶, Azonie, où se trouvent une multitude d'éléphants ⁷, et les Troglodytes ⁸; et trente-six provinces, dont l'une s'appelle les Babyloniens et les Rhizophages, les Auxomitæ ⁹, royaume célèbre en face de Premnis qui est un promontoire ¹⁰.

1 Notre auteur, ici comme ailleurs, est très crédule à toutes les légendes du monde. Quand il parle des bêtes sauvages, des monstres, il a pour source l'histoire d'Alexandre le Grand. Je renvoie le lecteur à cette bizarre narration, faite par le Pseudo-Callisthènes.

2 Les Rhachabims, sont mentionnés par Jérémie, XXXV; le moine Zosime prêcha, d'après quelques historiens dans les Indes, et dans la Judée.

3 Αἰθιοπία ἡ ὑπὸ Αἰγυπτῶν. Ἡ *Ἰβηρία*, ἢ *Ἰβηρία* ἢ *Ἰβηρία*.

4 Ἐντεθεν νησοποιῖται ἡ Μερόνη (*Ἰβηρία*, Memnos?) χώρα, ἀπὸ τοῦ Νείλου ποταμοῦ, καὶ ὑπὸ Αἰταπόρου ποταμοῦ. Mais plus loin il dit: Μεταξὺ δὲ τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Αἰτάποδος ποταμοῦ, πρὸς μὲν τῇ Μερόνῃ νήσῳ, Μεμνόνες.

5 Ἡ Κολὴ λίμνη, ἐξ οὗ δ' Αἰτάπους ποταμός ρεῖ.

6 Βαρβάρια. *Βαρβαρία* ἢ *Βαρβαρία* ἢ *Βαρβαρία*, βαρβαρικὸς κόλπος.

7 Ἀζανία δὲ ἡ ἐνδοτέρα, ἐν ᾗ πλεῖστοι ἐλέφαντες.

8 Troglodytes. (*Σκοτεινὴ*?) Τρωγλοδυτική.

9 Parmi 36 provinces, notre auteur met seulement les trois Babyloniens, Rhizophages, Auxomites, qui sont d'après Ptolémée: Βαβυλωνιοί, *Ριζόφαγοι*, *Προμνιῶνες*, Αὐξομίται, *Προμνιῶνες*.

10 Le cap de *Prognis*. *Προμνίω* ἢ *Προμνίω*. Μοσύλον ἄκρον?

Ce dernier sépare l'Adulite ¹ de l'Arabie Heureuse. Il me semble que Job fait allusion à ce lieu quand il dit: Regardez les chemins de Themnites, vous qui voyez les routes de Saba. Il y a là des Pygmées, des Strouthophages, des Scenites ², et entre ces deux l'Ethiopie moyenne ³. Elle possède des îles dans le Sinus Arabicum, au nombre de vingt-sept; il y en a une autre appelée île des Mages, une autre, île des Oiseaux; l'Ethiopie contient le pays d'Aromatophore et de Myrrhaphore, le Sablonneux et le Sans-Pluie ⁴.

8. L'Ethiopie Intérieure, qui est aussi la Libye, commence du côté de l'occident de la terre inconnue près de la Libye Intérieure et de l'Egypte-Ethiopie. Au sud, il y a la terre inconnue, près de laquelle habitent les Ethiopiens Hespérides ⁵, et les hommes-dragons nus. Du côté du nord sont les Ethiopiens Ichtyophages ⁶, et les bêtes appelées cynoléons; les Aphrocéros ⁷, chez lesquels il y a un animal semblable à la girafe: ressemble au léopard; animaux belliqueux et suavéolents; le tragélaphe belliqueux et arboricole; les léopards, éléphants

1 Adulite. 'Αδουλῖται, l'arm. Աδουλίտէ.

2 Les Strouthophages Στρουθοφάγοι, Ջադակերք, les Scenites. 'Σχηνιταί, Վրանաորք.

3 L'Ethiopie Moyenne, Μέση Αἰθιοπία. Միջին Եթովպոսիք.

4 Le texte arménien: « Ունի և կղզիս յարարացոց ծոցին եւ և այլ կղզի մի որ կոչի Մագուց, և այլ որ Հաուց. ունի և զթնդարեր երկիրն և զմուսարերն. ունի և զԱլազուսն և զԱնանδրե երկիրն ». Cf. le texte de Ptolémée: Νῆσοι δὲ εἰσι... ἐν τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ.. Μάγων νῆσος,... Ὀρνέων νῆσος. Ἡ Κιναμοφόρος χώρα. Ἡ δίκυμος καὶ ἄδροχος χώρα. Il abrège le catalogue ou la Nomenclature de Ptolémée, en nous énumérant deux seulement des 27 îles.

5 Καὶ μεσημβρινώτεροι μὲν τούτων μέρει τῆς ἀγνώστου γῆς, οἱ κοινῶς καλούμενοι, Ἑσπέριοι Αἰθίοπες, Հստ Հարաւոյ սահմանի անձանօթ ըրիրաւ առ որով բնակեն Երեկոթնական Եթովպացիք.

6 Ἰχθυοφάγοι Αἰθίοπες.

7 Les Aphrocéros sont mentionnés par Ptolémée comme une nation sauvage. Ἀφρικέρωνες μέγα ἔθνος.

blancs, rhinocéros et tigres ¹, tigres-chevaux, et satyres qui ont la figure humaine, mais sont hirsutés, cornus et ongulés; les pards tachetés et tigrés. Du côté du sud, il y a un pays nommé Agisimpa ², (où se trouve un monstre dont la figure, les mains et la ceinture sont de femme, tandis que le reste du corps ressemble à un quadrupède; il y a d'autres monstres anthropomorphes, avec un museau de chien, nus, oreillards et coués à la manière du léontopithèque). Du côté de l'orient, sont les Ethiopiens Mégacéphales; plus bas, les Ethiopiens Anthropophages. Il y a là un petit fleuve appelé Rhaptum où se trouve un animal ignivôme, semblable au sanglier et la salamandre, qui ressemble au lézard moucheté, traverse le feu et l'éteint. Dans ce même pays on trouve un autre animal amphibie appelé zesubès, semblable à une brebis jaune, très agréable aux poissons, et aussi très friand des poissons qu'il chasse en nageant.

La seconde partie est finie.

(Livre V, d'après Ptolémée)

1. La première partie habitée de la terre, c'est l'Asie, qui a pour confins l'Europe du côté de l'occident; la terre inconnue et la Libye du côté du nord, de l'orient et du sud. Les principales parties sont situées entre la mer Ionienne (Mare Ionicum) et le Pont (Pontus); voilà pourquoi l'Asie est appelée le Milieu des terres (Μεσόγαια).

A l'orient de Constantinople se trouve la Bithynie avec le détroit du Pont, appelé Bosphore de Thrace; elle a pour confins la Propontide, à partir du temple d'Artémis ³, qui est du côté de l'orient du Pont, jusqu'au fleuve de Rhyndacus et à l'Olympe. Elle a le mont de Sélinon, les fleuves de l'Eléata et de l'Hyp-

1 Trois seuls, c'est-à-dire, les éléphants blancs (ἐλεφαντες λευκοί), les rhinocéros, (ρινοκέρωτες), les tigres (τίγριδες) sont mentionnés par Ptolémée.

2 Ἡ καλειτχίς Ἀγίσυμβα.

3 Ἱερὸν Ἀρτέμιδος.

pus; et dans le plus grand de tous, le Sangarius, tombent les petits fleuves ¹. Près de Nicomédie il y a le lac Thynias ² et l'Ascanias ³. La Bithynie possède dans la mer du Pont cinq fîes, dont deux s'appellent Cyanæ ⁴. La ville de Brama a aussi un lac. Il y a deux capitales, Chalcédoine et Nicomédie, qui ont sous elles quatorze autres villes, et plusieurs emporiums (ἐμπορία), c'est-à-dire des villes maritimes pour l'entrepôt des marchandises. On trouve au bord du fleuve Rhyndacus de la terre blanche, appelée argile ⁵; que l'on moud pour la semer sur le blé: une manipule suffit pour préserver 500 boisseaux de la morsure des insectes.

2. La Mysie, Grande et Petite (Major et Minor), s'appelle Hellespont, du côté de la Bithynie. Elle a quatre fleuves; la capitale Cyzique, où il y a un temple et le palais, une de sept merveilles du monde. Ses villes sont au nombre de trois, Ilion, Dardanus et Troie, dont la guerre est racontée par Dictys ⁶ et par Homère. Elle a trente-huit villes.

3. Asie Propre (Asia Propria) ⁷, a côté de la Mysie, près de la Mer, dont les capitales sont Ephèse, Smyrne, Pergame, Trallis, qui ont sous leur dépendance quarante-huit villes. Elle possède un autre petit pays, la Lydie, dont la capitale est Sardis, puis l'Aeolis, l'Eonie des Grecs et la Carie. Elle a cinq fleuves, l'île de Chios et la ville qui porte le même nom ⁸; le Posidium ⁹ où se trouve le mastic; l'Icare ¹⁰ et le Samus avec la ville du même

1 Ces fleuves sont Ἐλάτα, Ἰππῖος, Σαγγάριος, de Ptolémée.

2 Le lac de Thynas (Θηνιάς?) Θυννιάς.

3 Ἡ Ἀσκανία λίμνη.

4 Χῶρα τῶν Κυανέων.

5 « Ζοη συλητοῦ Ὑργιλίου ἁγίου ». ἄργιλος.

6 Dictys de Crète est le poète ancien du temps mythologique, qui vivait pendant la guerre de Troie. D'après Ptolémée, Troie s'appelle aussi *Phrygia Minor*.

7 Ἡ ἰδιώτης Ἀσία. Πρωτεύων Ὑψηλῶν.

8 Χῖος πόλις. Φῖου ἡγεῖται Ζωφάντιος ῥωμαιοῦ.

9 Το Ποσειδῖον. Ποσειδῶν ἡ γῆ ἁγία ἡγεῖται.

10 Ἰκαρία νῆσος.

nom ¹, et l'île de Cos mentionnée par Saint Luc dans les Actes des Apôtres. Ephèse était sujette d'Artémis; là est le tombeau de l'Evangéliste Saint Jean, et de l'autre Jean, qui fut surnommé Marc; mais quelques-uns disent qu'il s'agit ici d'un autre Jean ².

4. La Lycie, e pays d'Asie, a pour capitale Smyrne. Elle a deux montagnes, trois fleuves et l'île de Rhodes, dans la mer qui porte le même nom. On y trouve le storax, qui coule des arbres, semblable au miel ou à la lie épaisse.

5. La Phrygie est à l'orient de l'Asie Propre près de la Lycie. Elle comprend trois pays; la Pisidie dont la capitale est Antioche et vingt-six autres villes, dont l'une s'appelle Cibotus, c'est à dire, «l'arche», parce qu'ici fut construite l'arche de Noé ³; ye ne sais pas si c'est une vérité, ou une légende. L'autre est Pacatiana qui a pour capitale Laodicée; puis viennent d'autres villes au nombre de quarante: Salutaria dont la capitale est Synnada ⁴; il y a encore ici trente villes et treize lacs.

6. La Paphlagonie, du côté oriental du pays de l'Honoriate ⁵, près de la Mer du Pont, qui porte le surnom de Galatie ⁶, a les fleuves Osicus, et Olis ⁷: pour capitale Germanopoli ⁸, dont le château était Gangra; elle a treize provinces.

7. Galatie Première, pays de l'Asie, du côté oriental de la Phrygie, près de la Paphlagonie. Elle a les mêmes fleuves.

¹ Σάμος ἡ πόλις.

² Il y avait à Ephèse deux tombeaux appelés les deux Jean. Eusèbe dit dans son histoire Ecclésiastique: ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι (Hist. Eccl. VII. 5.)

³ Le nom Cibotus (Κίβοτος) était porté par la ville d'Apamée. Elle fut appelée Cibatus a cause de ses richesses, comme on dit. Ptolémée a cité déjà dans la Phrygie Ἀπάμεια Κιβατός.

⁴ Les deux provinces suivantes, *Pucatiana* (Πακατιανή) et *Salatoria* (Σαλατιανή) (Voy. Ptolémée Βακτριά- νη καὶ Σαλάταρα).

⁵ Le pays d'Honoriate (Ὠνιοντιανή).

⁶ Πόντος Γαλατικός. Ὠνιοντιανή.

⁷ *Osicus* (Ὠσησσός), *Olis* (Ὠλησσός), sont deux fleuves de Paphlagonie. Peut-être Zaliscus (Ζαλίσκος), et Ἄλως de Ptolémée.

⁸ Germanopoli (Γερμανόπολις) Γερμανόπολις.

8. Galatie Seconde, à l'orient de la Phrygie, près de la Paphlagonie Première jusqu'à la Pamphylie. Elle a les fleuves sus-mentionnés, qui forment des lacs.

9. L'Isaurie : elle est située vers l'orient, près de la mer, en face de l'île de Chypre ; elle a la montagne de Taurus. (Elle produit les gommés, le storax, la colophane, l'opo-cumbit, la calamite ¹ : tout cela découle des arbres, et est produit par la piqure d'un ver de couleur jaune avec des taches noires semblables à la nielle). Sa capitale est Séleucie, qui a sous sa dépendance vingt-trois villes. (Il ne faut pas brûler les encens séparément, parce qu'ils donneraient une mauvaise odeur, mais les mêler les uns avec les autres. Un litre de ces gommés vaut un dinar. Mais la plus précieuse des résines est recueillie par les serpents, qui la mettent dans leurs nids ; les hommes tuent ces reptiles pour prendre la gomme. Les arbres résineux sont très minces, le plus gros a l'épaisseur d'un joug ; les vers y pènètrent, rongent jusqu'au fond, et laissent découler la résine).

10. La Lycaonie est du côté oriental de la Galatie Seconde, près de l'Isaurie ; il y a là des plaines vastes et arides, et de petites montagnes.

11. L'Hellespont, près du même Pont, du côté de la Paphlagonie, près de la Seconde Galatie.

12. Pontus Polemoniacus ², du côté de l'orient de l'Hellespont, près de la mer du Pont.

13. L'Hélénopont (Hélénopontus), près de la Lycaonie.

14. La Cappadoce Première : elle est au côté oriental de la Seconde Cappadoce, et forme une province à part.

Elle a la montagne d'Antitaurus et d'autres petites ; les fleuves sont le Mélas, l'Halys, et d'autres, qui s'y réunissent.

15. La Première, et la Seconde Cilicie sont au côté oriental

¹ Les gommés d'Isaurie étaient très célèbres. Les noms de ces gommés, mentionnés ici, nous sont douteux ; ils sont peut-être altérés par les copistes.

² Πόντος Πολεμωνιακός.

de la Lycaonie et de l'Isaurie, près de la Cappadoce, au bord de la mer et du golfe Issique ¹.

Sa montagne est le Taurus : il y a six fleuves : l'Arymagdus, le Calycadnus, le Damus, le Cydnus, le Sarus et le Pyramus ². Les capitales sont Tarse et Anazarbe, qui ont plusieurs villes et châteaux sous leur dépendance. La Cilicie a deux portes ou défilés inexpugnables : Mallus et Platan ³. Ce pays est très fertile, comme celui du Jourdain.

16. L'île de Chypre se trouve du côté oriental de la Mer Pamphylieenne, près de la Cilicie jusqu' à la Mer Phénicienne. Elle a la montagne de l'Olympe, et quatre fleuves : l'île est longue de 3 degrés, large d'un degré. On y trouve le ladanum, qui ressemble à la rosée tombée sur l'herbe, sur la peau des boucs et sur les poils, et qu'on emploie au lieu de l'encens ⁴. La longueur de ses frontières est de quatre cent trente milles, et la largeur d'un degré.

17. La Seconde Arménie, qui s'appelle aujourd' hui l'Arménie Première, est à l'orient de la Cilicie, près du mont Taurus, à côté du mont Amanus qui sépare la Seconde Arménie de la Comagène de la Syrie jusqu' à l'Euphrate. Les montagnes sont Zigon, Basilicon, Cromaton ; les fleuves, le Pyramus sus-mentionné, le Paratis, le Caucaua et le Caromosus. Elle a deux portes du côté de la Syrie ⁵.

1 Ἰσσικὸς κόλπος, Ἰσσημῶν θύγ.

2 Les fleuves de Cilicie sont, d'après Ptolémée, Ἀρύμαγδος, Καλυκάδνος (l'arm. Կալիգեհոս), Λάμος (l'arm. Դամոս ?) Κύδνος, Σάρος (l'arm. Ջառոս), Πύραμος.

3 Les deux portes de Cilicie sont Μαλλός (Մալիս), et Ἀμανικαὶ πύλαι : Ptolémée nous donne aussi Πλάτος ou Παλτος, c'est probablement ce dernier.

4 Ladanum. Τὸ δὴ λήδανον, τὸ Ἀράβιοι καλέουσι λάδανον, ἔτι τούτου (κινναμώμου) θωυμασιώτιρον γίνεται· ἐν γὰρ δυσσοδοτάτῃ γινόμενον, εὖωδέστατόν ἐστι· τῶν γὰρ αἰγῶν τῶν τράγων ἐν τοῖσι πώγῳσι εὗρίσκεται ἐγγινόμενον, ὅλον γλοιὸς ἀπὸ τῆς ὕλης. (Hérodote, III, ch. 112).

5 Les Géographes arméniens divisent l'Arménie Mineure en trois Provinces, dont deux manquent dans notre manuscrit. L'Ἀρμενία Μικρά, d'après Ptolémée, est par notre auteur changée de nom, et appelée l'Arménie

18. La Sarmatie d'Asie du côté de l'orient, a pour frontières les monts Ripaei et le fleuve de Tanaïs, et le lac Méotis; du côté de l'occident, le Pont-Euxin; de l'est jusqu'à l'ouest coule le fleuve Coraxici, qui signifie corbeau ¹; de là vers les monts Caucases, près de l'Ibérie et de l'Albanie jusqu'à la mer Caspienne, à l'entrée du fleuve Soanas ²; mais on ne connaît pas ce fleuve Soanas. — Les montagnes sont les monts Cérauniens (Ceraunii Montes), et les monts Hippiques (Hippici Montes) ³, qui donnent naissance à cinq fleuves qui se jettent dans le Méotis. Deux fleuves coulent du mont Caucase, dont l'un appelé Valtanis ⁴ jusqu'aux monts Coraxici, qui commence au Caucase, s'étend vers le nord-ouest, et s'aboutit à la fin entre les mers du Pont, et du Méotis. L'autre fleuve s'appelle Psychrus ⁵, qui court vers le Bosphore. Sur la frontière, au même lieu où est bâtie la petite ville de Nicops, vers le nord, sont les Turcs et les Bulgares, qui portent les noms des fleuves Cuphi-Bulgares, Duci-Bulgares, Olghontor-Bulgares, Citar-Bulgares; ces noms sont ignorés de Ptolémée. Le fils de Chudbradra fuit des Monts Hippiques ⁶. Entre les Bul-

Première (Ռաբին Հայք). Les noms géographiques sont, d'après Ptolémée, Basilicon (peut-être Βασιλεισινή Ραβιχίλη), Cromandon (Ὀρόμανδρον? Ὑπορριφινική?), Pyramus (le même fleuve de Cilicie), Paradis (Παραδείσις), Caucau (Καυκάσιος), Icon (Ἰκόνιον, Ὠκόνιον), Caromosus (Καρμωσινός).

1 Σαρματία ἢ ἐν Ἀσίᾳ. Κόραξ ποταμός de Ptolémée, que l'auteur arménien a traduit par *Corbeau*.

2 Le fleuve Soanas, que met en doute notre auteur, est cité par Ptolémée: Ἐπὶ τὸ τέλος τῆς Ἰβηρίας... παρὰ τὴν Ἀλβανίαν μέχρι τῆς Ὑγκανίας θαλάσσης πέρας ἀφ' οὗ Σόαννα ποταμοῦ.

3 D'après Ptolémée: τὰ τῶν Ἰππικῶν ὄρεων ἄκρα, et τὰ τῶν Κεραυνίων, (l'arm. լերինս դժանթալինս և դժախանին).

4 Le fleuve de Οὐκρδάνης de Ptolémée.

5 Φυχρὸς ποταμός.

6 L'histoire des Bulgares est entièrement hors de la Géographie de Ptolémée, comme le confesse aussi notre auteur en ces termes, que tous les noms appartenant aux Bulgares sont étrangers à Ptolémée. D'après les Hi-

gares et la mer du Pont, demeurent les nations Karsche, Kuth et les Soani ¹ jusqu' au Pisinus ². Les villes maritimes du pays des Abazove, c'est-à-dire des Apsilae, et Abasgi, jusqu' à leur ville maritime de Sebastopoli ³, et au delà, jusqu' au fleuve appelé Dragon ⁴, qui descend de l'Albanie, et se distribue en Abasgi et en Eger. Il y a là quarante-six provinces. Près de la terre inconnue demeurent les Sarmates royaux et les Hippophages. Du côté occidental du Tanaïs se trouvent les Nachgiamadi, et les Ghélarci, les Syraces, puis la province de Midosdesen ⁵. Dans les monts Cérauniens, du côté oriental sont les Amazones ⁶, les femmes guerrières, jusqu' au fleuve qui s'appelle Rha ⁷, et qui a deux sources vers le nord de la terre inconnue; ces sources s'unissent près des monts Hippiques, d'où sort un autre bras du fleuve Tanaïs, qui descend dans le Méotis; puis il retourne vers l'est jusqu'en face des Monts Cérauniens. Deux autres fleuves viennent du côté oriental des monts du nord, qui

historiens Ryzantins, les Bulgares qui portaient les noms de Knuphis ou Couphen, auraient pour prince Crobat, prince des Cotrogues (Citar, *Κιτάρ-Κουπής*), et des Bulgares, qui est mort sur l'Athal, à l'endroit où se faisait la pêche du xystus. Le fleuve de Couphe, qui donna son nom à la nation Bulgare, était dans la Méotide, près des Nécropyles ou de Crioumetopon. Après la mort de ce prince Crobet (*Κροβέτ*), ses cinq fils partagèrent entre eux l'empire, contre la volonté de leur père. Les Oghondor-Bulgares (*Ογκοντορ Κουπής*) sont les *Onogoundours* des historiens Byzantins. (Cf. Muralt, Essai de chronologie Byzantine, p. 305).

1 Soani (*Σοάνη*), c'est les Σουάνοι de Ptolémée.

2 C'est la Πιτιοῦς de Procope, actuellement Pitsunde.

3 Σεβαστούπολις, d'après Ptolémée, et dont le nom principal était *Dioscurias*.

4 Le fleuve *Dracon* est cité dans les historiens Byzantins.

5 D'après Ptolémée, les Sarmates se divisent en Βασιλικοί Σαρμάται, et en Ἰπποφάγοι Σαρμάται. *Βασιλικῶν Σαρμάται* et *Ἰπποφάγοι*. Παρὰ δὲ τὴν νότιον, Ἰαξαμάται ἔθνος (*Ἰαξομαμάται*)..., ὅπου μὲν τοῦς Ἰαξαμάτας, Σηρακῆνοι (*Σηρακῶνες*), Μιθριδάτους χώρα, c'est peut-être le *Mithostesen* (*Μιθροστῆς χώρα*). Ghélarci (*Γηλαρῆς*) Καταρξήνη?

6 Οἱ Ἀμάζονες.

7 Τῶν Κερκυνίων ὁρέων ἡ τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ.

s'appellent Rhymici Montes ¹, et forment le fleuve en soixante-dix-bras, il se nomme en turc Athil ². Au milieu de ce fleuve il y a une île, où se réfugient les Basilides par le peur qu'ils ont des Khazari et des Pouschkhes, qui pendant l'hiver viennent là de l'orient et de l'occident. On appelle cette île Île noire, parce que la foule des habitants et des animaux qui y affluent, la fait voir ainsi. Ptolémée l'appelle Ile de Corbeaux. Les bras du fleuve Athil se réunissant de nouveau, entrent dans la mer Caspienne, séparant la Sarmatie et la Scythie. Du côté de l'occident, d'après Ptolémée, il y a Udon ³, Alonta ⁴ et les peuples Suntas ⁵ et Gheroues, ⁶ dont les fleuves synonymes sortent du Caucase et descendent dans la mer, jusqu'à la frontière de l'Albanie.

Les peuples de Sarmatie sont ainsi dispersés de l'ouest à l'est: d'abord des Albaniens et Aschtigors du côté du sud, habitant avec eux; les Khebouri, les Coutheti, les Argueéli, les Mardoïl, les Thacuïr; les Alans, après Ticor, dans le pays d'ArDOS, dans les montagnes du Caucase, d'où coule le fleuve Armena, qui en passant par le nord, dans de vastes plaines, se mêle au fleuve d'Athil. Dans la même montagne, après le peuple ArDOSien, viennent les Daciani, les Douali, les Zhikhui, Phurca, Zanarca, où sont les portes des Alans, et l'autre porte, qui s'appelle Zeken, synonyme du peuple qui y demeure. Ensuite viennent les Barbares terribles anthropophages, puis les

Zilavadi,	Cucamacari,	Durzki,	Djilpi,
Didoi,	Leghi,	Dapotarani,	Phyi.
Aludacani,	Khenavi,	Schipi,	

¹ Τὰ Ῥυμικά ὄρη, d'après Ptolémée, dans la Scythie qui est au delà du mont Ἴμαρος.

² L'appellation d'Athil ou Edel est interpolée. Les Historiens Byzantins disent Atal (en 668).

³ Οὔδων ποταμός.

⁴ Ἀλόντα ποταμός.

⁵ Ἰσόνδα.

⁶ Τέρροι, Ῥακουω αηγου.

Le Caucase se divise ensuite en deux chaînes : l'une va directement au pays de Schirvan et Kheservan jusqu'au Chorswem : l'autre chaîne donne naissance au fleuve Zarm, qui se dirige au nord, vers le fleuve d'Athil. La même chaîne va ensuite vers le nord, où demeurent

Thavaspari,

Hedgimadaghi,

Ijmakhi,

Phaskhi,

Phuskhi,

Phycanaghi,

Bagani :

et a pour continuation le long mur, qui s'appelle Abzud-Gavad, jusqu'aux marais (?) Alghminon et jusqu'à la mer. Du côté du nord de cette dernière mer, est l'habitation des Messagètes dans la plaine Vardanienne jusqu'à la Mer Caspienne, où arrive une chaîne du Caucase. Il y a la muraille de Derbend, c'est-à-dire la Porte de Djor, qui est une énorme tour au milieu de la mer. Du côté du nord, il y a le royaume des Huns près de la mer ; et du côté de l'occident, près du Caucase, la ville des Huns, appelée Varadjian, et les villes Djunghars et Mesentér. Du côté de l'orient, est la demeure des Savirs jusqu'au fleuve de Thalt, qui sépare la Sarmatie asiatique de la Scythie : dans cette dernière sont les Apakhtari, c'est-à-dire les Turcs ; le Khacan est leur roi et Khatoun la reine, femme du Khacan.

19. La Colchide, qui est l'Eger, du côté de l'orient de la mer du Pont près de la Sarmatie, de l'occident du fleuve du Dragon jusqu'au mont du Caucase, s'étend jusqu'à sa chaîne qui la sépare de l'Ibérie ; de ce même côté il a pour confins la Grande Arménie jusqu'au Pont de Cappadoce. Il y a quatre petits pays, Manuili¹, Eger et Ghi qui est Eger Propria², où est le fleuve de Phasis près de la ville du même nom³, et Djanie,

1 *Manuili*, *Ἰμανίλι*, se trouve *Μανράλοι* (Manrales) dans Ptolémée.

2 Eger et Ghi, semble confus, il faut peut-être unir, ce qui nous donnera le *Ἐγρηκτικὴν* (ou *Νεγρηκτικὴν*) *χώραν* de Ptolémée.

3 Le nom *Eger* donné à la Colchide, est déjà cité par notre célèbre historien Moïse de Corène. C'est le même auteur qui, dans son histoire,

qui est la Khaldée où se trouve le fleuve Megalopotamon ¹; il y a d'autres fleuves, Zicampsis ², qui prend sa source dans la Grande Arménie; il y a cinq villes: Igani, Cota, Rotypolis, Athina, Rhizon, et plusieurs autres comptoirs ou emporiums (ἐμπορία), c'est-à-dire villes maritimes, comme Trébizonde.

20. L'Ibérie est du côté oriental d'Eger, près de la Sarmatie, vers le Caucase, jusqu'à la frontière de l'Albanie et de l'Arménie, près du fleuve de Cyr. Les cantons sont les suivantes: d'abord du côté du fleuve Voh et du nord de Tayk, Ghelarta, enlevé aux Arméniens, et Schavscheth. Ardahan est aussi un canton enlevé à l'Arménie; par ici passe le fleuve de Cyr, qui, venant des Tayk du canton de Gogh au pied du Tchavakhes, descend au Samtzhiké, et tourne vers l'orient pour passer à la Haute Ibérie, séparant les cantons Corothiskhew, Dorniskew, à l'extrémité de laquelle se trouve le château Déghitzikhé; les cantons Mangliatz-por, Boghno-por jusqu'à la province de Parouar, qui entoure la ville de Tiflis. Ces trois vallons sont enlevés à l'Arménie. Au nord du grand fleuve de Cyr, en face du canton de Thar, sont les monts Arguethi; au nord de la même plaine Dwan, Atchevediskhew et Kordithirigoskhew jusqu'à Satzchoumeth, qui est au pied du Caucase.

D'ici coule le fleuve de Lekh, qui, passant par le sud, descend dans le Cyr; là est Kharniskhew, de Tzckras-tzmaïa jusqu'au fleuve d'Aragni. Ce dernier sort du Caucase, et en passant au sud par le château d'Akhaltziché, à travers la ville de Mezkhitha et la colline de la Sainte Croix,

(Livre II, ch. 76) dit que *Djanus de Pont* (Ճանիւս Պոնտացոյ) est le même que la *Khaldée* (խաղախ).

¹ Megalopotamon (Մեգապոտամոն). On lit dans le texte arménien: Յորում գետ մեգապոտամոն. Dans la Géographie de Ptolémée, au chapitre de la Colchide, nous avons parmi les fleuves Κουαυός ποταμός; serait ce le Ճանիւս des Arméniens?

² Le fleuve Acampsis (Աκάμψισ), c'est sans doute le *Djorokh*, qui sort de la Grande Arménie.

descend dans le Cyr, avec lequel il se confine dans la haute Ibérie. Le fleuve de Cyr continuant son cours arrive à Tiflis, capitale de l'Ibérie, il passe par Parouar, Zopho-por, Coghpho-por, Tzoro-por en prenant les fleuves de même noms jusqu'à la ville de Henaragherd, qui est enlevée à l'Arménie. Vers le sud de ces villes sont les collines des Tchavakhes, où se trouvent plusieurs lacs très poissonneux, et Threghes, et Daschir: au sud de ces lacs se trouve Cangark; tout cela est enlevé à l'Arménie. En face de ceux-ci, au nord du Cyr, sont les cantons suivants: Khweth, Kherg, Erzwo, Thianeth, Zopenor.

21. L'Albanie, c'est-à-dire Aghouank, est à l'orient de l'Ibérie, près de la Sarmatie et du Caucase, jusqu'aux confins de l'Arménie près du fleuve de Cyr; d'ici jusqu'à Cyr toute la frontière est enlevée à l'Arménie. Parlons maintenant de l'Albanie proprement dite, située entre le fleuve de Cyr et le Caucase. Près de l'Ibérie, le canton d'Ekhni est à côté du fleuve Aghouan; Cambedjan, près du fleuve de Cyr. Au sud de ce dernier, le château Varazmanavar avec le bourg de Cudrath; ces lieux sont déserts jusqu'au Cyr. Vers l'orient de ce fleuve se trouvent la ville de Kevcave, près du fleuve d'Aghouan; le canton de Pikh près du Caucase, et à l'est Chaké, et le fleuve Degarou. Près de celui-ci se trouve le canton du même nom, voisin du fleuve Sani. Tous ces fleuves naissent du Caucase, s'unissent au fleuve d'Aghouan et coulent dans le Cyr. Mais du côté de l'orient il y a la ville de Kavaghac d'Albanie ¹, au milieu de laquelle passe le fleuve Sepotch vers le sud.

22. La Grande Arménie a autour d'elle quinze provinces ²,

1 L'arm. Աշխարհ Աղբաւիտ, այսինքն Աղբաւիտ. Ptolémée, Ἀλδανίς, θέσις. Dans les noms d'Albanie, j'en trouve quelques-uns qui correspondent à ceux de Ptolémée. Le fleuve *Aghouan* (Albane) c'est Ἀλδανός ποταμός; la ville de *Kavaghac* (Քավաղակ) c'est Χαλάλα de Ptolémée.

2 Ἀρμενιάς Μεγάλης θέσις. Les provinces de l'Arménie sont, d'après Ptolémée: Καταρζήνη. Ἰληρρῆρ? – Οὐσχηρή. Ἰζωρ? – Κολθήνη. Φρηρῆ.

savoir: La Haute Arménie, c'est-à-dire la ville de Garin; la Quatrième Arménie, Altnik près du fleuve de Tigris; Douroupéran qui est Daron; Mogs, près de l'Assyrie; Gordjayk; Perse-Arménie près d'Aderbadagan; Vaspouragan, vers le nord-ouest de la précédente; Sunik près d'Araxe, Artzakh; près d'elle Païdagaran au bord de la mer Caspienne, à l'ouest du fleuve d'Araxe; le pays des Udi, près de l'Albanie et du fleuve du Cyr; Gougark, près de l'Ibérie; Tayk, près de la Colchide; Ararat, au milieu de tout.

I. La Haute Arménie contient neuf cantons: Daran-aghî, Aghüne (ou Ariudz), Mezour, Egheghiatz, Manan-aghî, Dertcian, Sper, Schaghgomk, Garin. Ce pays est le plus haut non seulement de l'Arménie, mais encore de tout le monde; voilà pourquoi il est appelé Sommité de la terre. Il distribue de l'eau aux quatre coins du monde; il donne naissance à quatre fleuves, très forts: l'Euphrate vers l'occident; l'Araxe vers l'orient; le Lycus vers le sud; et Acampsis, c'est-à-dire Djorokh, vers le nord. Il a de très grandes montagnes. Parmi les animaux, on y voit le cerf, la chèvre, le bouc et le mouflon, la brebis, le chevreuil (gheghith?) le porc; parmi les oiseaux la perdrix, l'outarde, l'aside et d'autres. Il y a des thermes et des salines, et toute l'abondance de la terre.

II. La Quatrième Arménie, à côté de la Sophène, près de la Haute Arménie, possède la ville de Melitine; elle a pour confins à l'occident et au sud, la Mésopotamie, et du côté de l'orient Daron. Elle a huit cantons; Chortzayn vers le nord-est, à travers lequel passe l'autre fleuve Lycus, près du château de Cogh; Haschdiank, où sont les sources du fleuve Tigris. Du côté occidental du pays de Chortzayn, il y a le canton de Pa-

— Σοδοκηνη. Սոթք. — Σιδακηνη. Սիւնիք? — Σακκαπηνη. Սակակունիք? — Βασιλεισηνη. Սրբաշից քաւառ, la province des rois. — Βολδηνη. — Ἀροήσα. Արծէշ. Արծիշահոփրո. — Ἀχιλίσκη. Եղեղեայ. — Αυστανίτης. Հաշտէնք. — Σωφηνη. Մոփք. — Ἀνζιτηνη. Հանձիթ. — Θωσπίτις. Տոսպ? — Κορινέα. Կորին? — Βαγραυανδήνη. Բաքրահանη. — Γορδύνη. Կորդուք. — Κωταία. Կոտայք. — Μάρδοι. Մարդաստան.

ghnadoun en face du château du même nom. Vers le sud, le canton de Pala-hovid; à l'occident, Sophène, Antzith; du côté du sud, Zowk (*Զօւկ*) et Horé-perle (*Հորէ-բերլ*); à l'occident, la province de Dekig (*Դէգիկ*), où sont les châteaux Gherni (*Կէրնի*) et Krouigh (*Կրօւիկ*) et Sog (*Սօկ*); en face, vers le sud, est le canton Gaureg (*Գաւրէգ*); à travers cette province coule le fleuve d'Arazani (*Արածանի*) qui se réunit à l'Euphrate près de la ville Loussatharidj (*Լուսսաթարիճ*); le fleuve en allant vers l'occident, arrive à la frontière de la Petite Arménie, du côté oriental de Mélitine, et ensuite le fleuve Caucas se mêle à l'Euphrate, venant du mont Vassithéon appelé Zigon (*Չիգոն*), et avant de s'unir à l'Euphrate, se joint au fleuve de Caraminon (*Կարամինոն*); ce fleuve vient du Taurus, et en se réunissant avec l'Euphrate, passe vers le sud et traverse le mont Taurus. Dans ce même lieu on trouve le cristal. Dans la Quatrième Arménie on trouve du gibier, des oiseaux et le lion.

III. Altznik (*Ալճնիկ*) à l'est de la Mésopotamie, et au nord du fleuve de Deglath, (*Դիլլաթ* Tigris). Parmi les cantons, qui sont au nombre de dix, figurent la Nephrg herd (*Նփրգերդ*), et l'Aghtzen (*Աղճն*), à travers lequel passe le fleuve de Kaghirth (*Կաղիրթ*), que les Arabes appellent Schitma (*Շիթմա*), c'est-à-dire sanguinaire. Après ceci vient le canton de Cagh (*Գաղ*), qui a dans les montagnes la Ghéthig (*Կէթիկ*), Dadigas (*Ծափկաս*), Aznuatz-tzor (*Աշնուաց-ձոր*), Erkheth (*Երկէթ*), Sala-tzor (*Սալա-ձոր*), Sanasoun (*Սանասուն*). Elle produit abondamment du fer, des noix de galle; et parmi les oiseaux, le francolin (dehoug).

IV. Dourou-péran, située vers l'orient de la Quatrième Arménie, compte seize cantons: Choïth (*Շօյթ*), la Vallée des Aspagouni (*Ասպակունեաց-ձոր*), Daron, par où passe le fleuve de Megh (*Մէղ*) qui tombe dans l'Euphrate. Du côté du nord sont les Aschmouni (*Աշմունիք*), près de la montagne Sermantz (*Սըրմանց լեռան*), qui s'appelle Sommité de la terre, d'où sortent plusieurs sources. Au nord de ces lieux se trouve Mart-

aghi, (*Մարդաղի*), près du mont de Meghé-tough, (*Մեղեղ-դուխ*), jusqu'aux Mamelons-des-Chèvres (*Այծպտիկներ*), qui sépare Mart-aghi et le Garin. On y trouve le salag, le tzigheg, et le naphthe noir et blanc. Du côté de l'orient nous avons le fleuve Mourtz (*Մուրց*), qui passe par le nord, descend dans la plaine Bassin (*Բասին*), se réunit à l'Araxe. À l'orient de Mart-aghi, il y a le canton d'Arcastovor (*Արգաստավոր*); à l'orient de celui-ci, Tuaraza-dap (*Տուարածա-տափ*); à l'orient de ce dernier, Talar (*Դալար*); au sud sont Hark (*Հարք*), Vajnouni (*Վաճնունիք*), jusqu'à l'Arazani, qui sort de l'Abahouni. Au sud il y a Sarag (*Սարակ*), dans le canton de Peznounik (*Քաջնունիք*); en commençant par le mont Masis, qui entoure le bord occidental de la mer portant le même nom jusqu'au château de Baghesch (*Բաղէշ*), et au sud jusqu'à la frontière de la province d'Erévark (*Երէվարք*). Peznounik a dans sa mer trois îles, Arzghé (*Արձկէ*), Tzibani (*Ճիպանի*) et Dokian (*Տոքեան*). Le canton, entre le mont Taurus et la mer, s'appelle Erévark (*Երէվարք*); où il y a un lac appelé Egheki (*Եղիկի*). Ici, pendant la semaille, le bœuf boit de l'eau dans le sillon; de la semaison jusqu'à la maturité il suffit de quarante jours; la production est de cinquante pour un. La longueur de la mer de Peznouni est de 100 milles, la largeur de 60. Au nord, elle a la province d'Agghi-ovid (*Աղիովիտ*); à l'occident (A)bahouni (*Այծպտիկներ*), à travers ce dernier coule l'Arazani, sur la frontière de Peznounik. On y trouve des pistaches, des châtaignes, du miel plus doux qu'ailleurs, et du fer. (On dit qu'il y a dans l'Arazani comme dans l'Euphrate un monstre marin, nommé kerkéchem, qui suce le sang seulement. Quelques-uns disent que c'est un monstre, et non un démon ou dew. Je sais que Saint Jean disait de la fille d'Herodiade, qu'elle était plus sanguinaire que les monstres marins).

v. Les Mogs (*Մոկք*) sont à l'orient d'Altznik (*Աղձնիք*), dans le mont Taurus. Ses cantons sont au nombre de neuf: Ischair (*Իշչիր*), le canton Ischoutz (ou des Anes *Իշչույ զաւան*), la vallée des Arouènes (*Արուենից-ձոր*), Vitchatz (*Վիչաչ* ou

Miteia, le Mogs proprement dite, où se trouve le fleuve Orb (*Որբ*); le canton des Arkaï (ou des Rois); Argowdatz-ovid (*Արգովդատց-ովիտ*), Tcherma-tzor (*Չերմա-ձոր*), où coule le fleuve Merm (*մերմ*) ou Tcherme. Elle a parmi les fruits l'arschad, la mandragore; parmi les animaux, le léopard bigarré.

VI. Gordjek, à l'orient des Mogs; il y a dix cantons: Cordous, où est Theman (*Թեման*) près d'Assyrie; le Cordys Supérieur; le Cordys du milieu; le Cordys Inférieur; Aïtouank, (*Այտուանկ*), Aïgark (*Այգարկ*), Otholank (*Օթոլանկ*), Orsirank (*Օրսիրանկ*), Sarabounik (*Տարապունիկ*), Djahoug (*Ճահուկ*), Petit Aghpag (*Աղբակ*). On y trouve l'arsénic; et parmi les fruits, le schahdanag, c'est-à-dire la semence du chardon.

VII. La Perse-Arménie, à l'orient de Gordjék, entre dans l'Aderbadagan, et de ce côté du Taurus qui s'appelle Kouhi-Nihoragan, (*Կուհի-Նիհորական*), jusqu'à l'Araxe. Neuf cantons: Aïli, qui s'appelle Gouridjan; Mari, Thrabi, Arisi (c'est Ovéa); Arna, Dampeth, Zarehavan¹, Zaravant, Her. On y trouve l'onagre et la chèvre sauvage.

VIII. Vaspouragan, à l'occident de la Perse-Arménie, près de Gordjek; elle a trente-cinq cantons: les Rechdounik qui sont entre les Mogs et la mer de Peznouni, où sont deux îles Aghthamar et Ardi, et l'île continentale Manazgherd; Dosp à l'orient des Peznouni, Potouni, Ardjischahovid, Tarni jusqu'au canton de Goc-hovid au pied du Haut Massis; Arpérani à l'orient de la mer des Peznounik, où sont les îles Tcheccadan, Limn, l'île continentale Amugh; Aresdavan, qui fournit du poisson. À l'orient Poujouni, Antzavatzik, Terpadounik, Ervantounik, Arno-vodn, Martasdan, Ardaz, jusqu'au Goc-ovid; du côté oriental de ces pays sont Aghé, le Grand Aghpag, Antzahi-tzor, Thonravan, Djevaschod jusqu'à l'A-

¹ Les Zaréhavaniens formèrent une tribu à part au temps du roi Valarschag. (Moïse de Corène, Hist. d'Arménie, II, 8.) Leur pays est appelé Zaréhavan, et ils sont issus de Zareh.

raxe. Ghergdjounik, Vejnounik, Balounik, Cogan, Aghantrod, Basbarounik, Ardaschessian, Ardavanian, Pagan, Cavethan, Cazrigans, Dakrians, Vajnounik, Nakhdjevan, qui a une ville du même nom.

ix. Synnik entre l'Araxe et l'Artzach, à l'orient de l'Ararat. Elle a douze cantons: Erentchag, Djahoug, Vayotz-tzor, Kéghakouni qui est près du lac du même nom; Sothk, Aghahedjk, Zeghoug, Hapant, Paghk, Tzork, Areviss, Gavsagan, jusqu'à la ville de Naghorzan. Chaque canton a son fleuve propre du même nom. Il y a là le fleuve d'Aghavni (de Colombe). On y trouve le myrte et le kéréri¹ et la meilleure grenade.

x. Artzach, près de Synnik; elle a douze cantons: une deuxième Hapant, Vagounik; Per-tzor, Mez-irank, Mez-gouank, Hardjghonk, Moukhank, Biank, Bazgank, Sisagank, Cotac, Kousti-Parenk; Gokht, où se trouve le bdellium. Tous ces pays sont enlevés à l'Arménie par les Albanes².

[xi. Païdagaran, à l'orient d'Udi près de l'Araxe. Ses cantons, au nombre de douze, qui appartiennent aujourd'hui à l'Aderbadagan, sont les suivants: Hrachodberoj, Vartanagherd, les yotn-poraghian Pakink, Rodipagha, Paghanrod, Arosbijan, Hani, Athli, Bagavan, Spandaranbéroj, Hormisd-béroj, Alevan. On y trouve une grande abondance de coton, et de l'orge qui naît de soi-même.

xii. Oudi, à l'orient de l'Araxe, entre l'Artzakh et le fleuve Cyr. Elle a sept cantons, qui sont maintenant sous la dépendance des Albans; ce sont les suivantes: Aranrod, Dri, Rodbatzian, Aghoué, Doutcekadag, Cartman, Schaga-

1 Kéréri, d'après le dictionnaire de la médecine arménienne, correspond au *Kimé*, qui est probablement le grec *κῆρυς*, une herbe magique chez les anciens.

2 Dans notre manuscrit arménien manquent les deux provinces d'Arménie, Païdagaran et Udi; nous avons complété la série des provinces de l'Arménie d'après le texte déjà imprimé de notre auteur.

chen, Udi propre, où est la ville de Bardaw. Ses produits sont l'olivier, le concombre; on y voit aussi l'oiseau appelé gadag].

xiii. Le pays d'Ararat est entre les pays sus-mentionnés; il a seize cantons. Du côté de la Haute Arménie Bassin, que traverse le fleuve d'Araxe, grossi du fleuve Mourtza-mor, qui sépare les Gabéliens vers le sud, et les Abéliens et les Havounik vers le nord. Il passe par les Ascharounik, au sud duquel se trouvent Bagrévant, Zaghgounik; et au nord Vanant et Schirag, d'où vient le fleuve Akhourian avec le Megalopotame (Meza-mor); en passant vers l'orient de Mauricopolis (c'est-à-dire Schiragaschad), Mrén, et Erouantachad, il descend dans l'Araxe. Mais l'Arazani a sa source dans le Zaghg-oden, à l'endroit appelé Osg hik (Crysa?); puis il traverse le nord en entourant le mont Nepat près du village de Bagouana, et se jette dans le fleuve de Bagrévant; l'Araxe laisse la ville d'Armavir vers le nord et l'Arakaz-odn, (d'où tirent leur origine les sources de Meza-mor), et l'Arakaz lui-même. Du côté de l'orient il y a le Nik, où sont les sources du fleuve de Karsakh: là est aussi le mont Massis lui-même que l'Araxe laisse du côté du sud, derrière lequel s'étend le canton Goc-ovid: après cela l'Araxe passe à l'orient de la ville de Vagharschabad. Ici est la Cathédrale avec les chapelles des Femmes martyrisées¹. Vers l'orient sont les sources du fleuve Aspahan, appelé Khoz-mor, qui se mêle au Meza-mor. Du côté oriental de ce dernier est le fleuve Azad (qui signifie libre ou grand), qui mérite bien ce nom d'Azad, dont la source est au mont de Kiegh, dans le lieu appelé Sakhourag. Ce fleuve traverse le Dovine, il baigne toute la capitale de l'Arménie, et tombe dans l'Araxe vers le sud. Ici est bâtie la ville d'Ardachad, où étaient autrefois les affluents de Meza-mor; mais aujourd'hui le fleuve de Meza-mor a changé son cours, et il les recoit à l'occident. À l'o-

1 Ce sont les Saintes vierges Rhipsiméenes.

rient de Dovine sont les cantons Urtza-tzor et la terre l'Ar-raz entre Vaïotztzor et la plaine de Scharour. Le fleuve Ardongan passe près de la ville Marvena, puis il tourne vers le nord, et se joint à l'Araxe. On y trouve le kermès.

xiv. Gougark, à l'occident des Oudi, a neuf cantons: Tzoro-por, Coghpo-por, Zobo-por, Dachir, Threlk, Gangark, Tchavakh Supérieur, Ardahan, Calardjk. On y trouve la girafe, l'arbre hagiare, le coing et le buis. Ces cantons sont enlevés à l'Arménie par les Ibériens.

xv. Taïk a huit cantons: à l'orient, Cogh, où sont les sources du Cyr, au village de Gri-agounk. Ce fleuve traverse tout le long du canton vers le côté occidental; il oblique vers le nord, descend en Ardahan par Sametzkhé, puis il retourne vers l'orient jusqu'à la mer Caspienne. A l'occident de ce Cogh sont Pertatz-por, Bardizatz-por, Djaghadk vers l'orient. Mais au sud sont Poukha, Azorta-por avec leurs fleuves, qui s'unissant coulent dans le Voh (Acampsis). A l'occident de ces pays se trouve Arsiatz-por près des montagnes de Barkhar, où va le Voh, qui traverse Sper, passe à côté du château des Thoukhark dans la Chelardjk, puis se dirige vers l'Eger, en passant par Nikal, Merough, Merid, et se jette dans le Pont. Le Voh est appelé Acampsis par les Egériens et Gagamar par les Kaldéens. On y trouve les figes, les grenades amères, le sumac, le coing, le balakhoung, le thélygone.

23. La Syrie est située vers l'orient de la mer du même nom; elle commence de la ville d'Issus et des Portes de Cilicie (Ciliciæ Portæ)¹, jusqu'au Thrasias, fleuve qu'on appelle Chrysorrhoas²,

1 Ainsi commence Ptolémée: 'Η Συρία περιέριζεται... ἀπὸ δύσεως τῇ Συριακῇ πελάγει, μετὰ τὴν Ἰσσον καὶ τὰς Κιλικίας πύλας, dont l'arménien est la traduction mot à mot.

2 Ici il y a encore une faute de transcription; je crois que le compilateur arménien traduit ici le morceau suivant de Ptolémée, ὁ παρὰ Δαμασκὸν καλούμενος Χρυσυρρόας. (au lieu de Damas, l'arménien a *Thrasias*, et au lieu de Chrysorrhée, *Chorséas* (Չորսէաս)).

et jusqu'au mont Hippius ¹. Les confins sont, au sud, la Judée et une partie de l'Arabie Pétrée jusqu'à l'Arabie Déserte à l'embouchure de l'Euphrate vers l'est, en face de la ville de Thapsacus, et en amont de ce fleuve, jusqu'au mont Amanus, qui sépare, du côté du nord, la Cilicie et la Cappadoce, c'est-à-dire la Petite Arménie, de la Syrie et de Commagène, qui est un petit département ². La Syrie a neuf petits pays: la Commagène où se trouve la ville de Samosate, et la Chyrrhestice ³ dont la ville est Hierapolis ou Maboug; Beræa, c'est Khazaz; Chalcidices ⁴, où est la ville de Chalcis, ou Nicoria. La Grande Antioche avec son propre pays qui s'appelle Seleucie; Zeugma, Apamée, où la ville d'Apamée; Epiphanie, ou Hamath; Emesa; Cassiotis, où l'île d'Aradus ⁵; Cœlesyrie, où la ville de Damas. Batanie ⁶, du côté du désert; Palmyrenes ⁷; ici est la ville de Havarin ⁸ vers l'Arabie déserte. Balbanitis ⁹ vers l'Euphrate, dont les montagnes sont Pierie, Casius ¹⁰, Liban, Antiliban, c'est Sanir, Aslamus ¹¹, Carmel; et des fleuves célèbres, comme l'Orontes qui a sa source dans le Liban, et, passant près d'Epiphanie, tombe dans la mer, près de la ville d'Antioche. Le fleuve Eleuthérus, qui se traduit par libre, sort aussi du mont Liban,

1 Ἴππος τὸ ὄρος.

2 Un autre morceau traduit de Ptolémée: Ἀπὸ μεσημβρίας τῇ τε Ἰουδαίᾳ... καὶ μέρει τῆς Πετραίας Ἀραβίας... ὡς ἐπὶ τὴν ἔρημον Ἀραβίαν μέχρι πέρας... Ἀπὸ δὲ ἀντολῶν... ἕως ἐπὶ τὴν κατὰ Θάψακον τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ διάβαιν... Ἀπὸ δὲ ἀρκτῶν τῇ τε Κιλικίᾳ καὶ τῷ μέρει τῆς Καππαδοκίας, κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην διὰ τοῦ Ἀμάνου ὁρους.

3 Κυβριστική.

4 Χαλκιδική, οὐ καὶ τὴν Χάλκιν.

5 Κασσιωπιδος πόλεις. — Ἡ Ἀραδος νῆσος.

6 Βαταναία χώρα.

7 Παλμυρηνή.

8 Αὔειρα. Ζωμυρηνή.

9 L'arménien porte Balbanitis (Βαλβανίτις); ce sera peut-être le Χαλυδωνίτις de Ptolémée.

10 L'arménien dit *Cusimon* (Κουσιμόν).

11 Ἀλσάδαμος ὄρος.

tombe dans la mer près de la ville d'Antanthon ¹. L'Adonis sort aussi du Liban, sépare les villes de Byblus et de Berytus, tombe dans la mer.

Le fleuve du Jourdain sort de Panias, traverse la mer de Galilée, et va tomber à l'Asphaltites (Lacus Asphaltites). Il y a des montagnes et d'autres fleuves, tels que celui de Damas, l'Abana qui traverse la ville, et Barada, qui passe par l'orient, et sont appelés dans l'Écriture sainte Bana et Pharphara; et aussi un petit fleuve qui coule de Daphnis d'Antioche où se rattache l'histoire mythologique de Castalie.

24. La Judée, à l'orient de la mer Phénicienne, commence du fleuve de Thréas ², qui est à côté de Césarée de Palestine, jusqu'au port de Gaza. Pour confins, elle a à l'ouest l'Égypte; au sud et à l'est le désert; au nord la Syrie. Il y a trois pays, Galilée, la Samarie, l'Idumée; le lac de Tibériade; l'Asphaltite, c'est-à-dire la Mer Morte; et le Jourdain. Sa longueur est de trois degrés, et la largeur de deux. Sa capitale, est la sainte Jérusalem, (centre de l'univers entier, qui seule possède la vertu de consacrer les hommes).

25. L'Arabie Pétrée (Arabia Petræa), est à l'orient de l'Égypte, du Golfe arabe et de la ville des Héros, vers le bras occidental de la Mer Rouge ³, par où passèrent les Israelites. Elle a pour confins, du côté du sud, l'Arabie Heureuse: à l'orient l'Arabie Déserte, au nord la Syrie et la Judée ⁴. Elle compte

¹ Le manuscrit arm. dit la ville *Anthanton*; c'est peut-être l'Αντάραδος de Ptolémée, ou l'Anthédon dans la Palestine.

² Le fleuve de Thréas, c'est, il me semble, le Chorséas de Ptolémée: parce que, d'après l'expression arménienne *անհալ յարսաՀանութեանցն թռչաւ գետոյ*, est celle de Ptolémée, μετὰ τὰς τοῦ Χορσεου ἐκβολάς. Les pays de la Judée sont énumérés de même dans la Géographie de Ptolémée.

³ Ἀπὸ μεσημβρίας τῷ मुख τοῦ Ἀραβικοῦ κόλπου. L'arm. *Արեւմտայ ճիղ Կարմիր ծովուն*.

⁴ Ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν... Εὐδαίμονα Ἀραβίαν... ἀπ' ἀρκτῶν τῇ Παλαιστίνῃ Ἰουδαίᾳ καὶ τῷ μέρει τῆς Συρίας.

cinq petits pays près de l'Egypte: Dadjgasdan¹, et le golfe Munichites² près de la mer Rouge; le Phamanites³, où est la ville de Pharan (que les Arabes appellent Mecque). En face de cette ville s'élève le mont Mélana, qui s'étend au nord, en inclinant un peu vers l'orient; puis le golfe Elanites qui est près du mont. L'Arabie Heureuse a le fleuve de Thrathénon⁴, d'ailleurs aucune source; sa longueur est de 6° et sa largeur de 2°.

26. La Mésopotamie, à l'orient de la Syrie, près de la Grande Arménie vers le nord; elle a aussi pour confins la Babylonie et l'Arabie Déserte. Elle a deux monts, dit Ptolémée; il appelle l'un Singaras, mais je ne le connais pas, et l'autre Masion (Masius), dont il fait sortir deux fleuves; et il appelle l'un Chabaron, je pense que c'est Chabor; toutefois la source de ce fleuve n'est pas dans la montagne, mais dans la plaine près de Rhastina⁵. Ces fleuves tombent dans l'Euphrate. Le Tharthar, sort du mont du même nom, va directement vers l'orient, et conflue avec

1 Παρὰ τὴν Αἴγυπτον, ἣ τε Σαρακηνή παρήκει. Le nom arménien *Տաճկաստան* (Dadjgastan) au lieu de Sarrasins ou Arabes, est assez ancien dans la langue arménienne.

2 Μουνυχιάτις. L'arm. *Մոնիքիանս ծոց*.

3 Il faut lire Pharanites. L'arm. *Փարանիտէս*. Ptolémée dit; Οἱ Φαρανίται.

4 Διατείνει δὲ ἐν τῇ χώρᾳ τὰ καλούμενα Μελανὰ ὄρη ἀπὸ τοῦ κατὰ Φαράν μύχου... il dit plus haut: ἐντεῖθεν Ἐλανεῖται κόλπω μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ... Παρὰ δὲ τὴν ὄρεινὴν τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας, οἱ Ῥαιδηνοί. Je crois qu'on pourra corriger de cette manière le texte arménien: Près des monts de l'Arabie Heureuse sont les Raithéni; il n'y a ni fleuve ni aucune source dans ce pays.

5 Nous avons ici une preuve évidente que l'auteur arménien a toujours sous les yeux la Géographie de Ptolémée: il ajoute et corrige selon le besoin: il dit: *Ունի լեռինս երկու, ասէ Պտղոմէոս. զմինն կոչէ Սեգասոս, զոր ոչ գիտեմ ի՞նչ է. և զմիւսն կոչէ Մասիոն*. Les montagnes citées par Ptolémée sont τὸ Μάσιον ὄρος καὶ ὁ Σιγγάρας. Καὶ ἐστὶ ὁ καλούμενος Χαδώρας (*Քարասոն, զոր կարծեմ խարոր լինել*). D'après Ptolémée, ce fleuve sort des montagnes, ἀπὸ τῶν εἰρημένων ὀρέων; mais notre auteur transporte la source de ce fleuve près de la plaine Σισύνα ou Ῥεσαύνα (*Հոսանիկա քաղաք*).

l'Euphrate. Je connais ces deux fleuves qui appartiennent à la Mésopotamie Syrienne; et deux montagnes, l'une Gohi-Schingar, l'autre Montagne longue, où sont la forteresse **Mardé** dans la province de **Tourabdin** et **Bezabdé**. Il y a deux autres petites montagnes: l'une, **Amad**, dont la ville s'appelle **Sezisoun**; l'autre s'appelle **Bemada**. L'Euphrate sépare de la Mésopotamie la Syrie, l'Arabie Déserte et Babylonie. Le Tigre va vers le sud du côté de la montagne, puis il tourne vers l'orient, en s'éloignant de la Mésopotamie. Il laisse au nord l'**Altznik** de l'Arménie, c'est-à-dire l'**Ardzen**, où sont les villes suivantes: **Coutemran**, c'est **Keghmar**; **Kisch**; **Schoucaraba**; et tous les torrents des montagnes de l'Arménie versent dans le **Deghlath**; d'abord le **Kaghirth** qui sort des montagnes de **Salin** et de **Sassoun**; il sépare la ville de **Nephergherd** de la **Kghimar**, par conséquent les confins des Romains et des Persans. Il s'appelle aujourd'hui **Schithithma**, ce qui veut dire Sanguinaire. Le **Deghlath** traverse ensuite **Ninive**, et rencontre une petite ville du nom de **Beghath**, qui signifie crachat; on dit qu'ici le poisson a craché ou rendu **Jonas**. Entre le **Deghlath** et l'Euphrate, il y a deux pays nouvellement établis par les Persans, **Cabad** et **Caschar**; la Mésopotamie est longue de huit degrés et large de trois.

27. La Babylonie, près de la Mésopotamie, à côté du **Deghlath**, jusqu'au golfe Persique. Elle a pour confins; **Susiane** à l'orient, l'Euphrate et une partie de l'Arabie Déserte, au nord. Les petits pays sont: **Avarintis**, **Amordocia**, **Ottophé**, **Chaldaea**, comme dit **Ptolémée**.

Elle a pour fleuves, les plus forts bras de l'Euphrate, qui sont au nombre de dix, et se subdivisent encore pour arroser la terre. Exceptés quatre de ces bras qui continuent leurs courses, trois entre les autres, vont tomber dans le **Deghlath**; un dans ses lacs nommés, l'un **Sor**, l'autre **Sorite**; le neuvième traverse la Babylonie et s'appelle **Kouthaïr**. Ceux-ci se réunissent et passent par l'orient d'**Acaghagh**, où est la résidence de l'armée des

Arabes. Je crois que ce bras du fleuve, qui aujourd'hui s'appelle K o u t h a ï s, est le même qu'Abydène appelle A r m a c a l è s; il dit de Nabuchodonosor: « Quand il reçut la suprême autorité, il » entoura Babylone d'une triple muraille, en quinze jours. Il sé- » para le fleuve d' A r m a c a l è s d' A r a z a n i. Il creusa le puits » de la citadelle qui était à quarante pharsanges de la ville des » Sibarites et à la profondeur de vingt οὐργία; il y mit des por- » tes, qu' on ouvrait pour inonder toute la plaine; il les nomma » ἔχει δὲ γυναικῶνας, comme s'ils avaient une volonté.¹ » La Baby- lonie a 7 degrés de longueur, et 3 de largeur. On y trouve la sardoine et la chrysolithe. On raconte une chose très merveil- leuse, que chaque nuit le golfe Persique hausse deux fois.

28. L'Arabie Eudémon ², c'est-à-dire l'Arabie Heureuse, près de l'Arabie Déserte et Pétrée, entre dans les golfes de la Mer Rouge, semblable à une île continentale. Du côté de l'occi- dent, elle a la mer Arabique, de la bifurcation jusqu'à l'isthme; au sud, le promontoire de Palintius jusqu' au promontoire de V a r a z ³ et jusqu' à l'isthme de K e r m o n a ⁴, où sont les confins du golfe de Barsa du côté de l'est; la même mer est la fron- tière du côté nord jusqu' à l'Arabie Pétrée, où demeurent cin- quante-quatre peuplades; dont l'une est le peuple Sabéen: N i c i p h a r, et le pays des M y r i t i s ⁵, c'est-à-dire le pays des par- fums, et le pays M y r r o p h o r e ⁶; une autre, les Ichtyophages; et

1 Voir la Chronique d'Eusèbe de Pamphylie, l'édition arménienne, sur ces détails.

2 Ἡ Εὐδαίμων Αραβία, que l'auteur arménien a conservé exactement: l'Arabie Eudémon, signifie l'Arabie Heureuse.

3 Le promontoire appelé par l'auteur arménien Palintius (Փալίντιος) est probablement le Παλινδρομος ἄκρα de Ptolémée. Quant à l'autre pro- montoire appelé dans le texte arménien Վարազ (Varaz), cela signifie co- chon sauvage, expression à laquelle correspond Συάγρος ἄκρα ou ἀκρωτη- ρίον de Ptolémée.

4 Καρμανικός κόλπος. L'arm. Կերմանյ կոչակ?

5 Σμυρνοφόρος. Մյուրնոփոս որ է խնկարեր երկիրն:

6 Λιβανοφόρος. Զևսարեր:

une autre, celui des Scenitae ¹. Elle a dix montagnes, dont l'une se nomme Climax ², c'est-à-dire Echelle, et une autre, la Montagne des encens. Il y a quatre fleuves; et une source appelée Styx, où juraient les dieux pour son extrême froid ³. Il y a là une île dont la longueur est de 200 milles, et la largeur de 40; elle s'appelle Dioscoridis ⁴; et d'autres îles plus petites au nombre de 39, dont l'une se nomme l'Île des tortues sauvages ⁵. Mais du côté oriental du golfe Sabelites, sont huit îles, dont les confins, par terre et par mer, ont 28 parties de longueur, et 21 de largeur. Au sud de cette île se trouvent la terre inconnue et la mer Barbarique (Barbaricum Pelagus).

L'Arabie produit l'or et les pierres précieuses, l'argent, les perles; d'ici la reine partit pour voir le roi Salomon, apportant à celui-ci sur des vaisseaux de l'Arabie, des bois non équarris, incorruptibles et sonores: et tout ce qui est précieux aux yeux des hommes. On s'en procure par des vaisseaux qui y vont; comme on les trouve aussi dans la Chine par une plus courte voie de la mer des Indes et de la Perse. L'Arabie, entourée de la mer, jouit de tous les biens, et est exempte des maux, tels que les agresseurs et les bêtes sauvages. On dit que l'oiseau griffon s'y trouvait par hasard, mais je ne crois pas. Les habitants de cette contrée ont trois sortes de couleurs; les uns sont tout-à-fait noirs; les autres le sont à moitié, et portent le nom d'ascètes, (c'est-à-dire moines); les autres sont blancs, peu différents de nous. On y trouve des aromates composés, comme khalami, c'est à dire l'huile de musc; tchabrig; mahlab; khalong, c'est-à-dire l'huile de safran; keti; hounalhounar; khatar, préparé avec

1 Σκηνιταί. Վրանաւորք:

2 Κλίμαξ.

3 L'arm. Աղբիւր մի, յոր աղբիւր զիբն հրդնութն, վասն անչափ ցըր-տուքեան, Ստեղա անուն. ή πηγὴ ή καλουμένη Στυγὸν ὕδωρ. L'auteur arménien a conservé intacte la prononciation grecque, contre l'usage ordinaire de transposer les lettres.

4 Διοσχορίδου πόλις.

5 Χελωνίδες λεγόμεναι.

l'huile grecque; boukhdag; nard, préparé avec des épis de nard; jasmin, préparé avec la fleur de jasmin; neran, l'huile extraite de la fleur de grenade; l'alsine.

29. La Perse. — La Perse se divise en quatre parties, les voici :

Kousti Khorassan¹, c'est-à-dire le côté occidental, où sont neuf pays: Maïmabsdan, Mihrankadag, Karchgar, Parmagan, Eran, Sankargavad, Nodarda, Schiragan, Martzinsdeh.

Kousti Nemroz, c'est-à-dire le côté méridional, où sont dix-neuf pays: Pad, Khujasdan, Aspahan, Mielnhakar, Anadrchir, Kurman, Turan, Maguian, Sentserman, Sped, Vaschd, Sakastan, Zablastan, Gher l'île dans la mer, Meschmachig, c'est aussi une île; Maa-zoun, Koujihrasdan, Spahl et Debouhl, enlevée aux Indes.

Kousti Khorassan, c'est-à-dire le côté oriental, où sont vingt-six pays, savoir; Ahmadan, Koschem, Varkan, Aprchahr, Merv, Merot, Hraukatachan, Nessaï, Mianacabjin, Taghgan, Gozgan, Andabd, Vebed, Hroumazamb, Paroz, Nahrgir, Dezinazag, Vargian, Machan, Ghedgiagsdan, Bahlibamig, Dermatavariman, Kanscher, Ibamigan, Gozbon.

Kousti Kapkoh, c'est-à-dire le côté du Caucase, où sont treize pays: Aderbadagan, Armen, (Arméniens), Vardgian ou les Ibériens, Rhan ou les Albaniens, Balasagan, Sisaganaré, Ghelan, Schandjan, les Difoums, Dembavend, Tapsdan, Rouan, Amel, dont nous allons parler.

30. La Médie; on dit que les habitants sont issus de Médée, fille du roi de Colchide; sa soeur nommée aussi Médée, s'éprit de Jason, et laissa enlever la Toison d'Or. Mais on ne dit pas le motif qui les amena ici. On raconte qu'Ardaschez Occhus fit ha-

¹ Il faut un autre nom, car Khorassan, comme on voit plus bas, signifie l'Orient.

biter sous des tentes près de la Caspienne une partie des Romains et des Hébreux. Cela n'est pas prouvé aujourd'hui.

Ptolémée dit que les Mèdes ont leur habitation vers l'orient (et le midi) de la mer Caspienne. Mais ce qu'on ajoute que les Mèdes ont un seul gouvernement, ne se vérifie pas. Quant aux pays que leur donne Ptolémée, par exemple Casp, Kacacousch, Gels, Diloums, Rhé, Aspahan, ceux-ci appartiennent vraiment aux Mèdes ¹.

31. Les Elymaei sont les habitants du Khusastan, que les Grecs appellent Susiana, à cause de la ville de Susan, (les Arabes l'appellent Bezra). Il y a du côté de l'occident le fleuve de Deghlath, qui sépare Babylone et Khuzistan. Du côté du sud il y a le golfe Persique, et au nord l'Assyrie. Le Khusastan a trois fleuves, cinq pays, où se trouvent les villes suivantes: Ormchir, Souloura, Susa, que mentionne le prophète Daniel; Goundir-Sapur, où l'on fabrique le meilleur sucre. La terre est bonne et très fertile; deux îles dans le golfe Persique.

32. La Perse est un pays de l'Asie, à l'orient de Khuzistan, près des Mèdes; de sa ville Stahr, était Artachir fils de Sassan, du village de Steh. Du côté du nord se trouve la ville de Parsaë, qui appartient à la province de Khobar; serait-ce celle que mentionne le prophète Ezéchiel? Elle a deux îles, dont l'une est surnommée île d'Alexandre par Ptolémée; et l'autre Sobath ². Je pense que Jérémie fait allusion à cette île quand il dit: « l'or venu de Sobath ». (On y trouve dix espèces de pierreries, savoir: Adar, de six drachmes et coûte quarante dirhem; romia; mechia; ganga; parmoucha, c'est-à-dire sans couleur; parmouchit; havtadram; chachtadram; noïnadram; dadramakartha, que nous appelons lente).

33. L'Ariane, du côté de l'orient de la Médie et de la

¹ Ce sont les mots de Ptolémée, comme dit l'auteur lui-même; Κάσπιοι (Κασπῆ), Καρχοῦδοι (Καρκαρῆ?), Γελοί (Γελῆ), Δρόρυες (Δρύνες), c'est ce qu'a identifié ailleurs notre auteur.

² Les deux îles, qui se trouvent ici mentionnées au nom de Ptolémée, sont Ἀλεξάνδρου νῆσος ἢ καὶ Ἀρακία, et Σώφθα.

Perse, s'étend jusqu'aux Indes, près de l'Hyrkanie et d'une partie de la Scythie. Elle a onze pays, parmi lesquels Scorpio-phore ¹, Démon ², et la Carmanie chaude, Cranapat, que les Perses appellent Carmanie froide ³. Du côté du nord, se trouve la Parthie, comme dit Ptolomée, entre la Carmanie froide et l'Hyrkanie. Mais les Perses la nomment aujourd'hui, à cause de la ville de Bahl, Bahlibamig, c'est-à-dire appartenant aux Bahliens ⁴ la Bahl-aravodin (Bahl matinal). L'Ecriture sainte donne l'appellation de Parthie à toute l'Ariane; je crois que c'est à cause du royaume qui appartenait aux premiers. Cette contrée est appelée Khorassan par les Perses, ce qui veut dire Oriental, où sont les pays suivants: Cochma, Vercan, Aprchahr, Amr, Merod, Hrew, Gaddchan, Gozgan, où se trouve le cheval royal; Gozbon, jusqu'au fleuve nommé Arank. On raconte de ce fleuve qu'il charrie du soufre, et il est très large et très profond, comme le Phison, que les Perses appellent Vehrod. On lui donne le surnom de profond ou sans gué, parce que les grandes nations des Perses et des Indiens par contrat ne peuvent le traverser, et la plaine de Hrew, qui est à l'extrémité de l'Hyrkanie; ici est la province de Vardkèss, où nos saints prélats furent martyrisés ⁵.

Le pays de Koupitoukharistan où se trouve le musc mauvais. Il me semble que les Hébreux, dans la captivité, ont habité le pays de Gozagan (sus-mentionné), parce que l'Ecriture Sainte dit qu'ils habitaient près du fleuve de Kozan.

Nous retournons de l'est vers le nord.

1 Σκορπιόφορος χώρα, *harpagorh arharz*.

2 Δύμος, en Sogdiane.

3 Il y a deux Carmanies, d'après Ptolémée; l'une, Carmanie proprement dite, l'autre, *Καρμανία ἔρημος*, Carmanie déserte.

4 « Le roi Archag marcha sur la ville de Bahl, et y mit son trône; pour cela ses fils sont appelés Bahlaw... et ce sont les rois *Bahlawig* ». (Moïse de Corène, Hist. d'Arménie, II, 62).

5 Ce sont les Saints Léondites (*Ղևոնդեանք*), dont le martyre est raconté en détail par Elisée et Lazare de Pharie. Ce dernier cite la province de Vardkèss.

34. La Scythie commence du fleuve d'Athil, et s'allonge obliquement vers le sud-est jusqu'au mont Emaüs. Elle est presque divisée en deux par le mont Emaüs, où vivent les *Apakhtari* qui sont les Turcs. Du côté du nord, il y a la Terre inconnue; du côté de l'occident, la Sarmatie, près du fleuve Athil. Au sud, la mer d'Hyrcanie, l'Ariane, les Indes près du versant méridional du mont Emaüs, et plus loin jusqu'au mont *Æmode* qui sépare aussi la Scythie des Indes. Du côté de l'orient, elle a pour confins les *Sères* (Chinois). Il y a quarante-trois sortes de populations, dont l'une s'appelle les *Ichthyophages*, l'autre les *Galactophages*¹, l'autre *Ribaki*, c'est-à-dire le pays de *Rheve*, que les Perses ont enlevé. Les autres populations portent des noms barbares; il est superflu de les répéter ici; car maintenant ce sont seulement les *Bouchkhs*, qui occupent ce pays. Il y a dans la Scythie des montagnes, des plaines, des déserts, et des pays sans eau.

Il y a cinq pays dans la Sogdiane, (qui est la *Sagestan*), et la *Saghé*². Ces deux pays ont en commun quinze populations, riches, industrielles et marchandes; ceux-ci habitent entre la *Turkestan* et l'*Ariane*; divisées par le mont *Imaüs*, qui est plus haut et plus large que tout les autres monts; il a la forme d'un compas et de la lettre arménienne **Լ**, dont le coude s'allonge de l'orient vers le sud; il étend vers l'occident une chaîne de 1280 milles, et vers le nord un autre de 1550 milles; et se dirige vers la Terre inconnue. A 300 milles de ce coude vers le nord, il y a sur le mont, des chemins, des haltes pour ceux qui vont vers les *Sères*³, et qui sont venus de *Sagastan* par la Tour lapidaire⁴

1 *Γαλακτοφάγοι Σκύθοι*. Παρά μὲν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ *Pā* ποταμοῦ πηγὰς, *Ῥοβάκοι*. (Ptolémée).

2 *Σογδιάνη*. *Սոգդիանի, որ է Սագաստան*. *Օի Տάχαι*, de Ptolémée.

3 Ptolémée. Μέχρι τοῦ κατὰ τὸ Ἴμαδὸν ὄρος ὁρμητηρίου τῶν εἰς τὴν *Σηρᾶ* ἐμπορευομένων. L'arm. *Ի վերայ լերին ճանապարհ է և օթեան որք 'ի չենս երթան*.

4 Ὁ καλούμενος λίθινος πύργος, de Ptol. L'arm. *Քարէ բուրձն որ 'ի զարմանալի դաշտին է*.

qui se trouve dans la plaine merveilleuse. Parmi les dix-sept nations de la Scythie on compte celle des Massagètes ¹, dont la reine a tué Cyrus; celle de Bekhoukh ², et la nation de Chorasmi ³, formées de marchands, du côté du nord vers l'occident: on y trouve la pierre de Kholozme dans leur province appelée Tot et le meilleur arc. Une autre nation... et une autre Tokhari ⁴. Au nombre des quarante-trois nations sont aussi comptés les Hephthali et Alcon, et Valcon avec des villes du même nom, près du grand fleuve appelé Doumus. Dix autres fleuves coulent de leurs montagnes.

(Livre VII. D'après Ptolémée).

35. Les Indes sont à l'orient de l'Ariane et de la Scythie, près du mont Imaüs, et au delà jusqu'à la montagne de Mada et à la frontière de la Chine. Les Indes forment deux divisions, à l'orient et à l'occident du Gange. Selon Ptolémée il y a sept fleuves qui ont leurs noms particuliers, et qui unis à la fois s'appellent Phison près des Gymnosophistes. Mais les fleuves, voisins des Gymnosophistes, sont au nombre de trois: Damouna, Gange, Sarabos ⁵, qui se réunissent et s'appellent Indus ⁶. À droite du fleuve Indus sont cinquante-huit nations. On y trouve hréachir *հրէաչիր*, dah nag et le meilleur étain. Les Gymnosophistes se nourrissent seulement de fruits, de riz et de sucre; ils sont appelés par les Perses Chaman et Braman ⁷. Ils s'abstiennent des femmes et des bétails; le matin ils adorent le soleil en disant: Nous vous croyons Dieu; mais s'il y en a un autre supérieur

1 Μασσαγέται. L'arm. Մասագետացիք.

2 Peut-être ce sont les Πάσαι de Ptolémée.

3 Χωράσμιαι.

4 Ταχόροι, *թախարիք*.

5 Διαπούνα, Γάγγης, Σάραβος.

6 Οὔνδιος. Ici notre *հմնդ*.

7 Βρχμάνοι: μάγοι. Il s'agit ici des Brahmanes indiens.

à vous, à lui soit rendue notre adoration. On y trouve des caméléopards, (que les Perses appellent *sche tr paschan*). Il y a 72 nations du côté oriental du Gange, jusqu'au pays des *Sinae*. Là les pays ont divers noms; l'un s'appelle *Aurea*, l'autre *Argentea* ¹. Dans leur capitale on trouve des corbeaux, des perroquets blancs, des coqs barbus. Deux autres provinces s'appellent aussi *Aurea* et *Argentea*, et une autre *Chalcea* ². On y trouve des éléphants et des tigres, qui, dit-on, sont subjugués par l'art magique; ils sont rapides comme le vent. (Il y a là des fufals et des aromates, *akhiri-boag*, *gozi-boag*, *aksi-boag*, *casimon*, *dwalag*, *schahavor sar*, *cagolag*, *aloë*, *phalandjamusc*, *caphour*, *djandan*, *naï-boag*; plusieurs autres medecines et bajars, et des souris qui s'appellent *bich-machg* et qui mangent des racines mortifères appelées *bich* ³, dont on fait des antidotes). On y trouve de grandes fourmis dans les endroits de la poussière d'or. Il y a là un animal appelé *Chavarchan* ⁴, qui tue l'éléphant avec sa langue, et le transporte sur une espèce de croc qu'il a sur le dos; quand les animaux entendent son cri, ils rendent du sang par l'urètre. Les Indes ont aussi le monocéros. On y élève dans une cage de fer le griffon, qui vient des *Sinae*. On a dit que le Phagre attaque le griffon, et que tous les deux, emportés par la fureur, se jettent

1 Ptol. Ἐχειν τε μητρόπολιν, ὄνομα Ἀργυρῆν, Χρυσὴ Χερσόνησος. *Գաւառք Ոսկի և Արծաթի*. Ptol. Τῆς δὲ Ἀργυρᾶς χώρας, ἐν ἣ πλεῖστα λέγεται εἶναι μέταλλα ἀσήμου, ὑπέρκειται πλησίαν... ἡ Χρυστὴ χώρα; dont les habitants, d'après Ptolémée, sont nains, mutilés etc. etc.

2 L'arm. *Եւ ՚ի Թագաւորաւիստ նոցա լինի կորագաւ և պապկաւ սպիտակ և աքաղաղս փետրաւօրոյս*. Ptolémée: Ἐν ταύτῃ ἀλεκτρούνης λέγονται εἶναι πωγωνίαι, καὶ κόρακες καὶ ψιττακοί, λευκοί. « On y trouve des coqs barbus, des corbeaux et des perroquets blancs ». Nous y trouvons aussi la province *Chalcea*; Ἡ Χαλκίτις χώρα, ἐν ἣ πλεῖστα μέταλλα χαλκοῦ.

3 Bich, c'est l'aconit des anciens, la plante trop vénéneuse.

4 Cet animal *Chavarchan* (*Շաւարշան*) est cité aussi dans la traduction arménienne du livre de St. Epiphane qui a pour titre le *Physiologue*; c'est probablement de ce livre, qu'a pris notre géographe.

dans la mer. Il y a des nations sauvages, comme on dit, avec la peau durcie, à l'épreuve de la flèche, et des Gendandians, qui pour la moitié ou au moins pour le tiers ne sont pas Indiens ¹. Depoukhs, Spahlabaghora, c'est-à-dire hyacinthe rouge aquatique; puis Tchengli; Balus où se trouve ghertapoz, et la bête à musc? semblable par la forme et la grandeur à un chevreau de quatre mois, excepté les dents qui ressemblent à ceux du renard, il mange des souris. Quelques-uns disent improprement que ce sont les testicules, les autres disent que l'animal porte le musc devant les testicules.

Un autre pays, est Kala, (Գալա) où se trouve l'âne cornu; un autre pays Haker (Հաքեր), où il y a les karichads, c'est-à-dire du bois incorruptible; et senkrouëgh. On y voit plusieurs fies, celles des gymnanthropes, anthropophages; près de l'île de Bathiou, la capitale où abonde l'or et l'argent jusqu'à la mer Verdoyante, où se trouve l'aloès, de trois espèces (d'après les Grecs): l'Ingré (sagapène), de couleur noir et même jaune (գեղրագյն?), semblable au peigne, piquant, poreux, la livre coûte cinq pièces (de monnaie), ou six et même sept; le second s'appelle Zamthi (Զամթի), noir, semblable à la sauterelle, très pesant, une livre vaut quatre pièces; le troisième s'appelle Kalai, (Գալաի) jaunâtre et léger; une livre coûte trois pièces.

36. La Taprobanie, qui appartient aux Indes, est la plus grande île du monde entier: la longueur est, du nord au sud de 1100 milles, et la largeur de 510 milles, de l'orient vers l'occident. Elle est entourée par la mer des Indes; on y trouve hrizon (Հրիզոն) espèce du millet, senghervil (Տնղրիլ), béril, et l'hyacinthe, et d'autres pierres précieuses, l'or et l'argent ²; des éléphants et des tigres en abondance. Elle a deux monts, l'un

¹ Ici le texte est inintelligible; peut être même défectueux.

² Les produits cités dans notre ouvrage arménien sont les mêmes que ceux de Ptolémée, qui dit dans Taprobanie: γίνεται τι παρ' αὐτοῖς ὄρυζα, μέλι, ζιγγίδερ, βήρυλλος, βακινθος, μέταλλα παντοῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τῶν ἄλλων, γεννᾷ δὲ καὶ ἐλέφαντας καὶ τίγρεις.

s'appelle Talliopa ¹, qui est la source de deux fleuves; l'autre Malia ², qui est la source de trois fleuves; on y trouve des bois incorruptibles, senghervil ³, la perle précieuse, et la pierre à bijou. Là sont deux villes, comme on dit, éloignées l'une de l'autre de 150 milles; l'une s'appelle Manacor ⁴, et l'autre Roïan: entre ces deux villes il y a un mont appelé Gaïlasé (Գայլասէ), d'où sort un fleuve et où se trouve le bijou. Douze nations vers le nord, qui toujours se parent des cheveux des femmes ⁵. Deux entre ces nations s'appellent Hatzazani et Hatzain. Vers le sud les plaines servent au pâturage des éléphants. Une partie des habitants du pays se compose, dit-on, de femmes; et dans une certaine époque de l'année les chiens viennent chez les éléphants, alors ils ont commerce avec les femmes, et elles donnent naissance à des jumeaux, l'un mâle et l'autre femelle: les mâles traversent les fleuves et vont chez leurs pères, quant aux femelles ils restent chez leurs mères. Mais je crois que tout cela est une allégorie, comme on le dit aussi pour les Amazones dans le livre d'Alexandre le Grand; l'allégorie signifie qu'ils sont des gens rapides ⁶. Ptolémée dit qu'il y a dans le pays des temples de la lune vers l'extrémité sud de cette île. Mais on voit autour de la Taprobanie 1378 petites îles, dont les unes sont habitées et les autres

1 Τάλλιδα. (L'arm. Գալիուրա).

2 Τὸ καλούμενον Μαλέα. L'arm. Մալիա.

3 Je crois que ce mot Սնգհերվիլ, qui se trouve aussi chez d'autres écrivains arméniens, est une corruption du mot grec ζιγγίβερ, que nous avons cité plus haut.

4 Manacor (Մանակոր), c'est peut-être la Μαργαρίμνον, et l'autre appelé dans notre texte Roïan (Ռոյան) la 'Ανουργραμμον de Ptolémée.

5 C'est l'expression même de Ptolémée: Καὶ οἱ κατέχοντες αὐτήν, κοινῶς, Σάλοι, πολλοὶς γυναικεῖσις εἰς ἄπαν ἀναδεδεμένοι. « Եւ յի. ազգք ևն զՀիւսիսային Կողմամբն, որ Հանապազ զգլուխս իւրեանց վարսիք կնոջ պրսակեալ ունին ».

6 Le texte emploie un mot arménien Թւրաւաց, que nous avons traduit pour *rapides*.

inhabitées ¹. Dix-neuf ont des noms connus de nous. La zone torride traverse le sud de cette grande île.

37. Les Sères ², qui sont les Djenk (Ἰνκίη), à l'orient de la Scythie; il y a la Scythie à l'occident; mais du côté du nord et de l'est, la Terre inconnue; au sud, les Indes et les Sinae (Περσική ἡ νῆσος) ³. La Djenasdan (Ἰννασσάν) est un pays de vastes plaines habitées par vingt-neuf nations, dont l'une, les Anthrophages ⁴, près de la Terre inconnue. Six montagnes. Parmi les produits du pays sont le cinnamome et le casimon, du mont Cassia; la scythicon, qui est couleur de feu, et naît de soi-même ⁵ des monstres et de musc; le paon et d'autres oiseaux nécessaires; une immense quantité de safran; si bien qu'un chevalier y allant à la chasse avec des chevaux blancs et l'épervier blanc, retourne couvert d'une couleur jaune. On y trouve de la soie supérieure à celle des autres pays; aussi, les habitants industriels s'enrichissent par la manufacture de la soie. Le roi Djen-bakour a sa résidence dans la ville de Syra ⁶, à l'extrémité sud-est du pays.

38. Les Sinae ⁷, près des Djenk, ont pour confins, au nord les mêmes Djenk; du côté de l'est et du sud, la Terre inconnue,

1 Pour la pluralité des îles de Taprobane, voici les expressions de Ptolémée: Πρόκειται δὲ τῆς Ταπροβάνης στίφος νήσων, ἃς φάσιν εἶναι τὸν ἀριθμὸν α τ ο η (1378). Ptolémée énumère ensuite 19 de ces îles qu'a omises notre auteur, en mentionnant seulement celles dont les noms sont connus: ὧν μέντοι τὰ ὀνόματα φέρεται, εἰσιν αἵδε. (Ptolémée).

2 Ptolémée. Σηρίκη. Περσική ἡ νῆσος Ἰνκίη.

3 Σίναι.

4 Ἀνθρωποφάγοι, Ὑπερωκεανίαι.

5 Parmi les montagnes des Sères le plus célèbre Κάσια ὄρη, d'où provient la cassie. Les produits des Sères sont *cinnamomon* (Darsini, l'arm. Դարսինի); le *scythicum* est le *scythis* de Pline, et veut dire émeraude, et l'expression connue du poète Martial *scythici ignes*, qui a une couleur de feu, semblable à l'émeraude.

6 Σήρα μητρόπολις de Ptolémée.

7 Σινὼν θῆσις. (Περσική ἡ νῆσος).

mais à l'occident les Indes ¹ et la mer Verdoyante, jusqu'à la Terre inconnue. Cinq nations ont ici leur demeure avec les fleuves qui portent les mêmes noms qu'elles. Leur habitation est entre les fleuves et la mer. On croit que les Ethiopiens Ichtyophages ont émigré d'ici ². (On dit que près de la Terre inconnue habitent les anthropomorphes, les hémisomates (demi-corps), les diprosopes (à deux face), les hexacheirs (à six mains), les phocopodes (à pieds de phoque), les draconopodes, les hémionithes (demi-oiseaux), les hemithères, demi-bêtes les hémianthropes, les acéphales, les cynocéphales, et tout ce qui y ressemble. Pour moi, ces choses sont tout-à-fait incroyables; quant aux autres qu'ils y croient, s'ils le veulent.

1 Les confins de Sinae sont, d'après Ptolémée: ἀπὸ ἀρκτων τῷ μέρει τῆς Σηρικῆς. Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν καὶ μεσημβρίας ἀγνώστη γῆ... Ἀπὸ δὲ δύσεως, τῇ Ἰνδικῇ.

2 Ἐν τῷ τῶν Σινῶν κόλπῳ περιιοκοῦσιν Ἰχθυοφάγοι Αἰθίοπες. **Աստի Ձկնակեր՝ որ կռչին Եթէ ուլպացիք, Թռիկն Թէ անդի եկեալք:**

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ

Մ Ո Վ Ս Ե Ս Ի Խ Ո Ր Ե Ն Ա Յ Ի Ո Յ

ՅԱԿԵԼՈՒԱԾՈՎՔ ՆԱԽՆԵՍՑ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ

1881

ԱԶԴ

Դէպ բարեպատեհի համարեալ զհանրագգի ժողով աշխարհագրաց ի քաղաքիս վենետկոյ, եւ զիղծս ոմանց ի նոցանէ, միւսանգամ տամք ի լոյս զեզական վաստակ նախնեաց մերոց յայսմ գիտութեան, զայն որ հանաչի հռչակապանծ անուամբ Մովսիսի խորենացւոյ, որում եւ անկ է՝ որպէս Պատմահայր եւ Քերդողահայր, կոչիլ եւ Աշխարհահայր: Եւ զի հաճոյագոյն եւ մերազնեայցս ընծայեսցի գործս, ընտրեցաք նոր եւ անտիպ օրինակ մի, յորում բազում կարեւոր գիտելիք են յաւելեալ ի հարտարէ եւ հմտէ, թէ Անանիա Շիրակացին իցէ եւ թէ այլ ոք, ի վերջին կէս է դարու. զորմէ ի յառաջաբանի փռանկ թարգմանութեանն ասացեալ է փոքր ի շատէ. յոր, եւ ի ծանօթութիւնս նորին՝ ակն արկցէ ընթերցող հայոյս, որ առ բազմասխալ գրչութեան օրինակին՝ բազում ուրեք նսեմացեալ է. եւ ոչ ներէր ժամանակս կրկնել եւ ի ստորեւ բնագրիս զնոյնս կամ այլ եւս ծանօթութիւնս՝ քան զնշանակեալս ինչ. թեւ եւս այլ պատեհի լցուսցէ զթերին:

ԱՇԽԱՐՀ ԱՑՈՅՑ

Յաստուածաշունչ գիրս ոչ գտանի կատարեալ գիտութիւն աշխարհաց որպիսութեանց, վասն որոյ հարկաւորիմք ձեռնարկել յարտաքինսն, որք զաշխարհագրութիւն յարմարեցին 'ի ճանապարհորդութենէ եւ 'ի նաւարկութենէ, եւ ստուգեցին յերկրաչափութենէ. եւ ինքն երկրաչափութիւն գտաւ յաստեղաբաշխութենէ: Քանզի ուշ եգեալ խոկացին, թէ որ տեղիք երկրի ընդ որովք իցեն կարգեալ յերկնային բոլորակին, եւ զմեծութիւնն տուրնջեան եւ գիշերացն. եւ զոր 'ի վերայ երկրի եւ զոր 'ի ներքոյ երկրի՝ միշտ բերելով՝ յայտնեն եւ զքնակութիւնն մարդկան, 'ի մէջաւրէական գծէն զգիրսն առնելով, ասպարիսական չափով. 'ի նաւարկութենէ եւ 'ի ճանապարհորդութենէ իմացեալ զկայանսն և զփոփոխեալսն, եւ զայլ՝ այլուր այլապէս երևեալն: Քանզի 'ի վերայ Այրեցածին բերին կենդանատեսակքն, մտանեն եւ ծագեն. բայց փոքր Արջն գերիվերոյ կալով երկրի, 'ի հիւսիսային կողմանն ասպարիսօք հինգհարիւր եւ երկու հինգերեկաք. եւ անդէն՝ զԹուրիս կղզի, որ մեկնէ զհիւսիսականացն անց եւ զծանուցելոյ երկրիս՝ զգրըստ² լայնութեանն վաթսուն եւ երեք եւ եօթնևտասն, որպէս միջօրէական չորջանակն երեքհարիւր վաթսուն եւ երեք բիւրօք, եւ վեց հազարեկիւք մասամբք հինգհարիւր չափուց ասպարիսաց մերձ շուրջունողութեամբ: Իսկ հարաւայինն խոնարհի 'ի

¹ Թերեւս անդ դենն. իսկ այլ Ար. առանդեն:

² Այլ Օր. Իրդե գգևտ բստ լայնութեան:

սուղականն, եւ այլակերպ զայլս երեցուցանեն. որպէս Դիոգորոս Սամիացի ասէ զՀնդկաց, եթէ 'ի Լիմիրիկոն նաւելով, ունելով զՏաւռոն¹ միջներկնեայ, եւ զՊղադա ընդ մէջ կեռեայ: Իսկ յԱզանիա նաւելով առ Միջերկրականն, զԿանաքուս աստղ, որ է Իպպոս 'ի նոցանէ երեւալ. եւ 'ի մէջ նոցա Ապոտոիկոն հնձական², եւ այլ բազում ինչ ասացեալ. մինչեւ Յամպքեալ գօտին, բերելով ընդդէմ տիեզերականին, առ Եթովպացոց ճանապարհորդութեանն յԱլիսիմբայ աշխարհէն. եւ զՊաասոն ծայր ընդ ձմեռնային շաւղովն յաներեւակն եւ 'ի սուղականն կոյս:

Քանզի յեօթն նահանգացն զառաջինն տուեալ է ըստ հաբաւոյ միջօրեայ գծին. եւ զերեքն 'ի նմանէ յԱրջն կոյս, այսպէս. երկրորդն ընդ Սիւնիս՝ ժամս ունելով երեքտասան եւ կէս. Իսկ երրորդն ընդ Աղեքսանդրիա կիսաժամաւ յառաջ մատուցեալ, որպէս եւ ամենայնք. չորրորդ Խոգոս՝ որ է միջին նահանգաց. եւ կարեւոր 'ի համաչափութիւնս ըստ զնդական յայտնութեանցն. Իսկ հինգերորդն՝ ընդ Հռոմ. վեցերորդն՝ ընդ Կոստանդնուպօլիս. եօթներորդն՝ ընդ Սկիւթիա, եւ ամենայն աշխարհ որ ըստ դոցին դասեցան: Երրոս նախ առնելի է զտիեզերաց ստորագրութիւն՝ նմանութեամբ զնդականաց պատկերին, եւ ապա ձեւել ըստ նորին նմանութեանն, երկրորդ զնդաւն աստեղականաւ, զմեծ կէս շրջանակին, ունելով հարիւր ութսուն բնակութեան մարդկան. եւ զվերայափութիւնն առնելով ժամագիտական, 'ի ձեռն երեցեցելոց աստուղաբոն եւ սկիւթոն գործարանացն. բայց կարեւոր է գիտալ, թէ առ 'ի ցամաքաչափութիւն: Իսկ Իպաոքոս զքաղաքս ծովական չափով աւանդեաց, եւ զլուսնի պակասութիւն յԱռբիւլայ ութ ժամ աւանդեալ, 'ի Կարքերոն երկրտասան արժանաւորեալ: Բայց Մառին տիւռեսացի յերկրական բոլորակէն ուղղեալ՝ որչափ կարէ ցուցանել ժամադիտակն, առնէ զտիեզերագրութիւն ըստ ճանապարհակցութեանն ընդ օդոյ անցանելով, 'ի ձեռն գործարանացն նկատելով զնշոյլս արեգական եւ լուսնի եւ աստեղաց, ըստ անցնիւր եօթն նահանգաց փոփոխման սահմանաց:

Եւ սահման է բան կարճառօտ յայտնիչ բնութեան ենթակայ

1 Ասիւնքն են Յուլն և Բաղմաստեղքն (Pléiades):

2 Այլ Օր. հնչափան:

իրացն , որ զիւրն 'ի ներքս փակէ , եւ զայլոցն 'ի բաց որոշէ : Եւ չափն է մասն . եւ մասն ասի հինգ հարիւր ասպարէզ . եւ ասպարէզն հեռակցութիւն վտաւանի , եւ ըստ օգաչափութեանն հարիւր եօթն քայլ . եւ քայլն վեց ոտն , եւ ոտն վեշտասան մատն . եւ լինի ասպարէզն վեցհարիւր քառասուն եւ երեք ոտն միով պակաս : Եւ մղոնն է եօթն ասպարէզ . իսկ Պարսիցն ¹ ասպարէզն է հարիւր քառասուն եւ չորս քայլ . եւ գետնաչափութեամբ՝ հազար քայլ . եւ հրասախն է երեք մղոն : Եւ երկրաչափութեամբ , մասն է հինգ հարիւր ասպարէզ չորեքկուսի . որպէս զի լինել մասինն եօթաւնասուն եւ մի մղոն . եւ չորեակ եօթնեակ եւ քսան եւ ութեկ մի ² :

Արդ այսպէս չափեցին զերկիր եւ զծով , սկսեալ յԱյրեալ գօտւոյն , յորում ոչ ինչ բուսանի , արեգականն ընդ այն գնալոյ յեղանակէն ամաւրան՝ մինչեւ 'ի ձմեռնայինն , եւ անդէն վերադառնայ : վասն որոյ ասացին զարեգակն շատ փոքր քան զերկիր . քանզի վաթսուն եւ վեց մասն ասեն զարեգակն , զերկուս նահանգս ասելով զբովանդակութիւն արեգական , այսինքն օթեւանս քառասուն . յորմէ ըստ հեղման շողոյն նրբացելոյ բորբութեան՝ ասացին զայրեցական գօտւոյն , եւ աստի անտի նորա Ովկիանոս ընդմիջելով զնա 'ի բնակութենէս եւ 'ի հարաւային կիսագնդէն , զոր լնդդէմ՝ երկիր կոչեցին բնակեցելոյ երկրիս . մեծութեամբ ոչ ըստ սմա՝ այլ ըստ հիւսիսային կիսագնդին , զոր կոչեն Գօսացեալ ³ . քանզի նմա ասեն փոքրագոյն գծագրել , վասն անձուկ գօլոյ բոլորակին . եւ ընդդէմ ⁴ նա , նմանապէս նորին 'ի հարաւային եզրն , զոր կոչեն ցամաքեալ : Եւ ոչ միայն զայրեցեալ գօտեան , այլ եւ զամենայն աշխարհաւ շուրջ ասեն բնակեալ . զոր և կոստանդիանոս Անտիոքացի 'ի Քրիստոնէական Տեղագրութեան , որ ասաց զտապանն յարեւելեան երկրէն լառ մեզ անցեալ : Բայց Պտղոմէոս՝ որոյ արք բազմաշրջութեամբ զամենայն երկիր չափեցին , ոչ ասացին զՈվկիանոս շուրջ լինել , այլ 'ի մի կողմանէ անգեան հիւսիսային

1 Այլ Օր . ասեն , ասպարիզաց ասպարէզն :

2 Այլ Օր . չորք եօթն է քսանեակ :

3 Այլ Օր . ցամաքեալ :

4 Ոմանք , գդեման :

յարեմաթից , եւ ընդ հիւսիսի յարեւելս կոյս տարածել յերից մասանց մասն մի . եւ ընդ արեւմուտս 'ի հարաւ կոյս' 'ի չորից մասանց յերիս մասունս . եւ 'ի նմանէ սկսեալ զանծանօթ երկրէ ասէ չոր . ջապատեալ զբնակութիւն մարդկան . եւ զերից ծովուցն՝ զՀնդկացն եւ զՅունացն եւ զկասբիցն որ է վրկանի , բնակութիւն մարդկան ասէ լինել շուրջ զնորդք . եւ ճշմարիտ է : Քանզի զՅունականաւն եւ զկասբիցն՝ եւ 'ի մէջ մարդիկ շուրջ անցին . նոյնպէս վարկանիմ եւ զՀնդկայինն . եւ ոչ որպէս արտաբինքն Դիոնեսսիոս եւ Ապոլոն եւ ընկերք իւրեանց ասեն , պարունակել Ովկիանոսի զամենայն : Ուրում եւ կոստանդին Անտիոքացի հանդիպի վիճել ընդ ընկերս իւր յաստուածային գրոց , յորմէ ոչ տեսաք հատումն ինչ բան բանի պատասխանելով . զի երկրքին գտանին յաստուածային գիրս , եւ զաբար եւ յոգնաբար ասացեալ , « Ժողովեսցին ջուրքդ 'ի ժողով մի . եւ 'ի ժողովս իւրեանց » , եւ թէ « Զժողովս ջուրցն կոչեաց ծովս » :

Իսկ յաղագս երկրի բնակելոյ մարդկան՝ երկայնութեամբ յարեւելից յարեւմուտս , վասն բարեխառնութեան . եւ 'ի հարաւոյ եւ 'ի հիւսիսոյ՝ անբնակ լինել , վասն սաստիկ ջերմոյ եւ սառնամանեաց : Նոյնպէս վիճել յաստուածային գրոց բան առ բան պատասխանի , այսպիսի ինչ . ասէ Աստուած ցՅոր , թէ « Խելամուտ « իցես լայնութեան առ 'ի ներքոյ երկնից , որչափ իցէ . զինչ երկիր « իցէ յորում լոյսն ազանիցի » : Իբրեւ տարակուսեալ զնա , յաղագս հարաւոյ անբնակին եւ հիւսիսոյ լերանց ձմեռացելոցն , ընդ որով թագեալ կարծեմ զարեգակն . քանզի յառաջագոյն Սովիարայ Մինեցւոյ ասացեալ էր , թէ « Երկայն է չափ երկրի » որպէս զգիտակ բնակութեան մարդկան : Իսկ ընդգէմ այդոցիկ պատասխանեցին յԵսայեսայ , թէ « Հաստատեաց զերկիր բնակել 'ի նմա » . եւ դարձեալ թէ « Ոչ 'ի զուր ինչ արար զնա , այլ 'ի բնակութիւնս տեղծ զնա » : Իսկ ընդգէմ դոցա պատասխանի Դաւթեայ . թէ « Զաշխարհ լրիւ իւրով դու հաստատեցեր , զհիւսիս եւ զհարաւ » . եւ Սաղմոն ասէ . « Տէր արար զչէնս եւ զանչէնս եւ զեզրս բնակեալս » . եւ այլդ նոյնպիսի : Բայց հաւանեալ եմ զարանցն Պտղոմեայ , որք շուրջ եկին զայրեցեալ գօտեաւն , եւ զազգսն շուրջ գրեցին ճշդիւ , եւ զսահմանս ճարակաց նոցա . չափել յԱլիսիմքայ եւ զԼուսնի լեառն , եւ անդր եւս անծանօթ երկիր . եւ չրջեալ առ անծանօթ եր-

կրեաւ՝ յովկիանոսէ մինչեւ յովկիանոս, եւ զեւս առաւելն լռեցին. զոր ոչ կոխեաց ոտն մարդոյ. ըստ որում ասի՝ ի Յոբն, թէ « Զգեաց զհիւսիսի զոյրնչիւ » . եւ թէ՝ « Հրաման պատեաց զերեսօք ջուրց » , այսինքն թէ Աստուծոյ հրամանն բաւական է ունել զեզեր ջրոյն անծանօթ ծովու՝ ոչ պիտոյացեալ երկրի, եւ զեզերս սպառուածի անծանօթ երկրի՝ ոչ պիտոյացեալ ջրոյ : Բայց եթէ շուրջ զանծանօթ երկրեաւ ծով, եւ շուրջ զանծանօթ ծովով երկիր, մեք որպէս զանծանօթեալ լռեմք . եւ գրեմք միայն զոր ետես ակն եւ կոխեաց ոտն մարդոյ . եւ զառաւելն հրամանին Աստուծոյ վարկանիմք հաւատովք . որպէս ՚ի վերայ երկրի զոր տեսանեմք, նոյնպէս եւ ՚ի ներքոյ երկրի, ըստ Յոբայ, եթէ « Զերկիր ՚ի վերայ ոյրնչի հաստատեաց » . զոր եւ լուսաւորին հաստատէ, ՚ի վերայ ոյրնչի կառուցեալ զերկիր. եւ զբոն Սաղմոսին որ ասէ, « Ի վերայ ծովու հիմունս արկ նմա, եւ ՚ի վերայ գետոց պատրաստեաց զնա » , վարկանիմք ծակիլ՝ ՚ի միմեանս ծովուցդ, ընդ սրբոյն Բարսղի. եւ ընդ ամենայն հիմունս երկրի ջուրց ունել, ըստ այնմ թէ « Խորք որպէս զգետս վերարկու է նորա » : Եւ որպէս Աստուածաբանն ասէ, « Խորք ծովայինք ընդ երկիր եւ ընդ միմեանս միաւորեալք » :

Արդ սկսցուք ըստ Պապայ Աղեքսանդրացոյ երկրագրութեան, որ ըստ ինքնագիր բոլորակին կղաւղեայ Պտղոմեայ տիեզերագրութեանցն չափուց. զոր սկսեալ յԱյրեալ գօտոյն, կրկնակի ՚ի հիւսիսի և ՚ի հարաւ. եւ Այրեալ գօտին սկսանի յանծանօթ յերկրէ Սինէացոց, անցանելով ըստ հիւսիսոյ Սատիրացոց ծայրին. եւ ՚ի նորին կղզեաց անցանելով ընդ Տապուապիոյ կղզոյն ստորոտն, եւ անցանէ ընդ Կալոսի լիճ եւ Ասապուս գետոյ ակունք. եւ ընդ Պիւղեալ լեռն եւ ընդ Նեղոսի գետով վտակս եւ ընդ Եթովպիայս, ըստ հաբաւոյ կողմանէ, եւ Թէպքիմա լերինն որ կոչի Աստուածոց աթոռք, ընդ Իւքիս լեռն՝ ընդ Զկնակեր Եթովպացիս, յանծանօթ երկիր : Եւ յաղագս Ովկիանոսի՝ որպէս յառաջագոյն ասացի, է զկողմամբ Զեփիռոս հոգմոյ . սկսանի ՚ի քսան եւ մի մասնէ լայնութեան առ Զկնակեր Եթովպացւովք, եւ առ լերամբքն՝ որ Թէպքիմայն անուանեն, եւ պատէ զարեւմուտս մինչ ՚ի սպառ լայնութեամբ չափոյ. եւ դառնայ ընդ հիւսիսի՝ յարեւելս կոյս, մինչև վաթսուն մասն երկայ.

1 Յօր. Ժագ ՚ի միմեանս, եղաք ըստ օրինակին Վեցօրէիցն Ս. Բարսղի :

նուլթեան . որ է հանդէպ Կարկինիտէն ծոցոյն Պոնտոսի , առ-
փեռսոնիւ , կշիռ Տիոս քաղաքի՝ Անոռիատ աշխարհի , եւ Հեռա-
պօլսի՝ Սալուտատիս փոխացոց , եւ Դեղաղա տեղւոյ , որ կայ առ-
եզր ծովուն լիբոյ , արդակմար ¹ է , որ է Եգիպտոս :

Արդ որպէս ասացաք ցլաթսուն մասն Ովկիանոս եկեալ դա-
դարէ , եւ 'ի նմանէ յառաջ առնու յԱնծանօթ երկիր , եւ պատէ
զմնացեալ մասունս հիւսիսոյ եւ զարեւելս եւ զհարաւ , և քսան մասն
յարեմտից , մինչեւ ցնոյն Ովկիանոս . իսկ արտաքոյ այսր չէ ու-
րուք տեսեալ . վասն որոյ Անծանօթ կոչի երկիր եւ Ովկիանոս . եւ է
յՈվկիանոս ծանօթ նաւադնացութեան կղզիք վեց ըստ հարաւոյ ,
որ Երանելեաց կղզիք կոչին . հանդէպ մօիցդ եւ նոցա՝ ըստ արեւ-
մտից՝ վեց կղզի . եւ կան կղզիքս այս հանդէպ ներքսագոյն լի-
բիայ . եւ դոցա 'ի հիւսիսեան՝ չորս կղզիք :

Եւ գետք որ մտանեն յարեմտեան Ովկիանոս են այլք . Մի-
սիթլոս , որ գայ 'ի Թէղքիմ լեռնէ . եւ Նիկաս՝ որ գայ 'ի Սպիտակ
Եթէովպացոց . եւ Ստաքիո՝ որ գայ 'ի Ռիւսիտառիա լեռնէ , առնէ
լիճ մի եւ ապա ելանէ եւ մտանէ 'ի ծով . եւ Դառդոս , որ 'ի վեց գե-
տոց եւ լճից միացեալ մտանէ 'ի Մեծն կոչեցեալ Նաւահանդիսա .
եւ Մասաս եւ Ովկիսիս եւ Կուսարիուս եւ Սաղաթոս , որք գան 'ի
Մանդոն լեռնէ , եւ Սերոս մեծ գետ : Եւ 'ի Մեծ Ատլաս , մինչև 'ի
փոքր Ատլաս մտանեն գետքս այս . նախ՝ Սադաս , ապա Աքնոս ,
փուղդիուռ , Սանաս , Կուսաս . իսկ ընդ փոքր Ատլաս եւ ընդ-
Տինդին քաղաք , մտանեն գետք լիոս , Սուբուռ , լիկբս , Զիդաս ,
Կատնդի . առ որ (միջոցն) կոչի Սեփտէ , որ է եւթնեկ . զի եօթն
միոն ունի լայնութիւն տեղոյն , որ գետաբար մտանէ յՈվկիանոսէ
յիբիռիկոն պեղագոս՝ որ է սկիզբն Յունաց ծովուն , որ է հանդէպ
յարեմտուս կոյս Սադագիոն կղզի Ովկիանոսի : Այն նեղուց բա-
ժանէ ընդ Տիւղինի եւ ընդ Սպանիա աշխարհն :

Իսկ Ովկիանոս երթեալ ընդ հիւսիսի , դառնայ ընդ արեւելս ,
եւ առնէ կղզիս մեծս երկու , որ կոչին վիռնիա եւ Ալլիոն , եւ կո-
չին Բերիտանացոց աշխարհ , Եւ Թուլիս կղզի՝ որոյ հասարակն առ-
տաքոյ չափուց անծանօթ երկիր համարեալ է , եւ որ զնմանէ

¹ Այսպէս յՈր . Թուի լինել արդակ Մար , այսինքն ուղղակի Մար , որ է Ե-
գիպտոս :

զրոյցք , անհաւատալիք : Ունի եւ կղզի մի այլ հանդէպ սահմանի Սարմատայ և Գերմանեայ , որ Սկանդէ կոչի . յորում Գուդք լեալ են , եւ այլ ազգք բազումք . եւ քան զայս կղզիս այլ նաւագնացութիւն ոչ կայ , եւ ոչ հասեալ է մարդոյ ուրեք , եւ վասն այնուրիկ կոչի Անծանօթ ծով :

Եւ ծովք են երեք մեծք , զորովք երկիր շուրջ է . առաջին Հընդկացն՝ որ ասի Կարմիր ծով , որոյ երկայնութիւն՝ մասունք հարիւր երեքստասան . յորոյ ծոցոյ ելանէ Պարսայ եւ Արաբացոց ծովքն . որպէս թէ 'ի հիւսիսի յարեւմտից կոյս՝ Պարսայն , սակաւ ինչ իբրեւ զաղիւսակ . եւ Արաբացւոցն՝ ազխոյգ՝¹ նման . եւ սահմանեալ 'ի հարաւոյ անքնակ եւ անծանօթ երկրաւ . իսկ յարեւելից՝ Սինէացւոց աշխարհաւն , եւ 'ի հիւսիսոյ՝ Հնդկօք , եւ Կրման եւ Պարսկական եւ Արաբացւոց աշխարհօք . իսկ յարեւմտից կողմանէ՝ Եգիպտացւոց եւ Եթէովպացւոց աշխարհօք , որք են 'ի Ղիբիոյ բաժնի :

Երկրորդ ծով՝ Թունացն , որ ծնանի յովկիանոսէ , 'ի վեցերորդ մասին երկայնութեան , եւ երեսուն եւ վեց մասին լայնութեան , զոր տեղի Սեփտ կոչեն , որ է Եւքսինկ . զի եօթն մղոն ունի լայնութիւն տեղոյն , յորում ըստ մտիցն Գաաիւռն կղզի յովկիանոս է . բայց առաւել լայնացեալ 'ի հիւսիսի եւ 'ի հարաւ՝ ձգի մինչեւ Ստորիս՝ մասունս երեսուն . եւ սահմանեալ է յարեւելից կողմանէ Ասորւոց եւ փիւնիկեցւոց աշխարհօք : իսկ յարեւելից հարաւու՝ Հրէաստանիւ մինչեւ յեգիպտոս . իսկ յարեւելից հիւսիսոյ՝ Կիլիկիոյ եւ Սաւրիոյ եւ Պանփիլայ եւ Լիկիա եւ Կառիա եւ Միւսիա , եւ Ելիսպոնտոս եւ Բիւթանիա՝ մինչեւ ցֆաղկեդոն , յորմէ ծոցոյ ելանէ Պոնտոսի ծովն , եւ ձգի մինչեւ յեգիպտացւոց աշխարհն , մասունս ութեւտասն . իսկ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ Եւռոպիա սահմանէ մինչեւ ցՍեփտէ² . իսկ 'ի հարաւոյ կողմանէ Լիբիա սահմանէ մինչեւ ցնոյն Սեփտէ :

Երրորդ ծով՝ Վրկանին է , որ կոչի Կասբից . եւ ձգի երկայնութիւն նորա 'ի բերանոյ Երասխայ և 'ի Կուր գետոյ մինչեւ ցը-Պաւլիաիմիտոս³ գետոյ որ թարգմանի բազմապատիկ , մասունս

¹ Ասինքն 'ի ձև դոմոյ վայրի :

² Եօր . փեստէ , որպէս եւ 'ի ստորեւ :

³ Եօրինակին՝ ՅՈՒՍՏՈՒՄՈՒՆՈՒՄԻ :

քսաններեք . եւ սահմանէ յարեւմտից՝ աշխարհօք . եւ յարեւմտից հիւսիսոյ՝ Աղուանիւք առ Կեսիոս գետով , եւ ապա մուտք Գեռաս եւ Սոնդաս եւ Ալանդաս եւ Ողոն գետովք հոմանուն ազգաց , որ 'ի Կաւկասայ ելանեն եւ մտանեն 'ի ծով . եւ են ազգքն այն հոմանուն չորիւք գետովքն 'ի Սկիւթիայ համար , որ են Ապիտարք : Իսկ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ սահմանի Սկիւթացւոց աշխարհաւն , առ մուտս Տառայ գետոյ , զոր կարծեմ եմաթ է , եւ Ռիմոսի եւ Դեքսի եւ Իաքսարտեայ գետոյ : Իսկ յարեւելից կողմանէ սահմանի ազգաւն որ կոչի Անարիակասն Նոմքաւս¹ առ մտիւքն Յոստոս գետոյ , եւ գաւառն կոչի Սագառնոշկէ , եւ մտիւք գետոյն որ կոչի Պոլիտիմիտէս՝ զոր նախն ասացաք , որ ելանէ յԱլգսիա լեռնէ , առ որովք Սիանի գաւառ . եւ մուտք Ոքսոս գետոյ . առ որովք Ռոշքիոշ ազգ . եւ քաղաքք երեք , մին կոչի Ասպաղովտա , և միւսն Ոքսիա , եւ միւսն Դիւաբա : Եւ յարեւելից հարաւոյ սահմանի Դէրքսիա ազգաւ . առ որով գետն Մառգիւ 'ի Մարգանի աշխարհի . որ ինձ թուի՝ Մըւ եւ Մըվուոտ² լինել . և Աստաւանի ազգ , և Մաքսիւա գետ եւ հոմանուն գաւառ , մինչեւ ցՔոնիդաս գետ , որք են վերկանի աշխարհ . առ որով ձգի երկրորդ Ագուոն լեռնն : Իսկ ըստ հարաւոյ սահմանի Մեդաց աշխարհաւն , որ են Մարք , առեալ 'ի նոյն Քոնդաս գետոյ . և յարեւմուտս կոյս ազգաւն՝ որ կոչի Անարական Մարք . եւ մտովք գետոյն որ կոչի Սառառովը , յորում Դերպիկէս գաւառ , զոր կարծեմ Դիլումն . եւ Գեզաւք՝ յորում մուտք գետոյն որ ասի Ոմդաս , մինչև ցմուտս գետոյն որ ասի Կուդոս , և Կաղչաւք , յորում Գաբառու-Բագիւնք , մինչեւ 'ի մուտս գետոյն որ կոչի Կամբիսեւս : Եւ են ըստ արեւմտից երկու կղզիք որ կոչին Դովդէիսք , եւ միւս կղզի յարեւելից որ կոչի Սազկա : Նոյնպէս և զերկիր բաժանեալ յերիս , յԵւրոպէ , 'ի Լիբիա , յԱսիա : Եւ ունի զարեւմտական կողմն՝ Եւրոպէ³ . եւ զհիւսիսայինն մինչեւ ցՏայանիս գետ , որ 'ի Ռիա լեռնէ ելանէ եւ գայ մտանէ 'ի Միովտին ծով , Եւրոպիայ է մասն : Իսկ Լիբիա՝ զհարաւայինն , մինչեւ ցԿարմիր ծովն . եւ 'ի Կարմիր ծովէ եւ յԱնթի-

¹ Այլ 00 . Արիական Ամբոստակէք :

² Այսինքն են Մերվ և Մերվ-ի Ռուտ :

³ Յօրինակին աւելի գրեալ էր աստ և . Լիբիա :

դոն քաղաքէ որ կայ 'ի մէջ քաղաքացն Ռինկորուրայ եւ Գաղայ՝ եզեր փինիկեցոց ծոցուն , որ ընդ մէջ ծովուն հատանելով անցանէ ընդ կղզիս՝ մինչ ցՏենոդոս 'ի Քաղկեդոն թիւթանացւոց , մինչ 'ի Տանաւիս գետ : Իսկ յարեւելս կոյս՝ զհարաւ և զհիւսիսի եւ զմէջն՝ Ասիա ունի մինչև ցԱնթանօթ երկիր . վասն որոյ մեծագոյն է քան զայլ հատածսն . եւ սա է առաջին բաժին աշխարհի . եւ զի Լիբիա մեծագոյն է սահմանօք քան զԵւրոպիա , սա երկրորդ է Ասիայ , եւ երրորդ՝ ¹ Եւրոպիա : Ինձ թուի Սեմայ , Քամայ , և Յաբեթի :

Եւ յաղագս միջոցի աշխարհի բնակութեան մարդկան , Պըտղոմէոս ասէ զԵրջանիկն Արաբիա՝ առ հարաւային եզեր Պարսայ ծովուն , որ Զկնակեաց ծոցն կոչի . բայց ոչ հաւանիմ . քանզի աւետարանն ծագ երկրի կոչէ զԵրջանիկն Արաբիա , ուստի եկն դշխոյն Սաբայ , կամ Եթովպացւոց՝ յաղագս մերձաւորութեան անձով անցիցն . եւ մէջ լի Երուսաղէմ , որ միաշափ հեռակցութիւն ունի 'ի ծայրից և յեզերաց երկրէ զոր Տէրն ասէ . եւ Դաւիթ աւսէ , « Արար փրկութիւն 'ի մէջ երկրի » : Եւ Եւսեբ մեկնելով ասէ , Ոչ վասն Հրէիցն , այլ զի 'ի մէջ է Երուսաղէմ ազգաց ընտրելոց , խաչեցաւ Տէրն , զի ամենայն ազգաց է տէր . ըստ որում ասէ , « Աստուած թագաւոր յառաջ քան զյաւիտեանս » : Արդ էճմարիտ . Երուսաղէմ մէջ ամենայնի . թէպէտ ըստ չափոցն Պտղոմեայ երկայն տարածէ յարեւելս կոյս . այլ զերկուս չափսն 'ի մի դնելով՝ նկարագրեսցուք . զի այսպէս եւ հարաւայինն ութ աւելի դայ ըստ Պտղոմեայ . մեք զերկայնութեան չափն վաթսուն ամբողջ պահեսցուք . զի նեղ է բնակութեամբ , և երեքհարիւր ութսուն եւ մի . նոյն եւ անդր զհարիւր կրկնեսցուք , եւ լինի յիսուն ? նոյն գունակ եւ ըստ հարաւային կողմանն յայրեցած գօտւոյն , զութն 'ի չորս , և բերէ ստուգապէս զնմանութիւն պտղոմական երկրագրութեան :

Եւ արդ որովհետեւ բովանդակեցաւք զհասարակախօսութիւնս , սկսանիմք պատմել զառանձնութիւն նոցա ըստ դրից Պապայ Աղէքսանդրացւոյ . սկսեալ յարեւմտից յովկիանոսէ յառաջին մասնէ երկայնութեան , 'ի Սպանիոյ , 'ի Եպրէն որ կոչի Յե-

1 Յօր . երկրորդ Եւրոպիս :

ռոն , այսինքն մեծ եւ հրաշալի . որ ծայրն 'ի ներքս դայ 'ի յովկիանոս , առաւել քան զայլ երկիր . մասունս երիս ¹ , որ լինի ասպարէզք հազար հինգհարիւր յիսուն . որպէս եւ է իսկ 'ի ներքոյ ստորագրեալ :

ԱՇԽԱՐՀ ԵՒՐՈՊԱՅ ²

Առաջին բնաշխարհ Եւրոպիայ՝ Սպանիա է . երեքանկիւնի ձևով , կալով 'ի մէջ ծովուց որպէս կղզի : Սահմանի յարեւմտից Ուկրիանոսիւ առեալ յեռիոն Երայրէն , որ կայ յառաջին մասին յերկայնութեան , յերեսունեւութ մասին լայնութեանն , մինչեւ ցմիւս Երայրն որ կոչի 'Նեռիոն' որ կայ 'ի հինգ մասին երկայնութեանն . իսկ յարեւելից սահմանի , նոյնպէս Պեռինեայ լերամբ . իսկ 'ի հարաւոյ՝ սահմանի Յունաց ծովուն , առեալ 'ի նոյն Պեռինայ : Գետ ունի զԴուբաս եւ զՎիոիոս : Բայց դրեմք զգետս միայն անուանիս , եւ զքաղաքս հոյակապս , զանց արարեալ զաննչաւնոքն :

Բ . Բնաշխարհ Եւրոպիայ Բերիտոնացւոցն է . եւ են երկու կղզիք , 'ի հիւսիսայինն Ուկրիանոս . 'ի վերոյ կողմանէ Սպանիոյ եւ Գալիոյ . անուն արեւմտեայ կղզւոյն՝ Ուքեռնիա է , գարեհատածեւ ճնճղիեան , յարեւմտեայ հարաւային ծայրին ութ մասին երկայնութեան , եւ յիսուն եւ ութ լայնութեան : Գետք հզօրք վեշտասան եւ ազգք յովով : Անուն մի(ւս)ոյ կղզւոյն Ալիոն : Եւ 'ի մէջ երկուց կղզեացն փոքունք կղզիք չորս :

Գ . Բնաշխարհ Գալիուս է , որ կոչի Գելտ-Գաղատիա . յարեւելից կալով Սպանիոյ . երեսուն մասն լայն եւ քառասուն եւ եւթն երկայն . եւ են 'ի Գալիուս լերինք մեծամեծք եւ գետք քսան եւ ինն . զուրթ 'ի Յունաց ծովն արձակէ . եւ զքսան եւ մի յովկիանոս . լինի 'ի նմա սպիտակ եւ սպանող գոմէշ : Եւ ունի

¹ Թորինակին կայ առ երկս բառի՝ ձև մի իբրեւ Ը , որ Թուի նշանակել զտասներորդ մասին , այսինքն զաստիճանի . զի զմասն ասաց 500 ասպարէզ լինել , և երեք մասունք լինին 1500 . իսկ աստ աւելի կայ և 50 ևս , որ է ¹/10 մասին :

² Օրինակ մեր խորագիր եղեալ էր Յադաս Սպանիոյ :

զհզօր ազգն փռանկաց . որոց հասարակն 'ի Գալիլուս , եւ հասարակն 'ի Գերմանիա բնակեն :

Դ . Բնաշխարհ Գերմանիա է , յարեւելից կալով Գալիոյ , եւ 'ի հիւսիսի սահմանի Գերմանիա նոյն Դանոբ գետով , առեալ 'ի նոյն դարձուած է . բայց ունի լերինս անուանիս երիս , եւ գետս հզօրս մետասան . զերկուան 'ի Դանոբ արձակէ . ունի եւ անտառս չորս , յոյժ մեծածառք . ունի եւ զՍատրարէն դաշտն , եւ զիլիմացւոց անապատն . ունի եւ ձի վայրի :

Ե . Բնաշխարհ Դաղմատիա . յարեւելից հարաւոյ ծայրէն Գալլիոյ , քառասուն եւ երեք մասին երկայնութիւն , եւ քառասուն եւ ութ լայնութիւն : Յարեւելից սահմանի Դանոբ գետով . ունի փոքր աշխարհս վեց . ինի անդ բոնոսոս գաղանն՝ որպէս զեզն , զկոյն ձգէ եւ զորսորդն այրէ : Ունի եւ կղզիս չորս¹ : Ընդ Մակեդոնիա Պաքարաւ , որ կոչին Ստուդոն եւ Իսա , որ է հանդէպ փոքր Դաղմատիայ , մինչեւ ցկոսկիդա եւ Մելանա , հանդէպ Պոլիգիմոն ծոցոյն , եւ մօիցն Դիդոն գետոյ . յայս կղզի անգեալ էր երանելի Առաքեալն :

Ջ . Բնաշխարհ Իտալիա , յանկեան Գալիոյ . սկսեալ առ երի Դաղմատիոյ 'ի հարաւ կոյս . յորում ջրաբնակ գաւառն վենետիոյ , եւ այլք գաւառք ցամաքայինք քառասուն եւ հինգ . աշխարհս վեց . յորոց մին Բիռո-Գալոռ , յորում հոյակապ քաղաքն Ռաւէնա . եւ գետք հզօրք երեք , որ կոչին Ատիւինոս , Պադոս² , Ռիպոլկոն , որ մօտանեն առ նմին 'ի Յունիոս ծոց : Իսկ ըստ հարաւոյ Սատեռինա աշխարհք , եւ լատինա աշխարհ , յորում մեծն Հռոմ . Հելլէնք Մեծք , առ որով ցանկալին կամպանիա , հուպ կալով ընդ նա եւ ընդ Սիկիլիա կղզին . գետս ունի երեքտասան , եւ լերինս՝ այլ ոչ անուանիս :

Է . Բնաշխարհ Սարդինի մեծ կղզի , հուպ կալով 'ի Կիռոս կղզի . յորում գաւառք քսան , եւ կղզիք մանուկք . եւ շրջապատութիւն նորա իննհարիւր ութսուն մղոն :

Ը . Բնաշխարհ Սիկիլիա մեծ կղզի , յարեւելից Սարդինի . հեռի 'ի նմանէ երեքհարիւր յիսուն մղոնաւ . ունի եւ կղզիս մա-

¹ Պակասէ ինչ յօրինակին :

² Որ . Պանոս :

նունս , եւ է երեքամբիւնի ձևով . ծայրէ 'ի ծայր հարիւր մղոն ունի , եւ գաւառս հինգ , գետք ութնտասն . լերինք երկու , Պարթենոս եւ Բոռնոս , որոյ կատարն հանապազ հրով տոչորի :

Արդ զայս կարգ 'ի բուն հանելով՝ դարձցուք 'ի հիւսիսի , 'ի մնացեալ մասնէն Ովկիանոսի եւ անծանօթ երկրի . այլ աշխարհատող զԵւրոպիա ածցուք 'ի հարաւ կոյս մինչեւ ցՅունաց ծովն :

Թ . Բնաշխարհ Եւրոպիայ Սարմատացւոց աշխարհին հասարակն է , յարեւելից կալով Գերմանացւոց , առեալ 'ի Խիստուղա գետոյ եւ 'ի հոմանուն իւրեանց լերանց . առ հիւսիսայինն Ովկիանոսիւ մինչեւ ցանծանօթ երկիր եւ ցծայր արեւելեայ Ռիպայ լերինն , յորում ելանէ Տանայիս գետ . բայց զամենայնդ 'ի միջօրեայ կոյս բաժանէ Սարմատիա յերկուս . զելիցն՝ յԱսիա , եւ զարեւմտիցն յԵւրոպիա , մինչեւ մտանէ 'ի Մէոսիս ծովակ . նաւով զնոյն գործելով , մինչեւ ցՊոնտոս ծով . եւ ապա Պոնտոսիւ եւ Տիւռաս գետով սահմանի . ըստ հարաւոյ կուսէ որոշէ զԴակիացւոց աշխարհն 'ի Սարմատիոյ : Եւ ունի Սարմատիա աշխարհս փոքունս . 'ի քրիստոնէից՝ զՏաւրական ցամաք կղզին , այսինքն զՔեասոն , որ կայ 'ի մէջ Բիւկեան լճին եւ Մէոսիս ծովակի եւ Պոնտոսի , եւ մտիցն Կարկինիտեայ գետոյ 'ի հոմանուն ծոց : Իսկ 'ի հեթանոսաց բազումս , յորոց մին կոչի Ամաքսաքիոն՝ որ են Սալլակենցաղք¹ : Ունի լերինս բոլորս եօթն . արձակէ եւ 'ի Պոնտոս գետս բազումս , որք յիրեարս անգեալ , անուանեն զմինն Կոչոյ . ունի փոքր լիճ մի եւ կղզիս երկու , եւ երկու բազին :

Ժ . Բնաշխարհ Թրակացւոց աշխարհն , յարեւելից Դադմատիայ եւ առ երի Սարմատիոյ , առեալ 'ի Տառոս գետոյ մինչեւ 'ի Դանոբ : Ունի փոքր աշխարհ հինգ , եւ այլ աշխարհ որ կոչի Վեռիւմուս² , եւ Դառդանիա չորեք-քաղաքեան . իսկ 'ի միջօրեայ կուսէ զինքն զԹուակիա : Իսկ ըստ արջնային կողմանէն մեծ աշխարհ Դակիա , յորում բնակեն Սլաւք քսանեւհինգ ազգք , յորոց փոխանակաւ մտին պատերազմաւ Գուրք՝ եկեալ 'ի Սկանիոյ կղզւոյ որ կոչի Եմիոս Գերմանացւոց . իսկ Սկլաւքն անցին ընդ Դանայ գետ եւ կալան այլ աշխարհ 'ի Թրակիոյ եւ 'ի Մակեդոնիոյ , եւ

1 Յօրինակին այլակենցաղք :

2 Վերին Միսիս :

անցին յԱք(այ)իա եւ 'ի Դաղմատիա : Բայց յառաջ Թրակ զօրավա-
րութիւնք էին այսպիսի . Թանգիղիկեանք , Սառգիկեանք , Սիկիլի-
տեանք , եւ այլք : Եւ լերինք երկու , եւ գետս . մի է Դանոք որ բա-
ժանի 'ի վտակս վեց , և առնէ լիճ մի եւ կղզի , որ կոչի Պիւկի . 'ի
կղզիս այս բնակեալ է Ասպար-հրուկ որդին Խուբրաաթայ , որ փա-
խեալ 'ի Խազրաց 'ի Բուլխարաց լեռնէն , եւ գնաց հալածեաց 'ի
մուտս կոյս զԱւառն ազգ , եւ բնակեցաւ անդ : Սա ունի զերջա-
նիկն Կոստանդնուպօլիս 'ի բերան մտից ծովագետոյն Պոնտոսի , որ
կոչի Թրակական Պոսպորոն : Ի Կոստանդնուպօլսէ քսան մղոն է
քաղաքն Երակէա , յորում կայ թէատրոնն՝ որ մի է յեօթն հրա-
շիցն . եւ ըստ հիւսիսոյ 'ի Հռոմ՝ երկու հարիւր մղոն :

ԺԱ. Բնաշխարհ Մակեդոնիա է յելից կաղով Յունական պե-
ղագոսին , առ երի Դաղմատիոյ եւ Թրակայ . ունի լերինս վեց , յո-
րոց մինն Կիտառիոն , եւ միւսն Ուլիմբիս . գետք մեծամեծք վեց , եւ
գաւառս երեսուն , եւ զմեծն Թեսաղիա , յորմէ Հայք : Ունի
մարմար կանաչ եւ սպիտակապար . ունի ծոցս վեց . յերկայնն
մասունս եօթն , իսկ 'ի լայն հինգ :

ԺԲ. Բնաշխարհ Ելլադա , առ երի կաղով Մակեդոնիոյ . եւ
ունի փոքր աշխարհ զԱքայիա , զՊիւիոմ . եւ յԱքայիա՝ Կորնթոս
քաղաք . եւ ունի զԱթէնս : Լերինք երեք եւ գետք հինգ , քաղաք
երեսուն եւ ութ . գաւառս երեսուն . զԱռանձնական Աքայիա ,
զԱռկադիա , զԱրգիւս , զԼակոնիկէ , զԵլիս , զՄիսինիա , Սիկոնիա ,
յորում մեհներ Պիսիդոնի : Ունի Պելլոպոնեսոս ծայրս բազումս եւ
անգիւնս , որք ունին հոմանուն ծոցս . լերինք չորս , գետք վեց ,
քաղաքք վաթսուն . յորոց մինն է Լակեդամոն . լինի մարմար կա-
նաչ : Եւ ունի Ելլադա այլ քաղաքս բազումս 'ի բազում գաւառս ,
եւ այլ լերինս ինն , յորոց է Պառնասոս , Ելիկին , Թոթոն , զորոց
առասպելն պատմէ : Ունի կղզիս քառասուն և չորս , յորոց է
Կրիտն . 'ի նմա է Շանթական լեռուն , եւ Ելեւսինա քաղաք : Եւ-
րբու մեծ կղզի , եւ Ատալանդ փոքրիկ կղզեակ 'ի մէջն . զոր ասեն
գտեալ զօրացն Արտաշեսի Հայոց արքայի , զի մի նաւք ոռնկացն
յամիցեն , մինչև պաշարեալն էր զգլեական Զարմանալի . զի ջուրք
յանպատճառս այսր անդր հոսէին . եւ ասեն անդ մեռեալ Արտաշե-
սի . և Արիստոտէլ անդ եղեւ խորասոյզ . Եւսոպոս է անուն նորա :

ԼԻԲԻՍ

Երկրորդ հատած աշխարհիս

Սկիզբն լոյնութեան լափոյն աստի է :

Առաջին բնաշխարհ Լիբիոյ է Մաւրիտանիա , որ կոչի Տինգո-
նիա , յաղագս Տիգին¹ քաղաքի որ 'ի նեղցին Հերակլեան ծովամի-
ջոցին , որ է Սեպտ . յելից Գադիրոն կղզւոյ , ուստի ելանէ Յունաց
ժողով յովկիանոսէ . քսան եւ վեց մասին յերկայնութեան , եւ երե-
սուն եւ վեց լայնութեան : Ունի լերինս հինգ . զՓոքր Ատլաս նշա-
նաւորն եւ զայլս , եւ զհասարակն Գուռզոն լերին . եւ գետս եր-
կոտասան , զորս յովկիանոս արձակէ , եւ այլ եւս չորս զորս 'ի Յու-
նաց ժողով . եւ ունի ազգս վեշտասան , եւ զՊիռոն-պեդոն որ է
Հրազդոյն-դաշտ :

Բ . Բնաշխարհ Երկրորդ Մաւրիտանիա , որ կոչի Կեսարինա .
սա յելից կալով Տինգանիոյ , եւ տարածի 'ի հարաւ կոյս . ունի
դետս եօթնեւտասն , եւ լինս երեք , լերինս եօթն . եւ ունի գա-
ւառս ազգաց քսանեւեւթն , եւ պղնձափորանոցս : Ասնն թէ կայ 'ի
լերինս այս որք ընդիր կինաբառիս հանեն , այսինքն դեղ կարմիր :

Գ . Բնաշխարհ Ափրիկէ , յելից կալով Մաւրիտանեայ Կեսա-
րինայ . ունի լերինս ութ , գետս իննեւտասն , լինս ութ , գաւառս
քառասուն եւ մի . ծոցք հինգ , յորոց երկու կոչին Սիւտու : Կայ
բանճար ինչ լաւտաս անուն , զոր թէ ոք ուտէ , զհայրենիսն մոռա-
նայ , ասէ Հոմերոս : Ունի եւ այլ եւս կղզիս վեց , յորոց է Մէլէ-
տի . ուստի ասէ Եղեկիէլ ասր բերել 'ի Տիւրոս , այսինքն ծովու
բուրդ , որ է պիսինոն . լինի սաթ , բոյս փափուկ , որ 'ի ծովէ ե-
լեալ յարեւ քարանայ , եւ լինի անդ կարմիր յակունթ . եւ մայ-
րաքաղաք Կարթեդոն . և Տրոպոլիք՝ որ է երեք-քաղաք , Գիովբի ,
Կալանիա , Եւսի . թէպէտ եւ երեք այլ շինեցին Տիւորա , Իդիսիա ,
Պոնդիկա , որոց իշխանացաւ իմաստունն Ներսեհ Կամաքարական ,
պատրիկն Շիրակայ եւ Աշորունեայ տէրն :

Դ . Կիւռնեական որ կոչի Պենտապոլիք՝ յելից Ափրիկոյ , ուր

¹ Եօր . Ատիգիմ :

կան Երեկորնտկան պարտէզքն . ունի գաւառս մետասան . յորոց մինն Լուք կոչի . ունի եւ կղզիս երկու . գետս երիս , որ 'ի մի եւ կեալ անուանին Ալաթոն , եւ մոտենն 'ի ծով . ե լին մի որ կոչի Լիւտոկա . ունի եւ քարայրս Լասինիկացւոց , յորում են նորա կերպ գազանք , որք են մարգակերք , կենտոս¹ որոյ ագին թռչնոյ նման է . լինգնաս , սպուռինք² , արջամկունք եւ այլ բազում զբանչիլի գազանք :

Ե . Մարմառական Լիբիա եւ ամենայն Եգիպտոս 'ի մի աշխարհ է համարեալ . յելից կայ Կեռինականին , համանուն պեղա գոսին , ցլնթիթոն քաղաք , որ կայ 'ի մէջ ծովեզերն Ռինոկորուրայ եւ Ասկալոնի . եւ անդի յարեմոնայ խորչն երկնիզ կարմիր ծովուն հանգէպ Գալաց քաղաքի : Ունի լերինս երկոտասան , յորոց մինն կոչի Խիրաւնական . ունի գուբս երկու շինուածոյս , եւ լինա երիս ինքնեզս . են եւ երիս լինա այլ զոր Նեղոսի վտակքն առնեն . յորոց մինն հուպ է 'ի մեծն Աղեքսանդրիա , որ կոչի Ռաւա . նիտենիա , զոր կարծեմ զՄարեայ լինն լինել : Բայց գետ ունի Եգիպտոս մի՝ զՆեղոս որ է Գեհոն , բղիւն 'ի Լուսնի լեռնէ , առ Ան . ծանօթ երկրի հարուստ . եւ դէպ ուղիղ գնալով 'ի Եգիպտոս , առնէ 'ի նմա չորս կղզիս . եւ բաժանի տպա 'ի բազում վտակս , որք դարձեալ միացեալ առնեն կղզիս բազումս , եւ դառաջասացեալ լինան . եւ մին զառուցեալ անգանի յեռապոլիտիտոս ծոց , որ է արեւմտային խորշ կարմիր ծովուն . եւ զայլ վտական 'ի Յուսաց ծով : Ունի Եգիպտոս գաւառս քառասուն եւ մի . միւսն Տանիա կոչի . եւ առ կարմիր ծովովն Արաբացւոց ծոցովն բնակեն ջինական ազգն , որ կոչին Արաբ-Եգիպտացիք . ունի Եգիպտոս կղզիս մանաւան մետասան՝ Յունաց ծովուն , յեզեր համանուն պեղադոսին :

Զ . Աշխարհ ընդհանուր Լիբիոյ է Ենգոս-Լիբիա , որ թարգմանի ներսագոյն Լիբիա , յելից կալով արեւմտեան Ովկիանոսի , առեալ յԱտաղոս մեծ լեռանէ , առ երի կալով երկուց Մարիտանացն եւ Ափրիկոյ . ձգի մինչեւ ցթէդբայիմոյ լեռան որ ասի Աստուածոց արոք , որ ըստ հիւսիսոյ է կարմրագոյն Ունի

1 Թուի կենդաւրոս , իչացուն 'ի մեզ Թարգմանեալ :

2 Գոյ առ նախնիս մեր յիշատակեալ Ապոստոլոս , Թերեա սա իցէ :

լերինս ութ, գետս տառն, զոր յարևմտեայ Ովկիանոս արձակէ . եւ այլ երկուս գետս զՐազուդաս եւ զԵինոփս : Եւ ճարակեն զԵնտոս-Լիբիա ազգք երեքտասան, յորոց մին կոչի Սպիտակ-Եթէովպացիք, եւ միւսն ֆայտեղէն-Եթէովպացիք . եւ անգ ասեն զԹզուկ ազգն, զոր ոմանք Պիքիթս կոչեն, եւ այլք Թուփիքս . են 'ի սմա եւ Սպիտակալերինք, յորոց հոգն իբրեւ զձին սպիտակ է . թէպէտ Պտղոմէոս ոչ յիշէ : Եւ զՆոնեղլիւր դաղանէն ասեն թէ յՈվկիանոսէ անցանեն ընդ Ենտոս-Լիբիա մինչեւ ցՆեղոս, եւ նման են գետաձիոյ եւ ամենեքեան որձ են . եւ թէ ուստի ծնանին՝ ոչ որ գիտէ . եղլիւր մի ունի յունգունսն, որ զորձաքար պատառէ, եւ զփիւղ սպանանէ զիւրաւ : Են եւ այլ դաղանք մարդակերպք եւ գինեօէրք : Անդ ասեն վեց կղզիս, ուր կան որդիքն Բաքարբիմայ՝ նախ քան զաւերն Երուսաղէմի գնացեալ անդ . զոր ասեն թէ գնաց Զոսիմոս միայնակեացն . բայց կարծեմ թէ զրոյցն պարբարութիւն է, զոր պատմեն զնմանէ :

Է. Աշխարհ Լիբիոյ Եթէովպիա է, որ Նեքթին Եգիպտոս կոչին, յերի Եգիպտոսի առ կարմիր ծովովն Արաբացւոց ծոցոյն, անցանելով զԱյրեցեալ գօտւովն 'ի հարաւ կոյս . ունի գետս երկու, զՆեղոսի վտակսն, որք յիրեար անգանին . եւ դարձեալ բաժանեալք առնեն զՄեմփոս կղզի, եւ անգրէն միաւորին . եւ միւս գետ որ կոչի Սատապուս որ ելանէ 'ի Կոգովի լճէ, եւ անգանի 'ի Նեղոս, առ կղզոյն : Ունի եւ լերինս ութ . ունի եւ փղեր աշխարհս երեք, զԲարբառիա՝ առ Բարբառական ծոցովն, եւ զԱղունիա՝ յորում լինին փեղք բազմաչափք, եւ զՏոպի : Ունի եւ գաւառս ազգաց երեսունեւվեց, յորոց մինն կոչի Բաբելացիք եւ Արմաակեք, եւ մինն Աքսոմանտացիք . յորում կայ Թագաւորութիւն մեծ հանդէպ Պոռնեայ ծայրին, որ բաժանէ ընդ Ատողիտէ եւ ընդ Երջանիկն Արաբիա . զայս տեղոյ ասել թուի 'ի Յոր . « Տեսէք զճանապարհս Թեմնացւոց, որք 'ի շաւիղս Սարայ հայիք » : Կան եւ անդ Թզուկք եւ ազգն Զագակեք, եւ վրանաւորք, եւ 'ի Միջին-Եթէովպացիք : Ունի եւ կղզիս յԱրաբացւոց ծոցին քսան եւ եօթն . եւ այլ կղզի որ կոչի Մոգուց, եւ այլ որ Հաւուց . ունի եւ զԽնդաբեր երկիրն եւ Զմուսաբերն, ունի եւ զԱւաղուտն եւ զԱնանձրեւ երկիրն :

1 Թերևս ընթեռնելի, և 'ի միջին Երկովպացիք :

Ը. Աշխարհ չի տեսնում ներքստագոյն եթէ ուզուի է. որ սկսանք
 յարեւմտականէ յանժանօթ յերկրէ, յերի կալով Խնդոս-Լիբիոյ,
 եւ Ենտոս-Եթէովպիայ. եւ ըստ հարաւոյ՝ սահմանի անժանօթ
 երկրաւ. առ որով բնակեն Երեկորնական-Եթէովպացիք. եւ 'ի
 հարաւոյ կողմանէ մերկ վիշապամարդք. եւ ըստ հիւսիսոյ՝ Զինա-
 կեր Եթէովպացիք, յորում առիւծաշուն գազանն. եւ 'ի կողմանէ
 նոցա փրփրեղջիւր Եթէովպացիք, յորում կենդանի ինչ նման ան-
 լըթոյ, մարդամարտ եւ անուշահոտ. յորում քաղ ծառասէր եւ
 մարդամարտ, եւ ընծուղաք, եւ փեղք սպիտակք եւ եղջիւրակրն-
 ճիթք եւ վագերք եւ վագերաձիք եւ այժամարդք՝ որք զգաւկեր
 մարդոյ ունին, եւ են թաւք եղջիւրաւորք եւ կճղակաւորք, եւ ինձք
 գեղեցկախայտք յոյժ: Եւ 'ի հարաւոյ աշխարհ մի է, որ Ակիոսամ-
 բայ կոչի, յորում լինի գազան ինչ՝ կանացի ունելով գէմս եւ ձեռս
 եւ մէջս, եւ անձն չորրորտանի գազանի. եւ այլ մարդակերպք
 գազանք, շնակնճիթք եւ մերկք, մեծականքք եւ ագեւորք, որպէս
 զառիւծակապիկ: Յորոյ յիւր կուսէ Բարձրագագթունք Եթէով-
 պացիք, եւ այլ 'ի ներս Մարդակեր Եթէովպացիք: Եւ գետակ
 մի որ կոչի Ռապտոս, յորում լինի գազան ինչ հրաշունչ վարա-
 զանման, եւ սալամանտր գազան՝ որ նման է կովիդէաց, որ ան-
 ցանէ ընդ հուր եւ շիջուցանէ: Լինի յաշխարհն այն եւ զեսուբէս՝
 գազանն սրպէս զոչխար խարտեշ, եւ յոյժ սիրելի ձկանց, երկա-
 կենցաղ գոլով, զժողովեալ առ ինքն ձկունսն ուտէ յորժամ լս-
 զայ 'ի ջուրն:

ԿԱՅԱՐԵՑԱԻ ԵՐԿՐՈՐԻ ՀԱՅԱՆՆ

ԱՍԻԱ

Առաջին բաժին երկրի բնակութեան մարդկան ընդհանուր
 Ասիա է. որ սահմանի 'ի մտից կուսէ Եւրոպեաւ, իսկ 'ի հիւսիսոյ,
 յիւր եւ 'ի հարաւոյ՝ անժանօթ երկրաւ եւ Լիբեաւ. եւ մտանեն
 'ի մի մի աշխարհք կողման. եւ է նախակողմն Միջերկրայք, որք

1 Զեսուբէս գազանն կարծի լինել ըստ ոմանց 'ի մերոց պատմագրաց՝ զայն
 արարացի:

մեռանեն ընդ մէջ Յունաց ծովուն եւ Պոնտոսի, վասն որոյ եւ Միջերկրէ կոչին :

Ա. Աշխարհ Ասիայ Բիւթանիա . յեկեց Կոստանդնուպօլսի, հանդերձ մտիւք ծովագետին Պոնտոսի որ կոչի Թրակական փաւսփոռոս, մասամբ ինչ Պրոպոնտիայ . առեալ 'ի մեհենէն Արտեմայ, որ կայ յեւն Պոնտոսի, մինչեւ ցամառ Ռոդանքայ գետոյ, եւ զՍլոնպիոս լեառն . եւ սւնի զՍիւլինոն լեառն եւ գետս զԵլադաս եւ զՋուրիաս եւ զհզօրն Սագառիս, եւ մանունս որք 'ի նա անդանին . զՍիւնաս լիճ ունի մերձ Նիկովիդիայ եւ զԱսկանիդէս . ունի կղզիս հինգ 'ի Պոնտոս ծովուն, յորոց երկուքն կոչի Եփանիա . ունի եւ լիճ մի այլ Պուամա քաղաք : Ունի եւ մայրաքաղաքս երկուս զԲաղկեդոն եւ զՆիկամիդիա, որք ունին ընդ ինքեանս քաղաքս չորեքտասան, եւ եմպոլիսն բազումս, այսինքն քաղաքս ծովեզերայս, վաճառատեղիս . լինի առ եզերսն Դակայ գետոյ հող սպիտակ առգեղ անուն՝ զոր աղացեալ ցանեն 'ի վերայ ցորենոյ . վեց կայթն կապիճ մի . եւ պահի ազնիւ եւ ճճի չուտէ :

Բ. Աշխարհ Մուսիա Մեծ եւ փոքր, որ կոչի Ելեսպոնտոս առ երի Բիւթանիոյ . ունի գետս չորս եւ մայրաքաղաք զԵիզիկոն, յորում տաճար, եւ այլ շինուած մի յեօթն հրաշիցն : Եւ երեք են քաղաքք, իլիոն, Դառդանոն, Տրովադա . զորոց պատերազմէ Տիբարիոն պատմէ եւ առասպելքն Հոմերոնի . ունի եւ այլ քաղաքս երեսուն եւ ութ :

Գ. Աշխարհ Առանձնակ Ասիա, յերի կալով Միւսիայ առ ծովով, յորում մայրաքաղաք Եփեսոս, Զմիռնիա, Պեռգանոս, Տուալիս ¹ . որք ունին ընդ ինքեանս քաղաքս քառասուն եւ ութ . եւ ունի փոքր աշխարհ զԼիդիա, յորում մայրաքաղաք Սառդոս, զԵփրս, զԷոնիա ², որք են Յոյնք, զԿառիա, եւ գետս հինգ : Ունի կղզի զՔիոս հոմանուն քաղաքաւ, եւ Պոսիդա որ լինի անդ մագդիկ՝ խիժ ծառոյ . եւ զԿառոս եւ զՍամոս հոմանուն քաղաքք, եւ զԵփով, զոր Ղուկաս ասէ 'ի Գործսն : Եփեսոս հարկատու էր Արտեմիայ . անդ է Յոհաննու աւետարանչի գերեզմանն, եւ միւս Յոհանու՝ որ կոչեցաւ Մարկոս . եւ այլք զայլ ոմն Յովհան ասեն :

¹ Բօր. Զորայիս :

² Բօր. Զեդիս, Զենիս :

Դ. Աշխարհ Ասիոյ՝ Լիկիա, որոյ մայրաքաղաք է Զմիւռնիա. ունի լերինա երկուս եւ գետս չորս, եւ կղզի զԲիտլոս, համանուն պեղատոօրն: Լինի անդ խոունկ զուկին՝ զոր Հայք արուս կոչեն, 'ի ծառոյ ծորելոյ որպէս մեղր կամ մրուր թանձր:

Ե. Բնաշխարհ Ասիոյ՝ Փոխլագիա է, յելից կալով Առանձնակն Ասիոյ եւ յերի Լիկիոյ. ունի յիւքեան աշխարհս երեք, զՊիսիդիա՝ յորում մայրաքաղաքն Անտիոք, եւ այլ քաղաքս քսանեւմեց. յորոց մին որ կոչի Կիշուտոս, այսինքն տեղի տապանին Նոյի շինելոյ, — եթէ առաւել է եւ եթէ ճշմարիտ ոչ գիտեմ, — եւ Պակատիանի, յորում մայրաքաղաք Լաւոդիկէ, եւ այլ քաղաքս քառասուն. եւ Սաղուտաուիս¹, յորում մայրաքաղաք է Սիւննադա². եւ այլ քաղաքս երեսուն. եւ ունի լիճս երեքտասան:

Զ. Աշխարհ Պափղագոնիա՝ յելից կալով Ուտուտայ աշխարհի, առ երի ծովուն Պոնտոսի, որ կոչի Պոնտոս Գաղատական. ունի գետս Զալիքոս եւ զՈլլիս³. եւ մայրաքաղաք զԳերմանուպօլիս⁴, որոյ բերդ Գանգրայ. ունի եւ գաւառս երեքտասան:

Է. Աշխարհ Ասիոյ՝ Գաղատիա Առաջին, յելից Փոխլագիայ, եւ առ երի՝ Պամփիլագոնեայ. գետ զնոյնադ ունի:

Ը. Աշխարհ Երկրորդ Գաղատիա, յելից Փոխլագիոյ, եւ առ երի առաջին Գաղատիոյ, մինչեւ ցՊամփիլիա. եւ գետս ունի որ յառաջ ասացեսլ գետադ անգանին եւ լիճս առնեն:

Թ. Աշխարհ Սաւրիա՝ յելից կալով (Պիսիդիոյ), առ երի ծովուն հանդէպ Կիպուոս կղզւոյ. ունի լեառն զՏաւրոս. լինի անդ խոնգս ստիրակ, կուճում, բռգումբիթ, կաղամիտա, ամենեքեան 'ի ծառոց ծորելոց, 'ի կերածէ ճնոյ միոյ՝ որ է գեղին, սեւ խայտուց ունելով, նման թրթրոյ. ունի մայրաքաղաք զՍելեւկիա, ընդ որով այլ քաղաքք քսան եւ երեք:

[Եւ զխունկսն ոչ է պարտ միայն ծխել, զի ոչ տայ անքիւ հոտ. այլ խառնեալ ընդ այլ՝ յոյժ անուշ է. եւ արժէ լիտրն դահեկան մի. բայց զազնին ժողովնն օձք եւ դնեն 'ի բոյնս, 'ի կտապս իւ.

¹ Թր. Մադատտիա. այն է Phrygia Salutaris, և Phrygia Pacatiana կամ Capatiana.

² Թր. Միւնուդա:

³ Թր. զՈլլիքոս:

⁴ Թր. Գերմանպոլիս:

բեանց , զոր սպանեալ տունուն . եւ ծառք ուստի ծորին՝ բարակք են . ստուարն լինի որպէս լուծ , ընդ որ մտեալ ճճին ընդ տակն , երթայ ուսելով մինչեւ ցծայրն՝ գտանէ , եւ ապա մեռանի , եւ թափին խունգըն 'ի խնամոցն Աստուծոյ :

Ժ . Աշխարհ Լիկոնիա է , յելից կալով Գաղատիոյ երկրորդի , առ երի Սաւրիոյ . ունի արձակ դաշտս անջուր եւ մանուռն լերանց :

ԺԱ . Ելիոն-պոնտոս յելից նոյն Պոնտոսի , եւ յելից Պափլագոնայ առ երի Երկրորդ Գաղատիոյ :

ԺԲ . Աշխարհ Պոնտոս Պոլեմոնական յելից կալով Ելիոն-պոնտոսի , առ երի Պոնտոս ծովու :

ԺԳ . Աշխարհ Ելիոն-պոնտոսի՝ առ երի Լիկոնիոյ :

ԺԴ . Աշխարհ առաջին Կապադոկիա , յելից կալով Երկրորդ Կապադոկիայ , որ եւ նա աշխարհահամարն է : Ունի լեռն զԱնտիտաւոս եւ զայլ փոքունս . եւ գետս Մելաո եւ զԱլիս , եւ զայլս մանուռն որք 'ի նա խառնին :

ԺԵ . Աշխարհ՝ Առաջին և Երկրորդ Կիլիկայք են , յելից կալով Լիկոնիայ եւ Սաւրեայ , յերի Կապադոկացւոց յեզր ծովուն իւրեանց , եւ Սիսիկեան ծոցոյն : Լեռն ունի զՏաւրոս եւ գետս Կից , զԱռիմակդիս , զԿալիզոս , զԴամոս , զԿիւնդոս , Զաւոս , զՊիւսամոս . որոց մայրաքաղաքք են Տարսոն , եւ Անարզաբա . ընդ որովք աշխարհք բազումք եւ բերդք . եւ երկու դրունք՝ Մալիս եւ Պլատան , ելանելոյ յԱսորիս . եւ է ամենաբեր հանգոյն երկրին Յորդանանու :

ԺԶ . Աշխարհ Կիպոս կզգի յելից կալով Պամիլիկական պեղագոսին , առ երի Կիլիկայ մինչեւ ցՓիւնիկական պեղագոսն . եւ ունի լեռն զՈլիմբոս . եւ գետս չորս . երեք մասն երկայն եւ մի լայն : Լինի անդ լատան՝ ցօղ անկեալ զխոտով , կռեալ 'ի վարիչս եւ 'ի մորթս քօչից . . . ժողովեն 'ի խունկ :

ԺԷ . Աշխարհ Երկրորդ Հայք , որ արդ կոչին Առաջին Հայք , յելից կալով Կիլիկիոյ առ Տաւրոս լերամբ յերի Ամանոս լերին , որ բաժանէ ընդ նա եւ ընդ Կոմագենի Ասորւոց մինչեւ ցԵփրատ : Ունի եւ այլ լերինս . զԻգոն եւ զԲասիլիկոն եւ զԿոորմանդոն . եւ

1 Առեցաւ և վերագոյն , ԺԱ . Թերեա միովն կամէր զԱլեքսանդրոս նշանաւ , կել , այլ ոչ յարմարին գիրքն :

գետ զնոյն զՊիռաւմիս եւ զՊատառաիս եւ զԿաւկառա եւ զԿառուոմիս, ստա, եւ գրաւնս երկու ելանելոյ Ասորւոց ¹ :

[Առաջին Հայք յելից կալով Առաջին Կապադովկիոյ առ երի Բ Հայոց . եւ սահմանի յելից Եփրատաւ . եւ լեառն ունի զԱռգէոս . եւ գետ երեսուն , զԱլիս , եւ այլ մանունս :

Երրորդ Հայք են սր կան յարեւելից Կապադովկիոյ , եւ երկայն տարածի մինչեւ ցեփրատ . եւ ունի այլ գետս երկու , եւ լերինս բազումս մեծամեծս քսանեւերկու :

ԺԸ . Աշխարհ Ասիոյ՝ Սարմատացւոց հասարակն է . որ բարձանի արեւելեան ծայրիւ Ռիպեայ լեռաքա եւ Տանայիս գետով , եւ Մետտիս ծովակաւ՝ մոտ քն յԵփրատիս Պոնտոս ծով . եւ անտի նոյն ծովեզերքն յեր կոյս , մինչեւ ցմուտ Կուռաքի գետոյ՝ որ կոչի Ագաւա , եւ անտի առ Կաւկասին լերինսն՝ առ վրօք եւ Աղուանիւք , մինչեւ ցկասրից ծովն , 'ի մուտս Սըւանաս գետոյ . (Սըւանաս գետ չլսի ուրեք) ² : Եւ ունի լերինս զՇանթայինն եւ զՋիականն , որ արձակէ գետս հինգ 'ի Միովիտ ծով . եւ Կաւկաս արձակէ գետս երկու՝ զՎայրանիս մինչեւ ցկուաքս լեառն , որ սկսանի հանգէպ Կաւկասայ , եւ ձգէ զերկայնութիւն իւր 'ի մուտս կոյս զհիւսիսեալ , մինչեւ 'ի մէջ մտանէ ընդ Մէովտիս (եւ) ընդ Պոնտոս ծով . որ արձակէ գետ մի Փսեւքոս անուն , որ մեկնէ ընդ Փոսփորոնն եւ ցբուն ³ սահմանն յորում քաղաքին Նիկովս : Որ ըստ հիւսիսոյ են ազգ թուրքաց եւ Բուլղարաց , ըստ անուանց գետոց . կոչեցեալ , Կուփի Բուլղար , Դուչի Բուլկար , Ողխոնտոր Բելար եկն , Չգար Բուլկար . օտար այժմ 'ի Պաղոմէականէն ⁴ են այս անուանք : Եւ 'ի Ձիական լեառնէն փախեալ որդին Խուդրազրայ : Եւ ընդ մէջ Պաւլղարաց եւ ծովուն Պոնտոսի բնակեն ազգք , Գարշք եւ Քուլթք եւ Սւանք մինչեւ ցՊիսինուն (քաղաք) ծովեզերային Աւաղով աշխարհի , որ են Աիշիւք եւ Աիփազք , մինչեւ ցքաղաքն իւրեանց ծովեզերային՝ Սեւաստուպալիք , եւ անդր եւս մինչեւ ցգետն որ

¹ Եփրատիս յայսմիկ պահասն Ա եւ Գ Հայք , զոր յառելումք յայլ օրինակաց , յորս երկոքն եւս կարդին յետ Բ Հայոց :

² Այսպէս մուծեալ է 'ի կարգին , զոր անշուշտ գրեալ էր ուրաք 'ի լուսանցս :

³ Եփր . զի բուն :

⁴ Եփր . 'ի պոպականէն :

կոչի Դռակոնն որ է վիշապ, որ հոսի յԱղուանաց, եւ բաժանի ընդ Աիլիազս եւ ընդ Էգր աշխարհ, եւ ունի ազդադաւառս քառասուն եւ վեց: Եւ 'ի հիւսիսոյ՝ առ Անժանօթ երկրաւ բնակեն թագաւորական Սարմատք եւ Ձիակերք. իսկ առ մոխքն Տանայիւ գետոյ՝ բնակին Նախճամատեանք, եւ ազգ մի այլ որ են Կըտիջք. եւ ապա Սիւսականք, ապա Միգոսդեսէն գաւառն. եւ ապա յարեւելից կուսէ Շանթային լեռանցն բնակեալ են Ամազունք, որք են կանայք պատերազմողք, մինչեւ ցգետն որ կոչի Խաւ, որ երկակի բղխէ 'ի հիւսիսոյ Անժանօթ երկրի, եւ միանան. եւ հասեալ մերձ Ձիական լեռանցն արձակէ վտակ մի 'ի Տանայիւ գետոյ որ 'ի Միսփիա ծովակ իջանէ. եւ այլն գառնայ յարեւելս կոչս մինչեւ հանդէպ Շանթային լեռանցն. եւ ապա գան այլ երկու գետք յարեւելից կուսէ 'ի հիւսիսոյ լեռնէն որ կոչի Ռիմիկա, եւ առնեն զնա Եօթանասնավտակեան, զոր կաշեն թուրքք Աթլ գետ. որոյ վէջն է կղզի, յոր մտեալ ամրանայ Բասլաց ազգն, 'ի հզօր ազգէն Խազրաց եւ Բւշխաց, ճարակելոց յելից եւ 'ի մոխք, եկելոց անդ 'ի ձմերոց. եւ կաշեն Սեւ կղզի. զի յազադս բազմութեանն ազգին Բաադայ՝ մարդոյ եւ անասնոյ անդ մտելացն՝ սեւ երեսի. զոր Պալա մէսա Գուռս կղզի կոչէ: Եւ վտակքն Աթլ գետոյ անցեալ (ընդ) կղզին գարձեալ միանան եւ մտանեն 'ի Կասրից ծովն, բաժանելով ընդ Սարմատիա եւ ընդ Սկիւթիոյ աշխարհն: Որոյ ըստ մոխք, ասէ Պաղոմէոս, զԱգոն եւ զԱղանգան եւ զՍոնդատ եւ զԳեռուա ազգս հոմանուն գետք որ 'ի Կաւկասայ հոսի 'ի ծով, մինչեւ ցԱղուանից սահմանն: Եւ են 'ի Սարմատիոյ համարեալ, այսպէս, սկսեալ 'ի մոխք յերկ կոչս. Նախ ազգ Աղուանաց, Աշտիգոր որ ըստ հարաւոյ. համարնակ նոցա Խերուրք եւ Քուլթեաք եւ Արգուել եւ Մարգոյլ, եւ Թակոյր. եւ Ալանք են յետ Դիլորին, յԱրգոզ աշխարհի Կաւկասին լեռանցն. ուստի հոսի գետն Արմնայ, եւ գնալով ընդ հիւսիսի՝ ընդ դաշտ անբաւս, խառնի յԱթլ. եւ 'ի նոյն լեռինն՝ յետ Արդոզեան ազգին բնակեն Դաշանք, Դուալք, Երլոյք, Փուրքա, Երանալքայ՝ յորում Ալանաց գուռն. եւ միւս գուռն որ ասի Քծեքեն, հոմանուն ազգի. եւ ապա Դուժք¹ եւ Խուժք եւ Խիստք մարդակերք. ապա Չղաւատք, ապա Դուգամակարք, ապա

1 Եօր. Թուսք:

Դուրձէք, ապա Դիգոր, ապա Լեկք, ապա Տապոտարանք, ապա
 Յաղուտականք, ապա Խենաւք, ապա Շիղպք¹, ապա Ճիդք, ապա
 Փւիք: Եւ ապա Կաւկաս բաժանի յերկուս բազուկս, մինն գնայ
 գէպ ուղիզս կայս, յորում Շրւան եւ Խորան ազգ՝ մինչեւ ցԽորս-
 վէմ: Եւ միւս բազուկն արձակէ նախ վտակ մի զԱրմ գետ, որ է
 գէպ ուղիզ 'ի հիւսիսի՝ յԱթլ գետ, եւ ապա նոյն բազուկն գնայ
 զԿիւք հիւսիսայ, յորում բնակեալ են Թաւապարք, Հեմա-
 տակք, Խժմախք, Փասիք, Փուսիք, Փաքանակք, Բադանք, Եւստի
 առնաւ պարիսպն երկայն՝ որ կոչի Ապզուտկաւաղ, մինչեւ ցԱլզ-
 մինոն մերս²? Եւ ցծով: Որոյ ըստ հիւսիսոյ՝ Մաքուլեան ազգն
 բնակեալ են, 'ի վարդանեան դաշտին, մինչեւ ցԿապքից ծովն, յոր
 բազուկն Կաւկասայ հալի, յորմէ ածեալ է զպարիսպն Գարբան-
 դայ, այսինքն Կապ եւ դառն՝ քաղաք պահակին Ճորայ. աշտարակ
 ահադին 'ի ներքս 'ի ծովուն կացուցեալ, իսկ 'ի հիւսիսոյ նորա՝
 Թագաւորութիւն Հոնաց հուպ 'ի ծով. եւ 'ի մոից նորա առ Կաւ-
 կասով վարաջան քաղաք նոցին Հոնաց եւ Չունգարս եւ Մարնդա:
 Եւ քարեւելից բնակեն Սաւիթք ցթալդ գետ, որ մեկնէ ընդ Ասիա-
 կան Սարմաք եւ ընդ Սկիւթիա աշխարհք. որ են Ապախթարք,
 այսինքն Թուրքաստանք, եւ Խաքան Թագաւոր նոցա, եւ Խա-
 թունն՝ գլխոյ նոցա կին Խաքանայ:

ԺԹ. Աշխարհ Ասիոյ կողմիւ է, որ է Եգր. յելից կալով Պոն-
 տոս ծովուն առ երբ Սարմատիոյ, 'ի մտիցն Դուսկոն գետոյ մինչեւ
 ցԿաւկաս լեռան եւ ցնորին բազուկ, որ բաժանէ ընդ նա եւ ընդ
 վիրս. եւ անտի սահմանի մասսաբ ինչ Մեծ Հայոց մինչեւ ցԿապ-
 պադական Պոնտոս: Եւ բաժանեալ է յինքեան չորս աշխարհս
 փոքունս, 'ի Մանսիլ³, 'ի յԼգոսեւ, 'ի Կի, որ է Առանձնակ Եգերայ,
 'ի խաղ իւրում Փապիս գետ, առ համանուն քաղաքաւ, եւ 'ի ճա-
 նիւս որ են Խազտիք, յորում գետ Մեգաղու Պոտամիա: Անի եւ
 այլ գետս. զԱկամսիս որ է Յոհ, որ գայ 'ի Մեծ Հայոց: Ունի հինգ
 քաղաքս, Իանի, Կոտա, Ռոգիւպօրիս, Աթինա, Ռիզոն. եւ այլ

¹ Եգր. Շիպք:

² Եգր. ցԱլզմինս մերս:

³ Մանսիլ ըստ այլ Օր. Մանսիլ, է Մնկուէլ. Եգրոսէ կամ Լգոսէ՝ է Եգերք,
 Կի՝ է Լադիկա:

բազում եմպուտիոնս այսինքն գեղարարաբար ծավելներեայո , յորոց է Տրապիզոն :

Ի . Աշխարհ վերջ , յեղից կալով Եգերայ , յերի Սարմատիոյ առ կաւկասով , մինչեւ ցԱղուանից սահման , եւ մինչեւ ցՀայոց սահմանն՝ առ կուր գետովն :

Եւ գաւառք են այս , սկսեալ 'ի վոհ գետոյ եւ 'ի հիւսիսոյ Տայոց . Կլարճք , զոր 'ի Հայոց հանեալ է , եւ Շաւշէթ . Արտահան գաւառ , զոր առեալ է 'ի Հայոց , ընդ որ անցանէ գետն հզօր կուր , որ 'ի Տայոց գալով , 'ի Կող գաւառէ ընդ օտորոտս Զաւա խաց , իջանէ 'ի Սամցիխէ՝ եւ գառնայ յարեւելս՝ անցանելով ընդ վերին աշխարհն վրաց , բաժանելով զգաւառսն , զԳոռովիսիսեւ , զՏոնիսիսեւ , որոյ 'ի գլուխն Դեկիցխէ բերդ , եւ զԲանդլիացիոր , եւ զԲողնոսիոր՝ մինչեւ ցՊարուար գաւառ , որ պատէ զՏփլիս քաղաքաւ . բայց երեք փորակդ 'ի Հայոց հանեալ է . Իսկ ըստ հիւսիսոյ գետոյն մեծին կուրայ , հանդէպ Թար գաւառի՝ Արգւէթու լեւրունք , եւ 'ի նոյն կողմանէ դաշտին Դւան , եւ Ալէւէտիսիսեւ եւ Գորդիթիւրիկոսիսեւ , մինչեւ ցՍացխսումէթ , որ 'ի ստորոտս կովկասու . յորմէ հոսի լէխ դետ , եւ անցեալ 'ի հարաւ կոյս իջանէ 'ի կուր . եւ առ նովաւ խառնիսիսեւ 'ի Յիւրասձմայտ , մինչեւ յԱրագ գետ , որ հոսի 'ի կաւկասայ , եւ գնալով ընդ հարսւ ընդ Ախալցիխէ բերդ , եւ անցանէ ընդ մէջ Մցիխիթայ քաղաքի եւ բլրոյ Սուրբ խաչին , իջանէ 'ի կուր , եւ բովանդակի 'ի վերին աշխարհ վրաց . յորմէ յառաջ խաղացեալ կուր՝ գայ 'ի Տփլիս մայրաքաղաք վրաց . գնա թողլով Պարուարաւ , եւ զԻրփոփոր եւ զԻրղբոփոր եւ զԶորոփոր հոմանուն գետօք , մինչեւ ցՀնարակերտ քաղաք¹ , զորո 'ի Հայոց հանեալ է . որոց ըստ հարաւոյ լեռնադաշտն Զաւա խաց բազում լճօք լի զանազոն ձկամիք , եւ Թուրք եւ Տաշիր . որոց 'ի հարաւ Գանկարքա² . զամէնդ 'ի Հայոց հանեալ է : Իսկ հանգէպ գոցա ըստ հիւսիսոյ կողմանէ կուրայ՝ գաւառք , խէթ , խերկ , էրժույ , Թիանէթ , Իրաէնոր :

ԻԱ . Աշխարհ Աղբանիա , այսինքն Աղուանք , յեղից վրաց , յերի Սարմատիոյ առ կաւկասով , մինչեւ ցՀայոց սահմանաւ , առ կուր

1 Բոր . ցԱրապիկա :

2 Բոր . են կանգարք :

գետով. Թէպէտ եւ աստի ցնար զամենայն սահմանս հանեալ է 'ի Հայոց : Բայց մէք ասացուք զբուն աշխարհն Աղուանից որ ընդ մէջս է մեծի գետոյս եւրոպայ եւ եովկաս լերինն : Նախ առ վրօք, Եփնի գաւառ առ Աղուան գետովն, եւ Քամբէճան առ եւրօս. եւ ըստ հարաւոյ նորա բերդն շարաղմանաւառ, հանդերձ եռագրաթ գեղաքաղաքաւ, եւ վայրքն անապատ մինչեւ ցկուր գետ . յորոյ յեկից կողմանէ Գըւգաւ քաղաք, առ Աղուան գետով, եւ Բիխ գաւառ առ կաւկասաւ, եւ յեկից նորա¹, Շաքէ, եւ Դէգառու գետ . առ որով հոմանուն գաւառ² առ Սանի գետով : Այս ամենայն հռւսին 'ի եովկասայ, եւ խառնեալ 'ի յԱղուան գետ՝ անկանին 'ի եւրօ գետ, իսկ 'ի յեկից կուսէ Քաւկասի քաղաք Աղուանից մերձ 'ի կաւկաս . ընդ որոյ մէջ գետն Սէբոյ գէպ 'ի հարաւոյ ըստ փոքր (?) Հայոց :

ԻՅ . Աւնին Մեծ Հայք շուրջ զիւրեւ գաւառս հնգետասան, որք են այլք :

Առաջին աշխարհ Բարձր Հայք, այսինքն կարնոյ քաղաք . երկրորդ աշխարհ՝ Զորրորդ Հայք . երրորդ՝ Աղձնիք առ Տիգրիս գետով . չորրորդ՝ Տարուբերան որ է Տարօն : Հինգերորդ՝ Մոզք որ առ Ասորեստանեաւ . վեցերորդ աշխարհ՝ Կորճէք . եօթներորդ աշխարհ՝ Պարսկահայք, որ առ Ասորպատականիւք . ութերորդ աշխարհ՝ Վասպուրական, որ ըստ մտից հիւսիսոյ նորա է . իններորդ աշխարհ Սիւնիք՝ որ առ Երասխաւ, տասներորդ՝ Արձախ որ յերի նորա կայ . մեծասաներորդ աշխարհ՝ Փայտակարան քաղաքով որ առ Եգերքն կասաից, 'ի մուտս Երասխայ . երկուտասաներորդ աշխարհ՝ Ուտէացոց, որ առ Աղուանիւք եւ եւր գետով . եւ ընդասաներորդ աշխարհ՝ Գուգարք՝ որ առ վրօք . չորեքտասաներորդ աշխարհ՝ Տայք, որ առ Եգերք . հնգետասաներորդ աշխարհ՝ Արարատ, 'ի մէջ նոցա :

Արդ ունի առաջին աշխարհ գաւառս ինն . Դարանաղի, Աղիւն, Մզուր, Եկեղեց, Մանանաղի, Դերշան, Սպեր, Շաղգամք, Կարին . եւ բարձր ոչ միայն քան զՀայք, այլ եւ քան զամենայն երկիր . վասն որոյ նատար երկրի կոչեցին զնա, զի 'ի չորս կողմ՝ աշխարհի շուր արձակէ . զի բոլիս չորս գետս զօրեղս, զԵփրատ՝

¹ Եփ . Յեկնա Շաքէն :

յարեմուտս, եւ զերասխ՝ յարեւելս, զԳող՝ ՚ի հարաւ, զԱղամսին՝ որ է վրձն ՚ի հիւսիս: Ռենի լերինս մեծա երես ունի երէս, եզլերու, այծ եւ քաղս, առն եւ արտի, վիթ, եւ կըկիթ եւ խոզ: եւ ՚ի հաւուց ճարակաւորս, զորս² կաքաւ, զարաւչ, զանիդ եւ զայլս: ունի եւ ջերմուկս եւ աղաս եւ զամենայն պարարտութիւնս երկրի:

Բ. Աշխարհ Հայոց. Զորրորդ Հայք, որ է Եփեսաց կողմն, յերի բարձր Հայոց, Մելաինէ քաղաքաւ սահմանի ըստ մտից, եւ ըստ հարաւոյ՝ Միջագետսովք, եւ ըստ ելից Ցարսնով: Ռենի գաւառս ութ. զխորձայն՝ յելից հիւսիսոյ, ընդ որ իջանէ միւս Գայլ գետաւ: Կողոբերդովք. զՀայոնէնս, յորմէ բղետն աղբիւրք Տիգրիս գետոյ. իսկ ՚ի մտից խորձայնոյ՝ է Պաղնատուն գաւառ: հանգէպ հոմանուն բերդով. եւ հանգէպ նորա ՚ի հարաւ՝ Բալախովիս գաւառ. եւ ՚ի մտից նոցա յրովք, եւ Անձիթ գաւառ՝ ՚ի հարաւ, յորում՝ Եփովք եւ Հոռէ բերդ. եւ ՚ի մտից նոցա Դէգիկ գաւառ, յորում բերդք Կռնի եւ Գրւիկ եւ Սոկ: որոց հանգէպ ՚ի հարաւ է Գաւրէպ գաւառ, ընդ որա եկեալ Արածանի խառնի յեփրատ ՚ի քաղաքն Լուսաթառիւ, եւ երթալով զմոխք՝ ելանէ ՚ի սահմանս փոքր Հայոց, յելից Մելաինէ. եւ ապա խառնի ՚ի նա Կաւկաս, գալով ՚ի մտից կուսէ ՚ի լեռնէն որ կոչի Զիզոն վասիթէոն³, եւ նախ քան զանգանել նորա յեփրատ՝ խառնի ՚ի նա գետն Կառաւ մինան, որ գայ ՚ի Տորոս⁴ լեռնէ եւ ընկալեալ յեփրատ գետոյ ընդ հարաւ, հասանէ զլեռան Տորոս. յորում տեղով գտանի ակն բերեղ. եւ ունի Զորրորդ Հայք էրէս եւ հաւս, եւ ՚ի գաղանաց զառիւծ:

Գ. Աշխարհ Աղձնիք յելից կայ Միջագետաց, եւ հիւսիսեաւաւ Գիղաթով. ունի գաւառս տասն. զՆփաեոն⁵, զԱղձն, ընդ որոց մէջն իջանէ գետն Գալիլիթ, զոր Շիթմա կոչեն Ցաճիկք, այսինքն՝ արինարբու. յետ որոյ⁶ փաղ գաւառ, եւ ՚ի լերինն ունի

1 Բօր. զԱսամսին: Սա է գետն Ճորոխ:

2 Այսպէս յՈր. Թերեւս յորս:

3 Ի վեր անդր կոչեաց իզոն եւ Բասիլիկոն:

4 Բօր. Ի ստորս:

5 Այսպէս գրի փոխանակ Նփրկերտի:

6 Բօր. որ:

զկէթիկ, ԿՅատիկ, զՍկիւռացձոր, զԵրխեթս, զՍարաձոր, զՍանա-
տուն. ունի երկաթ քաջ, եւ գղթսր եւ 'ի հաւաք' գեհուկ:

Դ. Աշխարհ՝ Տարաբերան, յեղից Զորորդ Հայոց. ունի գա-
ւառս փնչատաւան. զիտյթ, զՍապակաւունեաց ձոր, զՏարօն, յու-
րում գայ գեան Մեղ եւ անկանի յեփրատ. որ ըստ հիւսիսոյ՝ Աշ-
մաւիք՝ առ Սրմանց լերամբ, որ կոչի Կատար երկրի. յորմէ յոյժ
բղխեն աղբիւրք. որոց ըստ հիւսիսի՝ Մարդաղի՝ առ Մեղեղուխ
լերամբ, մինչեւ ցնոյն Այծպտկունս որ բաժանէ ընդ Կարին եւ
ընդ նա. յորում գտանի տալակ եւ ձիղկ եւ նաւթ սեւ եւ սպիւ-
տակ. յորոյ յեղից բխէ Մուրց գետ, գնալով ընդ հիւսիսի՝ իջանէ
'ի Բասեն գաւառ, եւ խառնի յեղասիս, եւ գետացուցանէ զնա:
Յեղից Մարդաղոյ է Գասատովոր՝ գաւառ. եւ նորա յեղից Տուարա-
ժատափ. նորա յեղից Դալառ. եւ 'ի հարաւոյ նոցա Հարք եւ վաժ-
նունիք², մինչեւ ցՍրաժանի, որ իջանէ յԱպահունեաց. որոց 'ի
հարաւոյ՝ Սարակ 'ի Բզնունեաց գաւառի, 'ի Նեխ³ Մտսեաց սկը-
տանելով՝ պատէ զարեւմտեայ եզր հոմանուն ծովուն, մինչեւ
ցբերդն Բաղէշ, եւ անդր եւս 'ի հարաւ կոյս ցերէվարդ⁴ գաւառ.
որ սահման: Եւ Բզնունիք ունի յիւր հոմանուն ծովէն կզզիս երեք,
զԱրձկէոյն, զԵրիպանին եւ զՏղքեանն. որոյ ըստ հարաւոյ 'ի մէջ
լերինն Տորաի եւ ծովու՝ գաւառ Երէվարք, յորում լին ինչ՝ որ
կոչի Եղիգի, յուխից. զի 'ի վարելն յակօսն ջուր ըմպէ եզն, եւ սեր-
մանեալն քառասուն տարն հասանէ, եւ բերէ ընդ միոյ՝ յիսուն:
Եւ ծովն Բզնունեաց յերկայնն հարիւր մզոն է, եւ լայնն վաթսուն:
Որոյ ըստ հիւսիսոյ Աղիտովիտ գաւառ, եւ զմտիւք նորա Ապահու-
նիք. ընդ որոյ մէջն անցանէ Արածանի յեզրն Բզնունեաց: Գառ-
նի պտտակ, եւ կաստաննոն որ է մաշկամիրդ⁵, եւ մեղր անոյշ քան
զամենայն երկրի եւ երկաթ: Ասեն թէ նհանգ կայ յԱրածանի,
որպէս յեփրատ, զոր հաւաստի գիտեմք, կենդանի քարքաշամ
զուգեալ, զարիւնն ծծեալ եւ թողեալ, զոր ոմանք ասեն թէ գա-

1 Ըստ այլ Որ. Դասնաւորք:

2 Վարաժնունիք ըստ այլոց:

3 Այսպէս յՈր. Մասիքդ այդ Աբիան լեռան է, որոյ մակդիր մի Թուի
Նեխդ:

4 Երեւարք որպէս 'ի ստորեւդ եւ ըստ այլոց:

5 Յոր. Մարտամիրք:

զան է եւ չէ դեւ, այլ գազան զոր Յոհան վառն դատերն Հերո-
դիադայ ասէ թէ քան զնհանգան ծովայինս արիւնաբերու էր :

Ե. Աշխարհ Մոկք, յեղից կան Աղձնեաց, 'ի լերինն Տորոս :
Ունի գաւառս ինն, զիշայր, (զմիւս իշայր), զիշուց գաւառն, զԱ-
վենէից ձոր, զվիջաց¹, զԱւանձնական Մոկայ գաւառն, յորում
գեան Ուր, զԱրքայից գաւառ, զԱրգովտեաց ուլիտ, Զերմաձոր,
յորում գետն Մերմ : Ունի 'ի միգաց զարշատ եւ մանրագոր. եւ
'ի գազանաց՝ ինձ գեղեցկախայտ :

Զ. Կորճէք յեղից կան Մոկաց : Ունի գաւառս մետասան².
զԿորդուս, յորում թման՝ առ Ասորեստանեաւ. զԿորդիս վերի,
զԿորդի Միջի, զԿորդիս ներքի, զԱյտւանս, զԱլդառս, զՈւթողա-
նըս, զՈրիսանս, զՄարապոնիս, զՃահուկ, զՓորը Աղբակք : Ունի
զառիկ, եւ 'ի պտղոց շահգանակ, այսինքն գանգար փշոյ սերմն :

Է. Պարսկահայք յեղից Կորճէից, եւ ցաղիտատարար (?)
մտանէ ընդ մէջ Ասորապատկանի, եւ լերինն Տաւրոսի այնր կող-
ման որ կոչի Կոհի-Նիհորական, մինչեւ ցերասխ գետ : Ունի գա-
ւառս ինն՝ զԱյլի, որ կոչի Կուռիճան, զՄարի գաւառ, զԹրարի
գաւառ, զԱրիսի որ է Ուլէա, զԱռնա, Տամբէթ, Զարէհւան,
զԶարաւանդ, զՀեր : Ունի յերէոց զցիռ եւ զայծեամն :

Ը. Վասպուրական 'ի մոից Պարսկահայոց, եւ առ երի կոր-
ճէից. ունի գաւառս երեսունեւհինգ. զՌշտունիս՝ որ է ընդ Մո-
կաց եւ ծովուն Բզնունեաց, յորում կղզիք երկու, Ախթամար եւ
Աքտի եւ ցամաքակղզին Մանգկերտ, եւ Տոսպ յեղից Բզնունեաց.
զԽոգոնիս, զԱրճիշահովիտ, զԴառնի մինչեւ ցգաւառն Կոգովիտ՝
որ յոտինն Ազատ Մասեաց. զԱռքերան՝ յեղից ծովուն Բզնունեաց,
յորում կղզիք Զքատան եւ Լիմն, ցամաքակղզին Ամիկ, եւ Առեռ-
տովան³, ուստի ելանէ ձուկն. եւ յեղից դոցա Բուժունի, զԱնձովա-
ցիս, զՏրպաւունիս, զԻրուանդունիս, զԱռնոյ-տան, զՄարդաստան,
զԱրտաղ մինչ 'ի Կոգովիտ : Եւ յեղից դոցա զԱկէ, զԱղբակ մեծ,
զԱնձահիձոր, զԹոնրաւան⁴, զՃաշոտ⁵ մինչեւ ցերասխ, զԵրկ-

¹ Միշա ըստ այլոց :

² Յօր. Տասն :

³ Ան է Առեստ աւան :

⁴ Ապք թոռնաւան :

⁵ Աւ Օր. Ճոռաշոտ :

ճունիս , զվժնունիս , զՊալունիս , զԳոկան , զԱղանդոստ¹ , զՊատսպարունիս , զԱրտաշէզան , զԱրտաւանան , զԲազան , զԳաւեթան , զԳազրիկանս , զՏազրեանս , զՎաթնունիս , զՆախճաւան , յորում հոմանուն քաղաք :

Թ . Աշխարհ Սիւնիք , ընդ մէջ կալով Երասխայ եւ Արձախայ , յելից Այրարատոյ . ունի գաւառս երկոտասան . զԵրնջակ , զՃահուկ , զՎայոցձոր² , զԳեղարքունի՝ հոմանուն ծովովն , զՍոթա , զԱղահէճ , զԵրզնկն , զՀաբանդ , զԲաղս , զԶորայ , զԱրեւիս , զԵօսական մինչեւ ցնակորդեան քաղաք , անցնիւր հոմանուն գետովք , եւ Աղանդոյ գետ : Լինի մուրտ եւ երերի³ եւ նուաճ աղնիւ :

Ժ . Բըցախ յերի կալով Սիւնեաց . ունի գաւառս երկոտասան . զՄիւսն Հաբանդ , զՎակունիս , զԲերձոր , զՄեծիորանս , Մեծիւտանս , զՀարճղաւան , զՄուխանս , զՊիանս , զՊատկանս , զԵկոտակ , զՔուստիփառէնս , զԵփսոս , յորում լինի քարախունկ . զայս ամենայն Աղուանք ունին հանեալ 'ի Հայոց⁴ :

[ԺԱ . Փայտակարան յելից կայ Ուտիոյ առ Երասխաւ . գաւառս ունի երկոտասան , զոր այժմ Ատրպատական ունի . Հրաքոտաքերոժ , Վարդանակերտ , Եւթնփորակեան բաղինք , Ռոտիբաղա , Բաղանուտ , Առոսպիժան , Հանի , Աթլի , Բազաւան , Սպանգարանպերոժ , Որմիզպերոժ , Ալեւան : Լինի 'ի նմա բամբակ անբաւ , եւ գարի ինքնաբոյս :

ԺԲ . Ուտի առ մոխց կայ Երասխայ ընդ մէջ Արցախայ եւ Կուր գետոյ . ունի գաւառս զոր Աղուանք ունին՝ եւթն . Արանուտ , Տուի , Ռոտապաղեան , Աղուէ , Տուլքատակ , Գարդման , Շիկաշէն , Ուտի առանձնակ՝ յորում Պարտու քաղաք : Լինի 'ի նմա ձիթենի , վարընկենի , եւ 'ի հաւուց՝ կատակ :

ԺԳ . Աշխարհ Այրարատ 'ի մէջ կալով նախապես աշխարհացդ , ունի գաւառս վեցոտասան , ըստ Բարձր Հայոց , զԲազոնն , ընդ որ անցանէ Երասխ՝ գետացեալ 'ի Մուրցամօր գետոյ , որ բաժանէ զԳաբեղեանս 'ի հարաւ , եւ զԱբեղեանս եւ զՀաւունիո՝ 'ի

1 Այլք Սղոսանգոտ , Պատսպարունիք... Գաթիքեան... Վարաթեանիք :

2 Եւր . Մայրոձոր :

3 Գերերի ըստ այլոց , զոր Հին Բեշկարան ասէ լինել Գիւն :

4 Պակասէին յՈրինակիս Փայտակարան եւ Ուտի աշխարհք , զորս մուծաք ըստ այլ օրինակաց եւ վաղ տպագրելոյ :

հիւսիսի, գնալով ընդ մէջ Արշարունեաց . որոց Բագրեւանդ եւ Մաղկունի¹ 'ի հարաւոյ, եւ վանանդ եւ Շիրակ 'ի հիւսիսի . յորոց եկեալ գետն Ախուրէն՝ հանգերձ Մեծագետոյն, անցանելով յելից կուսէ Մարիկոպալսի, այսինքն Շիրակաշատ աւանի եւ Մրենոյ եւ Երուանդաշատ քաղաքի, իջանէ յերասիս : Եւ Արածանի զակիղքն ունի 'ի Մաղկունէ, 'ի տեղւոյն որ կոչի Ոսկիք, եւ գնալով ընդ հիւսիսի պատելով զնպատական լեւամբն՝ առ Բագւան գեղւոյն, խառնի 'ի Բագրեւան գետ : Եւ Երասիս թողլով զԱրմաւիր քաղաք 'ի հիւսիսի եւ զԱրագածոտն, յորմէ բղխեն աղբիւրք Մեծամոր գետոյ, եւ զինքն զԱրագած : Եւ է ըստ ելից Նիգ, յորմէ բղխեն աղբիւրք Քարասիս գետոյ . զինքն իսկ լեւանագագաթ Մասիս՝ 'ի հարաւ թողու Երասիս . յորոյ թիկանց տարածեալ եռգալիս գաւառ . եւ անցանէ Երասիս յելից կուսէ վաղարշապատ քաղաքի . յորում մայր եկեղեցեաց կաթողիկէ, եւ մարտիրոսուհեացն մատրուներն . յորոց յելից բղխեն աղբիւրք Ասպահեն գետոյ որ է Խօզմոր², եւ խառնի 'ի Մեծամոր . եւ ապա յելից նորտ գետն Աղատ, եւ արդարեւ աղատ . որոյ ակունքն բխեն 'ի Գեօղ լեւանէ, 'ի Սախուրակ տեղոյ, որ իջանելով ընդ Դուին, արբուցանէ զամենայն Ոստանն Հայոց, եւ անցեալ ընդ հարաւ անկանի յերասիս . յորոց 'ի մէջ շինեալ է Արաշատ քաղաք, ուր յառաջին ժամանակն խառնուողք Մեծամորի . իսկ այժմն փոխեալ ըզգնացան Մեծամորայ՝ խառնի 'ի մտից կուսէ : Իսկ յելից կուսէ Դունայ են գաւառք Ուրծաձոր եւ Արածոյ կողմն, ընդ մէջ կալով վայոց Զորոյ եւ Շարուր գաշտի, ընդ որ հոսի գետն Արտօնկն, առ Մարենայ քաղաքով, անցանելով 'ի հարաւ՝ խառնի յերասիս : Լինի որդն սիզաբերեալ³ յարմատոյ՝ առ 'ի զարգ կարմրութեան : ԺԴ . Գուգաղք 'ի մտից Ուտիացոց . ունի գաւառս ինն . զԶորոփոր, զԿողբափոր, զՄորափոր, զՏաշիւր, զԹռեղս, զԿանկարս, զՋովախս վերի⁴, զԱրտահան, զԿալարջս : Լինի անալուծ, եւ հա-

1 Որ է Մաղկունի :

2 Գետս այս երկանուն ոչ միայն ոչ յիշի այլուր, այլ եւ չեքեւի իսկ արդ, բայց եթէ աննշան վտակ մի իցէ Մեծամորի :

3 Յօր. Միգարայ :

4 Յօր. Ջովախնակերի :

ճար ծառ եւ սորովիլ եւ տօսախ : Ունին արդ Վիլք հանեալ 'ի Հայոց :

ԺԵ . Տայք ունի գաւառս ութ . զկող' յելից կուսէ , յորմէ բխեն աղբիւրք գետոյն կուրայ 'ի գեղջէն որ ասի Երի-ակունք . եւ 'ի մուտս կոյս ըստ երկայնանիօտ գաւառին գնայ եւ դառնայ առ հիւսիսի , ընդ Արտահան , իջանէ ընդ Սամցիսէ , եւ ապա դառնայ յելս' մինչ 'ի Կաղբից ծովն . իսկ ըստ մտից Կողայ' Բերդացիոր , Պարտիզացիոր , Ճակատք' յելս , եւ ըստ հարաւոյ' Բուխա եւ Աջորդացիոր , իւրեանց գետակք , որք յիրար անկեալ իջանեն 'ի Յոհ . որոց ըստ մտից Արսեաց-իոր առ Պարխար լերամբն , ընդ որ իջանէ Յոհ , գալով' 'ի Սպերայ , անցանէ առ Թուխարս բերդով' ի Կլարճս , և անտի յեզր , ընդ Նիգալ , ընդ Մրուզ եւ ընդ Մրիտ գաւառս' 'ի Պոնտոս ծով , զոր Եգերացիք կոչեն Ակամսիս , եւ խաղտիք Կակամար : Լինի 'ի նմա Թուզ , նուոն Թթու , աղտոր , սորովիլ , պալախունկ եւ նշօշ :

ԻԳ . Բաղադս Ասորոց : Աշխարհ ընդհանուր Ասիոյ' Ասորիք , յելից կալով իւրեանց ծովուն հոմանուն պելագոսին . առեալ 'ի Սիսոնէ² քաղաքէ եւ Կիլիկիայ դրանցն' մինչեւ ցթռասիս գետամտունս , զոր կոչեն եւ Քոռսէաս , եւ անտի ցիպպոս լեառն ըստ հարաւոյ . եւ սահմանի Հրէառտանիւ եւ մասամբ ինչ առ Ապառատ Արարիս մինչեւ ցԱնապատն Արարիս , մինչեւ ցկրկնուածն Եփրատայ' յարեւելս կոյս , հանգէպ Թափասակ քաղաքի . եւ գետովն 'ի վեր մինչեւ ցԱմա , նուս լեառն , որ բաժանէ ըստ հիւսիսոյ զԿիլիկիա եւ զԿապադոկիա , այսինքն , զՓոքր Հայս' յԱսորոց , 'ի Կոմագէնէ աշխարհէ փոքուէ : Քանզի ունին Ասորիք փոքր աշխարհս ինն . զգրեալք³ յորում քաղաք Շամուշաս եւ զԿիւռթասիկի , յորում քաղաք Հերոպոլիս' որ է Մարուկ . եւ Բեռիս' որ է Խաղազ . Լիկիզիզի⁴ , յորում քաղաք Քալկիս , որ է Նիորիս . եւ Աւազն Անտիոք իւր զատուցեալ աշխարհաւն , որ կոչի Սելեւկիս⁵ . զԱպամիս , յորում քաղաք Ա-

1 Յօր . Գոգով :

2 Որ է Խասոս մերձ յԱլեքսանդրեդրս 'ի Կիլիկիան ծովածոցի :

3 Յօր . զԳրեղ . այլ Թուի համառօտեալ զԳրեղոյ , ակնարկելով 'ի նախադրեալն Կոմագենի , որոյ արգարեւ քաղաք զԽասոր էր Շամուշատ :

4 Քալկիզիզի պիտի :

5 Յօր . Սելևրս :

պամիա, եւ Եպիփանիա՝ որ է Հեմաթ եւ Եմածա, եւ այլք. զԿասիոտի՝ յորում Առատող կղզի. զԿիւլիսիւռիա՝ յորում Դամասկոս քաղաք. զԲաղանա ըստ անապատի. զՊալմիրունի՝, յորում է Հաւարին քաղաք ըստ Անապատ Արաբիոյ, եւ զԲալքանիտիս ըստ Եփրատայ: Ունին լերինս զՊիեռա, զԿասիմոն, զԼիբանանոս, զԱնդոլիբանանոս՝ որ է Սանիր, զԱլամոս, զԿարմեղոս. եւ գետտ անուանիս, զՈւէնտիս, որ բղխէ 'ի Լիբանանէ, անցանելով առ Եպիփանով մտանէ 'ի ծով՝ հուպ յԱլազն Անտիոք. եւ Ելեւթոսս, որ ասի Աղատ գետ. եւ նա ելանէ 'ի Լիբանանէ, եւ մտանէ 'ի ծով մերձ յԱնդանդոն քաղաք. եւ Ադոնիս, որ եւ նա ելանէ 'ի Լիբանանէ, եւ բաժանէ ընդ մէջ Բիբղոս եւ Բիւռիտոս քաղաքաց, եւ իջանէ 'ի ծով. եւ Յորդանան որ ելեալ 'ի Պանիադայ՝ մտանէ 'ի Գալիլիացոց ծովն. եւ (անտի) եւս ելեալ երթայ մտանէ յԱսփաղտիտէս ծով: Ունի եւ այլ գետս եւ լերինս, որպէս զԴամասկոսին, զԲանաս գետ՝ որ անցանէ ընդ մէջ քաղաքին, եւ զԲառադա՝ որ յարեւելից կուսէ անցանէ, զոր աստուածային գիրն Բանա եւ Փարփարա կոչէ. եւ որպէս գետակն որ բղխէ 'ի Ռափնոս Անտիոք քացոց, զորմէ կաստաղայ առասպելքն յօդեն:

ԻԴ. Աշխարհ Ասիոյ՝ է Հրէաստան, յելից կալով Փիւնիկական պեղադոսին, առեալ յարտահանութեանցն Թուէաս գետոյ՝ որ առ Կեսարիա Պաղեստինեայ, մինչեւ ցԳաղացոց նաւահանգիստն. եւ սահմանի մասամբ ինչ Եգիպտոսիւ՝ 'ի մոից, իսկ 'ի հարաւոյ եւ յելից՝ Ապառաժիւ, եւ 'ի հիւսիսոյ՝ Ասորուփք: Ունի աշխարհս երեք, զԳալիլիա, զՍամարիա, զԻդումիաս, եւ լիճ՝ զՏիբերական ծովակն եւ զԱսփաղտիտէս որ է Մեռեալ ծովն, եւ գետ զՅորդանան. յերկայնն է մասն երեք, եւ 'ի լայնն՝ երկու: Ունի մայրաքաղաք զսուրբն Երուսաղէմ, որ խաչաձեւ ունի 'ի չորից կողմանց զտիեզերս, եւ ինքն 'ի մէջ նոցա խորհրդովն իւրով սրբէ զամենեւեան զհաւատացեալսն:

ԻԵ. Աշխարհ Ասիոյ՝ Ապառաժն Արաբիա, յելից Եգիպտոսի եւ 'ի նորին ծոցոյ, որ է Քաջաց քաղաք ասացեալ, յարեւմտեայ ճեղ կարմիր ծովուն, ընդ որ անց իսրայէլ: Եւ սահմանի 'ի հարաւոյ՝ Երջանիկն Արաբիաւ, յարեւելից՝ Անապատ Արաբեաւ, 'ի հիւ-

սխտոյ՝ Ասորոք եւ Հրէաստանիւ, յերի կալով նոցա։ Ունի փոքր աշխարհս հինգ. առ Եգիպտոսիւ՝ զՏաճկաստան, եւ զՄոնիթիտոս ծոց առ Կարմիր ծովովն, եւ զՓամանիտէ՝ յորում Փառան աւան, զոր կարծեմ՝ ՚ի Տաճկաց Մաքա կոչել. որոյ կշիռ սկսանի լեառն որ կոչի Մելանա, եւ ձգէ զերկայնութիւնն ՚ի հիւսիսի սակաւ ինչ զելիւք։ Յետ որոյ Եղանիտէ, եւ կայ առ լեառնադաշտաւն։ Երջանիկն Արաբիա ունի զԹաւթենոն գետ, աղբիւր եւ ոչ մի. եւ է վեց մասն երկայն, եւ երկու լայն։

ԻՁ. Աշխարհ Միջագետք՝ յելից Ասորոց, յերի մեծ Հայոց. սահմանի նովաւ ըստ հիւսիսոյ, Բաբելոնիւն եւ Անապատաւն Արաբեաւ։ Ունի լերինս երկու, ասէ Պտղոմէոս, զմինն կոչէ Սեգառոս¹, զոր ոչ գիտեմ ով է. եւ զմիւսն կոչէ Մասիոն, յորմէ ասէ երկու գետս բղխեալ, զմիւսն կոչէ Քարառոն, զոր կարծեմ Խաբոր լինել. բայց սա ոչ ՚ի լեռնէ այլ ՚ի դաշտէ բխէ, հուպ յիսաշտինա² քաղաք, որ անկանին յեփրատ. եւ ՚ի հոմանուն լեառնէ բխէ Թրթար, եւ գնայ դէպ ուղիղ յարեւելս, եւ միանայ յեփրատ։ Զայս երկու գետս գիտեմ Միջագետաց Ասորոց. եւ լերինս երկու զԿոհի-Շնգար, եւ զմիւս լեառն երկայն՝ յորում Մարդէ բերդ, եւ Տուռապղին³ գաւառ եւ Բզաբգէ. եւ երկու այլ փոքունք լերինք, մի Ամադ, քաղաք իւր կոչի Աղիսուն. եւ միւս լեառն կոչի Բեմադա։ Եւ եփրատ բաժանէ ՚ի Միջագետաց զԱսորիս, եւ զԱնապատն Արաբիա եւ զԲաբելագոց աշխարհ։ Եւ Տիգրիս երթալով ընդ հարաւ՝ պատահէ լերինն, եւ ՚ի հարաւոյ⁴ ՚ի դառնալ յարեւելս կոչս՝ բաժանել ՚ի Միջագետաց, թողու զհիւսիսեաւ զԱղձնիս Հայոց, որ է Արձն, յորում քաղաք Կուտեմուան, որ է Քըղմար, եւ Քիշ եւ Շուկառաբա. եւ ամենայն քամի լերանց Հայոց ՚ի Դիլաթ իջանէ. նախ Քաղիրթ, որ բղխէ ՚ի լերանց Սալնայ եւ Սանանոյ, եւ իջեալ կտրէ յիրերաց զնփրկերտ եւ զՔղիմար, որով բաժանեցան Հոռոմք եւ Պարսիկք, եւ կոչի այժմ Շիթիթմա,

¹ Ոչ Սեգառոս՝ այլ Սինգարաս կոչէ Պտղոմէոս, եւ ցարդ եւս Սիննար առ նուամբ ծանօթ է լեառնդ եւ համանուն վեճակ, եւ նոյն որ ՚ի ստորեւ Կոհի-Շնգար գրի։

² Յօր. Հաշտինա։

³ Յօր. Տուռապղին։

⁴ Յօր. եւ հարաւ որ։

որ է արիւնարբու : Եւ Դկլաթ երթայ ընդ Նինուէ . եւ պատահէ նախ քաղաքիկ մի՝ որ կոչի Բղաթ , որ կոչի Թուք , զի անդ առեն թքանել զՅունան : Եւ է երկու աշխարհ ընդ մէջ Դկլաթայ եւ Եփրատայ նորաշէն 'ի Պարսից , եււատ եւ կաշար : Եւ է Միջագետք ութ մասն երկայն , եւ երեք լայն :

Ի՛. Աշխարհ Բաբելացոցն յերի Միջագետաց առ Դկլաթաւ , մինչեւ ցՊարսկային ծոցն , սահմանի յարեւելից Խոտատանօք . իսկ 'ի հիւսիսոյ եւ յարեւմտից Եփրատով եւ մասամբ ինչ Անապատ Արաբեաւ : Ունի փոքր աշխարհ՝ զԱւառինտիա եւ զԱմառուկէ եւ զՍտոփէ եւ զԳաղգեայ , որպէս Պտղոմէոսն ասէ : Ունի գետ զԵփրատու վտակս տասն զօրաւորս , յորոց եւ այլք յորով բաժանին , յարբուցումն երկրին 'ի սպառ . բայց 'ի չորից վտակաց , որք ու ժով մնացեալ , երեքն անդանին 'ի Դկլաթ , եւ մին 'ի լիճ նորին , որք կոչին՝ մինն Սոր , միւսն Սորիտ . միւսն ընդ մէջ Բաբելոնի տնցանէ , եւ միւսն առի Գութայիր . որք յիրեարս եկեալ անցանեն յելից Ակաղաղի բնակեալ բանակի Տաճկաց : Բայց կարծեմ՝ զայս վտակ , որ այժմ Գութայս անուանի , սա կոչել Աբիւթենայ՝ Արմաւ կաղէս . քանզի « Առեալ , ասէ , զիշխանութիւն Նաբուգոդոնոսոր , զԲաբելոն պարսպէ երեքկին պատուարով հնգետասան օր , եւ զգետն Արմակաղէս յԱրածանոյ հանեալ ասնէր , եւ զլրհորն բարձրաւանդակին որ առ Սիպարացոց քաղաքին՝ չուրջ փորեաց քառասուն հրասախ , եւ խորութիւն քսան գիրկ , եւ զրունս եզ որք բանայցեն , եւ զընաւ դաշտ ուռգեսցեն , եւ անուանս կոչեաց դրանցն Եգետոգնոմոնաս ¹ , որպէս թէ կամս ինչ ունիցին » : Եւ է Բաբելոնի աշխարհ երկայն եօթն մասն , եւ երեք լայն . դտանի 'ի սահմանս նորա ակն սարգիոն , լինի անդ եւ քոռսելիթիո , որ է ոսկէքարն : Որ ասեն հիացման արժանի է բան , եթէ ամենայն գիշերատուի երկիցս բարձրանայ ջուր 'ի ծոցոյն Պարսկաց :

ԻԸ . Աշխարհ Ասիոյ է Արաբիա Եւգեմոն ² , որ է Երջանիկ . յերի կալով Անապատ եւ Ապառաժ Արաբիոյ , մտեալ 'ի մէջ խոր չիցն Կարմիր ծովուն , իբրեւ ցամաքակղզի . սահմանի 'ի մտից Արաբացոց ծովուն , առ երկնդից մինչեւ ցնեղուց նորա . իսկ 'ի հաւրաւոյ 'ի Պաղինգիոս ծայրէ մինչեւ ցՎարազ ծայր . եւ ունի մին .

¹ Ըստ յայն բառից :

² Յօր . Եդեմոն :

չեւ ցնեղուցն Կրմանայ¹, որ է ելք Պարսպին ծոցոյն, սահմանի յեւ
լից կուսէ, եւ նովիմբ ծովեզերքն սահմանի ըստ հիւսիսոյ, մինչեւ
ցնոյն Անապատն Արարիա. յորում բնակեն ազգազաւառք յիսուն
եւ չորս. յորոց մինն է Սաբաացոց ազգն. Նիկիփառ, եւ Միւռի-
տին՝ որ է Խնդաբեր երկիրն եւ Ջմուսաբեր երկիրն. եւ միւսն է
ազգ Զկնակեր, եւ մի վրանաւորք։ Ունի լերինս տասն, յորոց
մինն Կլիմաքս, որ է Սանդուղք, եւ մինն Կնդրկի լեւան։ Գետս
ունի չորս. եւ աղբիւր մի, յոր աղբիւր գիւքն երզնուին վասն ան-
չափ ցրտութեան, Սաեղոս անուն։ Ունի կղզի մի, երկայնու-
թեամբ միոնս երկուհարիւր քառասուն, եւ լայնութեամբ քառա-
սուն, որ կոչի Դիոսկուրոս. եւ այլ եւս կղզիս մանունս երեսուն
եւ ինն. յորոց մին կոչի Գազանաց կրայից։ Իսկ ըստ յեւից կուսէ
Սաբէլիտեան ծոցին՝ կղզիք ութ։ Եւ ունի զսահմանս իւր ընդ ծով
եւ ընդ ցամաք յերկայնութիւն մասունս քսանեութ, իսկ ՚ի լայ-
նութիւն մասունս քսան եւ մի. եւ է ըստ հարաւային ծայրի նորա
Անծանօթ երկիր, եւ Բարբառիկոն պեղագոսն. եւ է երկիր՝ ամե-
նաբեր ոսկւոյ եւ ականց, արծաթոյ եւ մարգարտի, ուստի եկն
տիկինն առ Սողոմոն բերելով փայտս անտաշս, անփուտս, քաջա-
հնչողս, եւ որ ինչ ամենայն երկրի պատուականք են, ՚ի ձեռն
նաւուց որ անդր երթան, գտանի. ՚ի ճենաց գտանի կարծոյ ընդ
ծոփն Հնդկաց եւ Պարսից նոյնպէս։ Արդ ամենայն բարեաց ընդ-
ունիչ է նա, եւ յամենայն զնասականաց ազատ, ՚ի թշնամեաց եւ
՚ի գազանաց, ծովուն շրջապատութեամբ ամրացեալ։ Բայց ասեմ
թէ ըստ գիպուածոյ անցանէ անդ պասկուճ հաւ, որում ոչ հա-
ւատացաք, եւ բնակիչք յախարհին երեք կերպս գոյնս ունին, ոմանք
քաջասեւք են, եւ ոմանք կիսասեւք, որոց ազգ որ կոչի Ասկիտէ՝
որ է կրօնաւորք, եւ ոմանք սպիտակք սակաւ ինչ զտտեալք՝ ՚ի մե-
րոյս։ Անոյշ եղք խառնուածոյք որ լինին անդ. խաղամի, որ է մկեղ-
երկու՝ ջարբիկ. երեք՝ մաղաղ. չորս՝ խաշուկ, որ է քրքմեղ. հինգ՝
քեդի. վեց՝ հունաղհունար. եօթն՝ խատար եփածոյ հոռում՝ ձիթով.
ութ՝ բուխտակ. ինն՝ նարդին, ՚ի նարդոստաքոնէ եփածոյ.
տասն՝ յասմիկ, անուցեալ ՚ի յասմիկ ծաղկէ. մեասասն՝ նրան իւզ՝
անուցեալ ՚ի նրան ծաղկէ. երկոտասան՝ մարգիգոշ։

1 Յօր. Կրմանայ։

ԻԹ. Աշխարհ Պարոնից : Պարսից աշխարհ ընդ չորս բաժանի այսպէս . Գուստի¹ Խորասան , որ է կողմ արեւմտեայ , յորում աշխարհք ինն . Մայմասպտան , Մինհրանքատակ , Բարչկար , Պարմական , Երան , Սանքար-կաւատ , Նոտարտայ , Շիրական , Մայ-ձինքստեհ :

Գուստի Նմուշ , որ է կողմն միջօրեայ որ է հարաւ , յորում աշխարհ իննեւտան . Պադ , Խուժաստան , Ասպահան , Մինդն-հազար , Անատրշիր , Կուրման , Տուրան , Մադւիան , Մնդասրման , Սպետ , Վաշտ , Սակաստան , Զապլաստան , Դեր , կզզի գուլվ ծովուն . Մէշմակհիկ , եւ սա կզզի է . Մասպուն , Խուժիհրտան , Սպահլ , 'ի Հնդկաց հանեալ , Դերուհըլ՝ նոյնպէս 'ի Հնդկաց հանեալ :

Գուստի Խորասան , որ է կողմ արեւելից . յորում է աշխարհքսան եւ վեց , այսինքն զոր ասեմ . Ահմադան , Կոշմ , Վարկան , Ապրշահր , Մրվ , Մոռտ , Հրա , Կատաշան , Նասի , Միանակարժին , Տազկան , Գոզկան , Անդապդ , Վեպտ , Հրու , Մազամբ , Պարոզ , Նահրնիր , Դշինազակ , Վարճան , Մաշան , Գճակտան , Բակլիբա-միկ , Դրմատաւարիման , Կանշէր , Իբամիկան , Գոզքոն :

Գուստի Կապկուհ² , որ է կողմն Կաւկասոս լեռանց , յորում են աշխարհք երեքտասան . Ատրապատական , Արմն (որ է) Հայք , Վարշան՝ որ է Վիրք , Ռան՝ որ է Աղուանք , Բալասական , Սիսական . Առէ , Գեղան , Շանճան , Դմուհք , Դմբաւանդ³ , Տապրըստան⁴ , Ռւան , Ամլ , զոր պատմել առաջի կայ մեղ :

Լ. Աշխարհ Ասիոյ է Մարք , զոր ասեն 'ի Մադեայ որդւոց Կողքացւոց Թադաւորին զաւակին սերեալ են , որոյ քոյր Մադա է . որ Յառոնի տուփեալ զոսկեկիզն մորթին մատնեաց : Բայց պատճառ դալոյն այսր՝ ոչ ասի : Այլ ասի թէ Արտաշէս Ոքոզ մասն ինչ 'ի Հռոմայեցոցն եւ 'ի Հրէից առեալ բնակեցոյց վրանօք առ Կասբից , որ այժմ ոչ է յայտնի . Բայց Պողոմէոս զՄարս յեկից

¹ Աւանուն պիտի , զի Խորասան զԱրեւելեան Պարսս նշանակէ , որպէս եւ կարգի յետոյ :

² Յօր . Կապկոյ :

³ Յօր . Բմբուանդ , որ է այժմու Տէմաւէնու :

⁴ Յօր . Տապրստան :

(եւ 'ի հարաւոյ) եւ Կասբից ասէ ընակել. եւ զոր ասեն ընդ մի իշխանութեամբ, եւ ոչ ուրեք գտանին Մարք. բայց Պտղոմէոս ասէ զաշխարհս սոցա՝ Կասք, Քաղաղուշ, Գեւք, Դիլումք. եւ Ռէ եւ Ասպահան քաղաքք են Մարաց :

ԼԱ. Աշխարհ Ասիոյ ելիմացւոցն է, որ է Խուժաստան, որում Յոյք Շաւշանիկ կոչեն, յաղագս Շօշան քաղաքի, եւ Տաճիկք՝ Բժրա : Սահմանի 'ի մտից կուսէ Դկլաթով, որ բաժանէ ընդ Բաբելոն եւ ընդ Խուժաստան . իսկ 'ի հարաւոյ՝ Պարսկային ժոցոյն. եւ 'ի հիւսիսոյ՝ Ասորեստանիւք : Ունի գետս երեք. ունի ոստանս հինգ, այսինքն աշխարհք՝ յորս քաղաքք այսոքիկ . Որմշիր, Սուլուսա, Շօշ, զոր Դանիէլ յիշէ, Գունդիր-Շապուրհ, յորում աղշնիւ չաքար գործեն. բարի աշխարհ եւ ամենագիւտ . ունի երկու կզզի հանգէպ իւր 'ի Պարսկային ժոցոյն :

ԼԲ. Աշխարհ Ասիոյ է Պարսք, յելից Խուժաստանի, առ երի Մարաց. ունի քաղաք զՍտահր, ուստի Արտաշիր որդի Սասանայ 'ի Ստեն գեղջէ. եւ ըստ ելից հիւսիսոյ է՝ Պարսա քաղաք. յորում եւ գաւառն Քոբար, թէ արդեօք զսա յիշէ Եղէկիէլ : Ունի կզզիս երկու, զոր Պաղոմէոս զմինն Ազէքսանդրի կոչէ, եւ զմիւսն Սոբաթ. եթէ զսմ յիշէ Երեմիա, « Ոսկի եկեալ 'ի Սոփաթայ » : (Լինի ասան գոհարք. ւ՛, ագար որ վեցդանկեան է, արժէ գրամ քառասուն . ք, ռովիտ . ք, մէշիա . ք, անքա . ւ, պարմուշա որ է անգոյն . չ, պարմուշիտ . ւ, հավտադրամ . ք, շաշտադրամ . ւ, նոյնադրամ . ւ, գասադրամաքարթա, զոր մեք անիծ կուչեմք) :

ԼԳ. Աշխարհ Ասիոյ՝ Արիք են, յելից կալով Մարաց եւ Պարսից, եւ ձգին մինչեւ 'ի Հնդիկս, յերի վրկանի եւ մասին Սկիւթայ. Ունին աշխարհս մետասան . յորում Կարճաբեր աշխարհն, Դէմն եւ Կարմանընրմ, Կրանապատ, զոր Պարսիկ ցուրտ Կրման կոչեն . որոյ 'ի հիւսիսոյ Պարթեւաց աշխարհն, ասէ Պտղոմէոս՝ ընդ մէջ ցուրտ Կրմանայ եւ վրկանի. բայց Պարսիկք կոչեն այժմ յաղագս Բահլ քաղաքի զնա Բահլի-Բամիկք, որ է Բահլ-առաւօտին¹. եւ աստուածային գիրն զամենայն Արեւաց աշխարհն Պարթեւք կոչէ. ինձ թուի վասն թագաւորութեան 'ի նոցանէ լինելոյ : Բայց Պար-

¹ Յոր. Բունց տոպիւն :

սիկք կոչեն զկողմանքս զայս խորատան, այսինքն արեւելեայ. յորում ասեն զաշխարհս զայս. Կոշմայ, Վրկան, Ապրշահ, Ամր, Մուտ, Հրեւ, Գաղշան, Գողկան. յորում լինի ձի արքունական, Գողթոն, մինչեւ ցգետն զոր կոչեն Արանդ. զորմէ առաւելեն թէ ծծումբ բերէ. լայն է եւ անհուն, որ թուի թէ փխտն է, զոր Պարսիկք Վեհուտ կոչեն. եւ անհուն ասելն առ 'ի միտս է. վասն զի հզօր ազգացդ Պարսից եւ Հնդկաց անճանապարհ եւ տնանց է՝ պայմանաւ. եւ Հրեւ դաշտն եզր արեւելեայ Վրկան աշխարհին, ուր է Վանդգէս դաւառն, ուր վկայեցին սուրբքն մեր առաջնորդ՝ Խուալի-Տուխարատան աշխարհ ասեն, եւ լինի անդ մուշկ՝ թէպէտ ոչ ազնիւ. եւ թուի թէ գերութիւն Հրէից 'ի յայս Կողման աշխարհս բնակեցան, զոր գիր ասէ բնակել առ գետովն Գողանայ:

Եկեալք յարեւելս՝ դարձցուք առ հիւսիսի:

ԼԴ. Աշխարհ Ասիոյ Սկիւթիա² է, որ սկսանի յԱթլ գետոյ, եւ զերկայնութիւն իւր առ 'ի շեղ յեւ հարաւոյ մինչեւ ցեմաւոն լեառն. եւ որպէս թէ Եմաւոն լերամբն յերկուս բաժանեալ է Սկիւթիա, որ են Ապխտաղք որ են Թուրքաստանք. ըստ հիւսիսոյ Անժանօթ երկրաւ, եւ ըստ մտից Սարմատացոց աշխարհաւ, առ յԱթլ գետով. եւ 'ի հարաւ Վրկան ծոցն, եւ Արեգք եւ Հնդկք առ հարաւային բազկան Եմաւոն լերինն, եւ անդր եւս մինչեւ ցեմոդա լեառն. որ եւ նա բաժանէ զՍկիւթիա 'ի Հնդկաց. իսկ ըստ յեկից կուսէ՝ սահմանի 'ի յինաց: Եւ ազգք են նորա քառասուն եւ երեք, յորոց մինն է Չկնակեր, եւ մինն Կաթնկեր. եւ մին է Հեռիբացիս որ է Հրէաւ աշխարհն, զոր Պարսից հանեալ է 'ի նոցանէ: Եւ զայլ ազգ ասէ խուժական անուամբ, զոր չէ հարկ աւել. զի այժմ այլազգ ոչ գիտեմք, բայց միայն զԲուշին ազգ, որ ճարակի զերկիրն զայն: Եւ ունի Սկիւթիա լերինս եւ դաշտս, առ նապատս եւ անջուր: Ունի աշխարհս հինգ, զՍողդիանի՝ որ է Սաղաստան, եւ զՍակէ. ընդ երկուսին են ազգ հնգետապան, հարուստք արուեստաւորք վաճառականք՝ որ բնակեն 'ի մէջ Թուրքաստանի եւ Արեաց (առ) Եմաւոն լերամբն. որ է բարձր եւ

¹ Այսինքն Ս. Ղեւոնդեանք, որպէս եւ Ղազար Փարպեցի (ԳԼ. Ծ. ԾԷ.) Վարդգէս կոչէ զգաւառն՝ ուր վկայեցին նոքա:

² Ի լուսանցս գրեալ է Աշխարհ Թուրքաստան:

երկայն քան զամենայն լերինս եւ ձեռով որպէս կարակին¹, եւ որպէս զլին գիր Հայոց . որ ունի արմուէնին յարեւելից հարաւակոյս . եւ բազում մի ձգէ 'ի մուտս կոյս, մղոնս հազար երկու հարիւր ութսուն . եւ զմին բազումն 'ի հիւսիւս, մղոն հազար հինգ հարիւր յիսուն , եւ այլ եւս երթայ ընդ Անժանօթ երկիր : Բայց երեք հարիւր մղոնս յարմկանէն ըստ հիւսիսոյ 'ի վերայ լերինն ճանապարհ եւ օթեւան է , որ 'ի ճենս երթան , գալով 'ի Սաքաստանայ, ճանապարհորդել ընդ Քարէ-բուրդն , որ 'ի զարմանալի դաշտին է : Եւ 'ի հնգետասան ազգաց կոչի մին Մապազետացիք , յորոց զշխոյն՝ որ զեկրոսն եսպան . եւ Բխուխ ազգն , եւ միւս ազգ խորոզմի վաճառականք , 'ի հիւսիսոյ յարեւմուտս . եւ 'ի նոսալինի խորոզմի քարն² , 'ի Տուր գաւառի նոցա , եւ աղեղն աղնիւ : Եւ միւս ազգ եւ միւս ազգ Թուխարիք . բայց 'ի քառասուն եւ երեք ազգէդ մին Հեփթաղք եւ մին Ալխոն եւ միւսն Վալխոն , ըստ հոմանուն քաղաքացն առ մեծ գետովն որ կոչի Դումոս . եւ այլ եւս տասն գետ 'ի լերանց նոցա հոսին :

ԼԵ . Ալխարհ Ասիոյ՝ Հնդկաստան է , յերի կալով Արեաց եւ Սկիւթացոց , առ Եմաւոն լերամբ , եւ անդր եւս քան զնա մինչեւ ցիմադա լեռոն եւ ցճենաց սահման . եւ բաժանեալ են Հընդիկք յերկուս . յարեւելից եւ յարեւմտից Գանգէս գետոյ . եւ ցուցանէ Պազումէոս թէ եօթն գետք են յատուկ անուամբ , որ 'ի մի եկեալ կոչին Փիսոն , առ Մերկիմաստակօքն : Բայց երեք են գետք ըզխեալ առ Մերկիմաստակօքն . նախ Դամուհաս գետ , ապա Գանգէս , ապա Սառաբոս , եւ խառնեալ ապա Իմոյն կոչին : Եւ ընդ աջմէ ինդոս գետոյն ազգ յիսուն եւ եօթն : Լինի անդ հրեաշիր եւ գահանակ , եւ անադ աղնիւ : Եւ ազգն Մերկիմաստանոց ոչ ուտեն այլինչ՝ բայց միայն միրգ եւ բրինձ եւ շաքար . եւ կոչեն զնոսա Պարսիկք Շամն եւ Բրամն ազգ . եւ ընդ վայր թողեալ է նոցա զկանայս հանդերձ հօտիւք . եւ ընդ առաւօտն արեգականն երկիր պաղտենն ասելով , Մէք զքեզ կարծեմք , թէ այլ ոք է վերագոյն քո՝ նմա լիցի ծուներս մեր : Լինի անդ ընձուղտք , Պարսիկք կոչեն շտրպաշանք : Եւ են եօթանասուն եւ երկու ազգ , յարեւելից ըն-

1 Յօր . Երակիկոն :

2 Յօր . խորոզմի քարն :

դոս գետոյ մինչեւ ցՍիւնացւոց աշխարհն : Կոչի անդ գաւառ մի Ոսկի եւ գաւառ մի Արծաթի : Եւ 'ի Թագաւորանիստ նոցա լինի կորանգսա՝¹ եւ պապկաս սպիտակ , եւ արագազո փետրամուրուս : Եւ երկու գաւառք այլ են զոր կոչեն Ոսկի եւ Արծաթի , եւ մի Պղնձի գաւառ : Եւ լինին եւ փեղք եւ վագերք , զոր ասեն դիւ-թութեամբ հնազանդեն 'ի լուծ , որ երագ են որպէս հողմածինս : Լինի պպել եւ ոռոմտոց ² , որ է բաճառս , ախրի-բոյեկ , գո-ղիբոյեկ , ագսիբոյեակ , կասիմոն , դըւաղակ , շահաւորաթոր , քա-կողակ , հալւա , փաղանդամուշկ , կափուր , ճանդան , նայիրո-յեակ , եւ բազում դեղք , եւ բաժարք , եւ մկունք որ կոչին բէշ-մաշկ , որ յաղագս բիշ մահացու արմատ ուտելոյ՝ լինի անդեղեայք . եւ մեծ մըջմունք՝ ուր ոսկի փոշիքն լինին : Լինի անդ գաղան շա-ւարշան , որ լեզուան զփեղ սպանանէ , եւ բառնայ 'ի ճանկն՝ զոր յողինն ունի եւ գնայ , զորոց զգոչին լսեն ամենայն չորքոտանիք եւ արիւն մզեն : Լինի եւ միեղջերու , եւ դայ պասկուճ 'ի Սիւնա-ցոցն անդ , զոր բեռամբ սայլի եւ երկաթեղէն գառադդիւ սպանա-նեն . եւ զփագրէ ասեն թէ վազէ 'ի պասկուճն , եւ առ 'ի չժու-ժալն՝ անկանին երկրքեանն 'ի ծովն եւ հեղձնուն : Եւ ասեն անդ վայրենի ազգ մարդկան , կաշիացեալ խարտտեալ , որ նետիւ ոչ խո-ցին : Եւ Գնդանիարք ³ որ ոչ երկու եւ երեք կոչին Հնդիկք , այլ եօթն . Դէպուխք , Սպահլաբաղորա , որ ասեն կարմիր յակունթ նրային . ապա Չնդղիբալոս , յորում գրտապող եւ մէկերէ ⁴ չափով եւ ձեւով չորքամսեալն ուլոյ այծեման , բայց 'ի ժանեաց . զի որ-պէս աղուեսու ասեն , զի մկնկեր է . եւ նափակ ասեն ոմանք թէ որձիքն են . եւ այլ ասեն առաջի ձուոցն է մուշկն : Այլ աշխարհ ասեն զՔալա՝ յորս լինի էշ եղջերաւոր : Այլ աշխարհ Հաքեր , որ լինի գարիշատ , որ է փայտ անփուտ , եւ սնկրուեղ : Կան բազում կղզիք մերկամարդք , մարդակերք . եւ առ Բաթիու կղզեաւ ոսկէ-շատ արծաթի մայրաքաղաքն , մինչեւ ցնանաչուտ ծով , յորում զհալուախունկն ասեն . զոր Հոռոմք երեք (ազգ) ասեն . մին կոչի

1 Ասիւնքն՝ ագռաւք :

2 Խանգարեալ երեւի բառդ , իսկ առաջինն՝ պղպեղ :

3 Ոչ միայն խառնակ , այլ եւ պակաս են բանքդ :

4 Յօր . Մշերէ :

նինգրէ , որ է սեւագոյն , լինի եւ գեղբագոյն , սանդրատարաղ¹ , ժեռաւոր , ծակոտկէն . արժէ լիտրն հինգ դահեկան , է որ վեց , է որ եօթն . երկրորդն կոչի ծամթի , է սեւ մարախսանման ծանր , արժէ լիտրն չորս դահեկան . երրորդն կոչի քալայի , շիկագոյն եւ թեթեւ , արժէ լիտրն երեք դահեկան :

12. Աշխարհ Տապաւաբանիա , է մեծ կղզի Հնդկաց քան զամենայն կղզիս ընդհանուր տիեզերաց . ունելով զերկայնութիւն 'ի հիւսիսոյ 'ի հարաւ հազար հարիւր մղոնաւ , եւ հինգհարիւր տասն մղոնաւ զլայնութիւն , յեկեց 'ի մուտս կոյս . յերի կալով Հնդկաց . եւ սահմանի յամենայն կողմանց Հնդկային պեղազոտաւն : Եւ լինի 'ի նմա հրիզոն , որ է կորեակ եւ սնկրուիլ եւ բիւրեղ , եւ յակունթ եւ այլ գոհար ակունք . եւ արծաթ եւ ոսկի շատ , փեղք եւ վագեղք : Եւ ունի լերինս երկու 'ի միջոցի , մին կոչի Դաւրուբա , որ արձակէ երկու գետս : Եւ միւսն կոչի Մալիա , որ արձակէ երեք գետս : Եւ լինի անդ փայտ անփուտս , եւ սնկրուիլ եւ մարգարիտ ազնիւ , եւ ակն ամենագոհար : Քանզի ասեն թէ կայ երկու քաղաք հեռի 'ի միմեանց հարիւր յիսուն մղոնաւ , մին կոչի Մանակոր . եւ մին կոչի Ռոյան . եւ 'ի մէջ նոցա լեռոն մի Գայլա . աէ անուն , յորմէ բղիւէ գետ . ակն ամենագոհար անդ գտանի : Եւ երկուտասան ազգ են հիւսիւսային կողմամբն , որ հանապազ ըզգլուխս իւրեանց վարսիւք կնոջ պատկեալ ունին . յորոց երկու ազգն կոչին Հացածանք եւ Հացայինք : Իսկ 'ի հարաւ կոյս դաշտք են փղուց ճարակք . եւ ասեն թէ մին ազգն էգք են բնակիչք աշխարհին , եւ 'ի փղաց կուռէ ժամանակ ինչ 'ի տարւոյն շունք անցանին , եւ խառնակին ընդ կանայսն , եւ յղացեալ ծնանին երկուորիս , զմիւսն կորիւն եւ զմիւսն աղջիկ . եւ կորիւնք անցանեն ընդ գետն առ հարսն . եւ աղջկացն մնալով առ մարսն . բայց ես այլաբանութիւն կարծեմ . որպէս վասն Ամազոնացն պատմի յԱղեքսանդրի գիրսն , զոր Թուրալաց (?) ազգ են այլաբանեալ : Եւ Պաղոմէոս մեհեանս ասէ լուսնին յեզր հարաւ կղզւոյս այսմ : Բայց ունի Տապաւաբանի այլ կղզիս մանունս , հազար երեք հարիւր եօթանասուն եւ ութ շուրջ գիւրեւ , եւ է որ բնակաւորք են , է որ անբնակ . բայց որոց անուանք են՝ ինն եւ տասն են , եւ Այրեցած գօտին անցանէ ընդ հարաւային կողմն մեծի պսօրիկ կղզւոյ :

1 Յօր. անդրատարաղ :

ԼԷ. Աշխարհ Ասիոյ Սիւնիկիւն է , որ է ճենք , յելից կալով Սկիւթիոյ . սահմանի նովաւ 'ի մոից , իսկ 'ի հիւսիսոյ եւ յելից՝ Ան. ծանօթ երկրաւ . եւ 'ի հարաւոյ՝ Հնդկօք եւ Սիւնեցոց աշխարհօք . եւ է ճենաստան ընդարձակ դաշտս բնակեալ ազգս քսանեւինն , յորոց մին մարդակերք , առ Անծանօթ երկրաւ : Ունի լերինս վեց . եւ լինի անդ դարիճենիկ եւ կասիմնն , 'ի Կասիա լեռնէ , եւ սկիւ. թիկոն՝ որ է ատրագոյն ինքնեղ . եւ ունի հրէշ , եւ մուշկ . եւ շի. րամարգ շատ , եւ այլ հաւս պիտանիս , եւ քրքումս անբաւ . մինչ զի հեծեալ դք 'ի սպիտակ զերդակ ձիով , սպիտակ բազէիւ երթեալ յորս՝ դառնայ դեղնացեալ ամենեւին : Լինի ապրիլում շատ եւ ազնիւ քան զամենայն երկիր . վասն որոյ բնակիչք երկրին արուեստաւորք կերպատագործք ընչաւէտք , յորոց արքայն ճենբա. կուր նստի 'ի քաղաքին Սիւռայ՝ որ է 'ի հարաւային արեւելեայ ծայրի աշխարհին :

ԼԸ. Աշխարհ Ասիոյ Սիւնեցւոցն է , առ երի ճենաց . սահմանի նովաւ 'ի հիւսիսոյ , իսկ 'ի յելից եւ 'ի հարաւոյ Անծանօթ երկրաւ . իսկ 'ի մոից՝ Հնդկօք եւ Կանաչուտ ծովոյն , մինչեւ յԱնծանօթ եր. կիր : Թորում բնակեն ազգն հինգ հոմանուն գետովքն . եւ ընդ մէջ գետոց եւ ծովու բնակեն ազգն Զկնակեր որ կոչին Եթէովադիք . թուին թէ անդի եկեալք . իսկ առ ծանօթ երկրաւ բնակեն , ասեն , մարդակերպք , կիսանձունք երկդիմիք , վեցձեռնիք , փոկստունք , վիշապատունք ¹ , կիսահաւք , կիտագազանք , կիսամարդք , աս. դլուիք , շանագլուիք , եւ որ ինչ սոցին նմանք . ինձ անհաւատա. լիք , այլոց որպէս կամք իցեն :

1 Թոր. Վիշապատունք :